

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

CHR. STENZ

DANSK LÆRER
I
GRÆNSELANDET

CHR. STENZ

Dansk lærer
i grænselandet

Erindringer 1930–49

SØNDERJYSKE LEVNEDSLØB

Nr. 23

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ÅBENRÅ 1982

**Udgivet med støtte af
Sønderjyllands Amtskommune
H. P. Hanssens Mindefond
Kreditforeningen Danmarks Fond
for Særlige Formål**

**ISBN 87-7406-003-1
Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev**

Indholdsfortegnelse

Forord	7
Mit hjem	9
Landvæsenselev	11
Tønder o. 1930	14
Modsatningerne skærpes 1932	16
Første møde med nazismen	19
Nazismens gennembrud 1933	21
Tysk grænsestorm	26
Dansk samling 1933	28
Foreningsliv og politik på seminariet	31
Personligheder fra Tønder-egnen	37
Første kontakt til Sydslesvig	40
På græs i Ravsted 1934	43
Fanevagt	45
Småtræk fra seminariet	46
Første stilling i Vejstrup 1935–36	48
Mellemslesvig	51
Forberedelse i Flensborg	56
Ladelund	62
Kirke, embedsmænd og nazister	78
I Berlin	88
Skolebyggeri 1938	93
Det trækker op	94
Valg i Danmark 1939	98
Sommeren 1939	102
Før det brød ud	105
Krig 1. september 1939	108
Omkring 9. april 1940	114
Sommeren 1940	120
Til Nordslesvig	131
Nr. Hostrup skole	132
Foreningsliv	135

Folketingsvalg 1943 og efteruddannelse	136
Modstandsbevægelsen	139
Befrielsen	144
Igen til Sydslesvig	149
En dansk skole i Vesby bliver til	151
Mange Opgaver uden for Skolen	155
Forældrenes Indsats	157
En Arbejdsdag for en dansk Skolemand i Sydslesvig	157
Efterkrigsproblemer	160
Dansk foreningsliv og lokalpolitik	166
Sprogundersøgelser	170
Opbrud fra Vesby	171
Efterskrift	175
Personregister	177
<i>Kort</i>	<i>52 og 172</i>

Forord

Den menneskelige hukommelse er normalt ikke noget pålideligt instrument. Historikere, der beskæftiger sig med den nyeste tid, har fortalt mig, at de i reglen regner de mundtlige udsagn og øjen- og ørevidneberetninger for sekundært stof, der hovedsagelig kun kan bruges til at supplere de skriftlige vidnesbyrd. Selv med de redeligste motiver vil nok personer, som har været direkte inddraget i situationer og begivenheder, være tilbøjelige til at lade deres egen opfattelse være udslaggivende ved vurderingen af perioder og episoder. Ved bedømmelsen af mennesker sker der oven i købet det, at der over en årrække kan skiftes opfattelse – og det både i god og mindre god retning.

Dagbøger er da en god støtte, men de er heller ikke 100 % ufejlbarlige. Jeg har ikke ført regelmæssigt dagbog, har endda i perioder forsømt at notere ned i lommekalenderen, men sådanne har jeg dog opbevaret siden 1935, så i det store og hele er det muligt i hvert fald at tidsfæste hændelser og episoder.

Der bliver ikke tale om en historisk beretning som sådan, kun om en behandling af forhold i grænselandet, som jeg har oplevet dem – eller rettere som jeg i dag mener at have oplevet dem. Betegnelsen erindringsbog passer mig heller ikke. Da den kendte landmand Marten Refslund Poulsen fra det sønderjyske midtland udsendte sine erindringer i 1950'erne, tre bind i alt, skal

en kvindelig politiker have udtalt: »Er han virkelig stor nok til at skrive erindringer?«

Hvorfor skal dette her så ud mellem sidebenene? Er det den noksom bekendte danske skrivekløe, eller har jeg noget ordentligt at byde på? Jeg ved det ikke, men nu forsøges det i hvert fald.

Mit hjem

Når man skal give en beskrivelse af sig selv, er det nok nødvendigt med visse biografiske data. Jeg er født den 14. november 1909. Min far, Søren Stenz, havde en gård i Kondrup, ca. 8 km nord for Randers. Min bedstefar, Christian Stenz, der døde allerede år 1900, havde to gårde, og der var så mange tønder hartkorn, at han var født valgmand ved landstingsvalgene. Denne skik blev ophævet ved grundloven af 1915. Bedstefar stammede fra Svejstrup i samme sogn, Råsted, hvor familien gennem slægtled ejede Svejstrup Skovgård lige til 1922. Da havde slægten ejet gården i 200 år.

Der var i Kondrup 10 gårde, med en størrelse på mellem 30 og 50 ha, kun på gården Houmark var der over 100 ha. Der var desuden 8 huse og 4 husmandssteder, som lå uden for landsbyen.

Min bedstefar havde to sønner og på et ret tidligt tidspunkt fik den ældste søn den anden gård. Han hed Jens Stenz og døde allerede i 1922. Min far overtog sin gård i 1907. Han blev gift med Elise Wåben, der var datter af lærer Jess Wåben fra Fårup. Han stammede egentlig fra Sønderjylland, men blev en kendt skikkelse i sin nye hjemegn. Bedstefar Wåben var en meget udadventt fremtoning og gjorde sig navnligt gældende ved starten af Randers Andelssvineslagteri og gennem sit arbejde for husmandsbevægelsen. Kort før sin død i 1919 fik han en artikel optaget i det nystiftede »Grænsevagten«,

hvor han mindedes sin korte undervisningstid ved Langgetved skole i Sønderjylland og trækker nogle af de kendte mænd fra den tid frem af glemselen. Det var i 1858. Han var gift tre gange, og min mor var den ældste i yngste kuld. I alt var der vist 12 eller 13 børn.

Min bedstemor på fædrene side fik bygget et hus nær gården og døde så sent som i 1928, 87 år gammel.

Vi var syv søskende i hjemmet, hvoraf jeg var den næstældste. De lever alle endnu. Den tredjeældste, Andreas, var den eneste af os, der besøgte statsskolen i Randers – og han var for resten også den eneste af os, der blev landmand. Vi andre gik i skole i Råsted. Skolen begyndte som en enklasset skole, men blev senere udvidet, så der kom en lærerinde til stedet. Undervisningen var vist helt almindelig efter den tids forhold – og i de næste 40–50 år skete der ikke store forandringer.

Lærer Waagen var gennemført ordensmenneske, og ethvert brud på det skrevne eller uskrevne ordensreglement blev straffet strengt. Det var dengang ikke almindeligt med prygl i skolen, men det forekom somme tider. Jeg var langt fra så heldig at undgå prygl, og jeg gik et par år hos en lærerinde, som slog på hovedet med et fingerbøl og samtidig så noget sadistisk ud. Vi blev aldrig gode venner, mens jeg derimod satte Waagen temmelig højt. Han var radikal af overbevisning.

Bedstefar på fædrene side havde tilhørt højre – det hed det endnu på den tid – det samme var tilfældet med bedstemor, ligesom også farbror Jens var højremand. Far blev som ganske ung sendt på Testrup højskole, der var en af de få skoler, hvor forstanderen, Jens Nørregaard, var forsvarsven og højremand. Trods forstanderen blev far venstremand under opholdet på højskolen, men det vovede han aldrig at fortælle sin far. Min mor havde været på Frederiksborg højskole og var nok dér blevet påvirket af den radikale Holger Begtrup,

der i en bog af Jakob Knudsen, »En Ungdom«, får en ilde medfart. Mor kom senere på Askov højskole, hvor hun var to gange. Hun forlod senere det radikale parti, og i 1932 var hun valgmand ved landstingsvalget for venstre. Valget fandt sted i Ålborg, og hun var lige ved at komme ind i tinget, da en kreds af venstrevælgere havde sluttet sig sammen om at opstille hende. Der var dog et større antal LS-medlemmer, som foretrak en af deres egne.

Landvæsenselev

Der var altid et godt sammenhold i Kondrup. Da jeg senere kom til Hallendrup, ca. 10 km syd for Randers, sagde min daværende husbond, Rasmus Kjeldsen, at bønderne i Kondrup var kendt for, at de gik sammen om formiddagen og spiste frokost med varme retter. Det var naturligvis overdrevet. Selv oplevede jeg det kun senere som voksen, når jeg var hjemme på juleferie – men det var til gengæld udsøgte frokoster.

Oprindeligt var det nærmest en selvfølge, jeg skulle være landmand. I Hallendrup skulle jeg for første gang lære noget om landvæsen på et fremmed sted. Jeg var knap fyldt 17 år, og havde en god og lærerig plads med en god tone i det daglige samkvem. Næste år var jeg forkarl hjemme, og året efter, det var 1928–29, blev jeg såkaldt landvæsenselev på Juellinge på Stevns. Gården havde et areal på 5–600 td. land foruden en stor skov og hørte under Bregentved. Der var et vældigt folkehold, 15–16 landvæsenselever, 6–7 foderelever, ca. 10 husmænd, desuden forvalter, underforvalter, ladefoged, fodermester, svinerøgter, lastbilchauffør, rideknægt –

skønt der ikke var rideheste – og meget andet. Når børnene tælles med, har der været ca. 100 mennesker med tilknytning til gården. Da jeg for nogle år siden besøgte Juellinge, var der ikke et menneske at træffe.

Forpagteren hed William Branth, og han blev betragtet som noget af en foregangsmand, der især gjorde sig gældende ved sin kobesætning og ved avl af belgiske heste. Han eksperimenterede også med forskellige krydsninger inden for hesteavl, men jeg kan ikke tænke mig, at det blev nogen succes. Der var over 200 malkekøer, og de havde i 1929 et gennemsnitligt smørudbytte på 208 kg smør, efter den tids forhold et meget stort udbytte. Jeg nød den ære at skulle fremstille 8 køer ved det store sjællandske fællesskue i Ringsted. De kom på fløjen og fik ærespræmie, ganske vist var den ældre Lawaetz på Kaalund Kloster som nr. 2 i rækken ikke tilfreds med sin placering og gav højlydt udtryk for det. W. Branth, der den dag var i godt humør, gav os hver til at solde for – 2 kr.! Ellers fik vi kun nogle tørre klemmer. Vi skulle egentlig sove på kasernen i Ringsted, men vi var advaret mod de forstyrrelser, som ville komme, og sov i stedet i halmen hos køerne i en lade.

Når jeg nød den ære at komme med til Ringsted, var det nok, fordi man havde opdaget min færdighed i at malke. Jeg fik betaling for det, 1 kr. for morgenmalkningen og 75 øre for middags- og aftenmalkningen. Vi startede kl. 3¹/₂ eller 4 om morgenen, og hvis vi havde aftenmalkningen med, var vi først færdige kl. 19 om aftenen. Ind imellem måtte jeg så gøre tjeneste i det, man kaldte »Materialen«. Det vil sige, at man gik ind i den almindelige arbejdstjeneste. Det gav i alt 15 timers arbejde. Fodermesteren, Olsen hed han, var en flink mand. Han var udlært på en såkaldt fodermesterskole og tjente den svimlende løn af 3000 kr. om året. Men

han havde et stort ansvar. Vi landvæsenselever fik 500 kr. for et år.

Branth blev i sin tid af et blad skildret som en mellemting mellem en Grand-Seigneur og en landsknægt. Den førstnævnte egenskab lagde vi ikke meget mærke til. Der går en historie om, at han under afstemningskampen i Flensborg i 1920 blandt andet var med til at give den kendte journalist ved »Politiken«, Anker Kirkeby, en dragt prygl. Vedkommende episode har jeg ikke fået bekræftet.

Efterhånden som vi kom hen på sommeren var der en stadig skiften af folkeholdet, og mange daglejere var der kun nogle få dage. Det kunne være vidt forskellige typer, der i reglen omtaltes med deres kælenavne – eller øgenavne. Af disse navne kan jeg huske enkelte, f.eks. »Nifingeren«, »Børsten fra Helvede«, »Radium-Mads«, »Græskarret«, »Reservejesus« og mange andre. Der skulle kun en lille uoverensstemmelse til, før de blev løst fra tjenesten, et enkelt udskæld fra forvalteren var nok til, at de gik mod andre græsgange. Jeg skal nu heller ikke glemme de flinke gutter, jeg arbejdede sammen med.

Det var en stor forandring at komme til Askov højskole i vinteren 1929–30. Med megen iver gik jeg op i undervisningen, og om lærerne har jeg bevaret gode minder. Det vil føre for vidt at nævne dem alle: Arnfred, der begyndte som forstander året før, hvor han afløste Jacob Appel, den tidligere undervisningsminister; C. P. O. Christiansen, der holdt en række livfulde foredrag, og dr. Holger Kjær, som jeg havde som dansklærer, og som jeg følte mig særlig knyttet til.

Det var her på Askov, at jeg følte trang til at lære noget mere, og det var nok noget af en tilfældighed, at Tønder Statsseminarium blev den udvalgte læreplads.

Tønder o. 1930

To gange tidligere havde jeg besøgt Sønderjylland, begge gange på cykeltur. Den 31. august 1930 kom jeg med tog, men nu efter alle solemærker at dømmes for et længere ophold. Jeg lagde mærke til et par lærere, der talte tysk, men ved en station kom den enes mor ind i kupeen, og straks gik de over til at tale dansk. I det hele taget kneb det i begyndelsen med at forstå det sønderjyske, især når to sønderjyder talte sammen. Værre var det naturligvis, når der blev talt tysk, og der blev nok talt meget tysk i Tønder på den tid, sikkert mere på gaden og i forretninger end i hjemmene, og mere af de unge end af de ældre tysksindede, som selvfølgelig talte ligeså godt dansk som tysk, når det da ikke drejede sig om tilvandrede sydfra. Der var også tilvandrede nordfra, som tilsluttede sig tyskheden, men når denne omsindelse skulle give sig udslag i en konversation på tysk, faldt resultatet ikke altid lige heldigt ud.

En aften var jeg til en lille sammenkomst i en tysksindet kammerats hjem. Jeg var den eneste dansker, og det var mede, da husets datter dekreterede: »I aften taler vi kun dansk.« Et tiltalende vidnesbyrd om medfødt dannelse.

I øvrigt spekulerede man ikke i det daglige over problemstillingen dansk-tysk, i hvert fald ikke i mine første par år i Tønder. Jeg startede i statsseminariets præparandklasse den 1. september 1930, hvor der i hvert fald var to tysksindede elever, men dette forhold havde ikke nogen indflydelse på det kammeratlige samvær i hverdagen. For mange unge var ønsket om international forståelse og fred mellem folkeslagene noget afgørende for indstillingen. Vi var ikke så langt fra Locarno-aftalen fra 1925, der kom til at stå som udtryk for fransk-

tysk udsoning og afspænding i Europa, og bag hvilken også lå initiativtagerens, den franske udenrigsminister Aristide Briands tanker om Europas forenede stater.

Den internationale forståelse måtte være det store, eftertragede mål. I sammenligning med det måtte en for stærk hævde af henholdsvis danskhed og tyskhed tage sig ud som en snæver og smålig nationalisme. Vi havde jo ikke de ældres erfaringer fra en nationalitetskamp, hvis virkninger nødvendigvis måtte vise sig både i stort og småt. Nærmest ved en tilfældighed deltog jeg allerede den første måned i en kongefødselsdag på forsamlingsstedet »Tonhalle« og måtte kun få år efter med en vis skamfølelse tænke over min holdning ved denne lejlighed – som dog heldigvis ikke fik synlige udslag – men som navnlig indebar, at de fleste af aftenens indslag forekom komiske og forældede. Man er jo så forfærdelig klog i den alder og – især – kritisk.

Det kunne nok være interessant at lytte til ældre hjemmetyskeres beretninger om grænsedragningen i 1920. De var som regel mere erhvervs- end nationalpolitisk betonedede, men det skinnede dog tydeligt igennem, at pastor Johannes Tiedjes forslag fra 1920 til en grænselinie, med lige store mindretal på begge sider blev betragtet som den rigtige løsning. Blandt hjemmetyskerne var man i almindelighed endnu ikke så vidt, at man krævede Versailles-fredens bestemmelser helt annulleret, selv om det tyske parti »Slesvigsk Parti« også officielt havde grænsflytning på sit program.

Modsatningerne skærpes 1932

Det var sjældent, jeg undlod at deltage i et politisk møde i Tønder. Der var LS-møder med stor tilslutning, hvor jeg mindes føreren Knud Bach. Selv om hans tale var agitatorisk, var der alligevel i hans optræden en ro og beherskelse, som i reglen savnedes hos andre talere. Således gjorde Kr. Nissen-Ellum indtryk ved sin lidenskabelige ordflo, hvor han prædikede om en snarlig dommedag for det danske samfund. Han var landbrugs-kandidat og havde selv haft en mindre gård. Underligt nok var han en af de agitatorer, hvis ord vandt genklang i Nordjylland. På hans gravsten på Løgumkloster kirkegård står der: »Sønderjyden Kr. Nissen-Ellum, født 1895 i Slynngsten, død i København 1958. Han rejste slesvigske bønder til kamp mod uretten og førte kampen til sejr.« Kun få kender i dag hans navn. Nogle af de optrædende på møderne i LS blev senere danske eller tyske nazister.

Der holdtes ikke så få kommunistmøder, et enkelt sted med taler sydfra. Det må have været i 1932, for navnlig rigskansler Fr. von Papen stod for tur. Jeg husker ikke, om jeg hørte Aksel Larsen første gang før eller efter folketingsvalget i 1932, derimod hørte jeg spidskandidaten Arne Munch-Petersen, der blev valgt på et tillægsmandat. Han var opstillet i Sønderborgkredsen, men Tønder var den købstad i Danmark, der i forhold til indbyggerantallet havde det største kommunistiske stemmetal. Det er interessant at konstatere, at det andet kommunistiske tillægsmandat netop faldt i Sønderjylland.

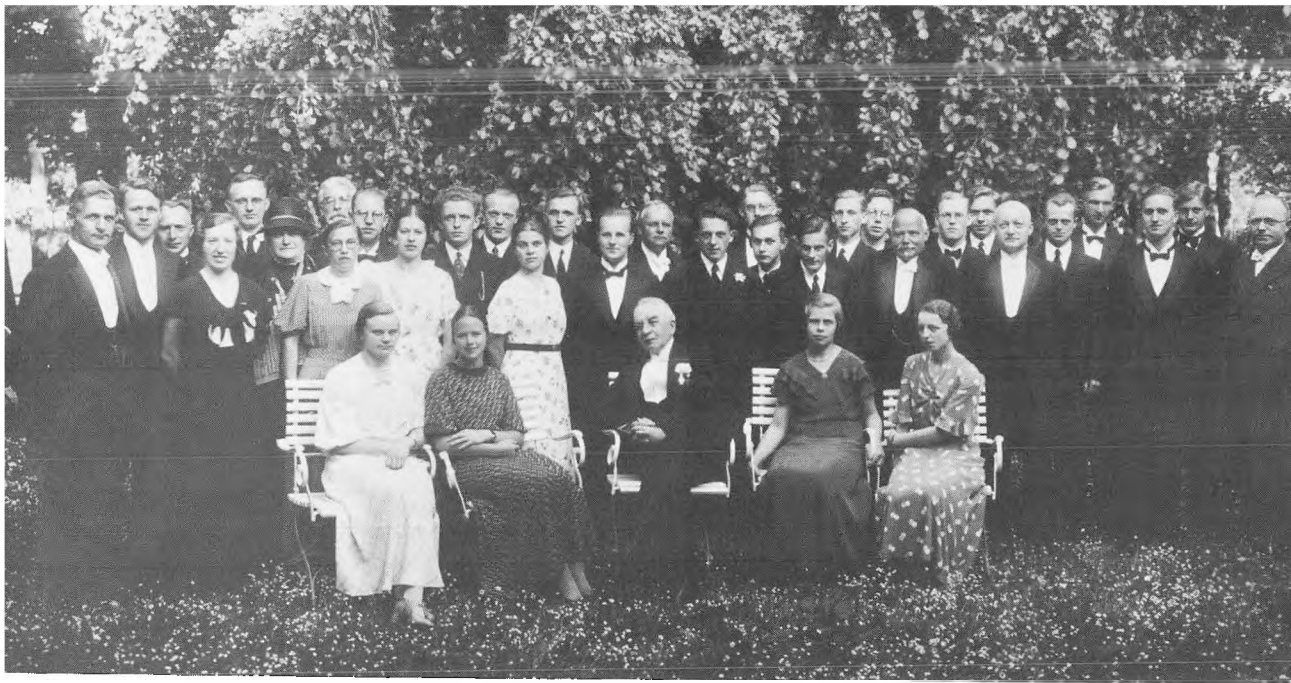
Der skete ikke det store stemmeskred ved dette folketingsvalg, men i mange henseender var det et yderst interessant valg, som en avis udtrykte det, det valg hvor

Chr. Stenz' forældre, gårdejer Søren Stenz (d. 1958) og Elise født Wåben (d. 1958), fotograferet 1950.

Landvæsenselever på Juellinge 1929. Chr. Stenz er nr. tre fra venstre i øverste række.

Tønder statsseminariums dimittender 1935. I baggrunden nr. 3 fra venstre lærer S. C. Brejl, nr. 7 (med briller og overskæg) lærer Ahrent Otterstrøm. Siddende i midten forstander Emil Albeck og stående bagved magister Aage Rahr. Yderst til højre H. P. Novrup, derefter Chr. Stenz og nr. 6 fra højre Claus Eskildsen.

Neergaard gik ud af tinget, og Aksel Larsen kom ind. I Nordslesvig havde man dengang ikke overtaget skikken fra »det gamle land« med firkantede valgmøder, og det gav naturligvis muligheder for at komme til flere møder. Der var en ide om, at vælgerbefolkningen i Sønderjylland var mere bevægelig end i det øvrige land, hvorfor man ofte sendte de store kanoner herved for at støtte de lokale kandidater. Blandt andet talte indenrigsminister Bertel Dahlgaard ved et velbesøgt møde på Tonhalle. Den radikale kandidat var den unge lærer Alfred Torp, byrådsmedlem og meget aktiv i byens folkeligt-kulturelle liv.

For partiet venstre kom kanonerne af sig selv, idet Th. Madsen-Mygdal allerede fra 1926 var opstillet i Rødding-kredsen. Og der kom et nyt stjerneskuud til, da den tidligere konservative løsgænger, greve Bent Holstein-Holsteinborg, tidligere valgt i Århus, blev opstillet i Løgumkloster-kredsen. En kæmpeoverskrift på Jydske Tidendes forside lød: »Grev Holstein er i dag blevet venstremand«. Venstre havde stadig to grupper i Nordslesvig, Flensborg-venstre og Åbenrå-venstre, en reminiscens fra modsætningerne i afstemningskampene fra 1919–20, og det var den første gruppe, som tegnede Løgumkloster-kredsen. I øvrigt var grev Holstein i sin tid talsmand for en sydligere grænse. Hans agitation omtaltes af Dahlgaard på det førnævnte møde med henvisning til Holsteins daværende pseudonym »Rechtsanwalt von Holz«. Jeg havde tidligere hørt Bent Holstein i Løgumkloster, hvor hans elegante fremtræden og flydende veltalenhed betog mange vælgere. Nu skulle han og Madsen-Mygdal tale på Tonhalle, og selvfølgelig skulle man høre dem. Salen var stuvende fuld, ligeså sidelokalet og balkonen, og en anelse om, at det ikke ville gå stille af, blev hurtigt bekræftet. Hverken før eller siden har jeg oplevet et så uroligt møde. Gre-

ven talte først, og skønt tilråbene og mindre høviske bemærkninger haglede ned over ham, bevarede han beherskelsen og nåede nogenlunde til ende med sit indlæg. Men da Madsen-Mygdal tog ordet, var salen som en kogende heksekedel. En hidsig opfordring fra en deltager om at rydde balkonen, hvor de mest urolige sad, var ved at skabe regulære tumulter. Modsat greven viste Madsen-Mygdal tydeligt sin irritation, hvad der kun gjorde situationen værre for ham. Mødet blev hævet længe før den fastsatte tid, og råbene med krav om diskussion blev ikke imødekommet. I et mødereferat i Jydsk Tidende stod omtrent sådan: »3. internationale øver terror ved møde i Tønder«. Det var nok nogle måneder senere, at Aksel Larsen på samme sted priste Tønders arbejdere, fordi de havde vist Venstre vintervejen.

Naturligvis var det en grov krænkelse af ytringsfriheden – men sjovt var det nu alligevel.

Om Christmas Møller talte forud for valget i 1932, husker jeg ikke, men nogle dage efter Venstres møde talte Victor Pürschel på samme sted. Man havde ventet en gentagelse af virvaret på Venstres møde. Det skete ikke, de få tilløb, der var, imødegik Pürschel på sin selvsikre, arrogante facon. Uden tvivl en højt begavet politiker, som dog ingen chancer havde over for Christmas Møllers folkelige charme. Pürschel var vist den sidste politiker i de fire store partier, som åbent vedgik ikke at være demokrat, men der har nok været en del, som beklagede hans senere skæbne. Han startede i 1939 et parti, som han kaldte Nationalt Samvirke. Det fik aldrig repræsentation i folketinget.

Første møde med nazismen

Mest spænding var der knyttet til de danske nazisters foranstaltninger. Mit første møde med en dansk nazist fandt sted i påskeferien 1931, da jeg på en blaffetur kørte med kaptajn Arildskov. Siden 1924 havde han boet i Tønder og han stiftede »Grænseværnet«, et korps af frivillige, for en stor del frontkæmpere fra 1. verdenskrig. Det fik senere navneforandring til »Jydsk Værn« og opløstes vist omkring 1934. På køreturen mellem Åbenrå og Kolding missionerede Arildskov over for mig med udtryk og begreber, der for størstedelen var mig fremmede. Men han virkede, det må indrømmes, sympatisk, hvorfor jeg også – det har nok været et år senere – følte mig forpligtet til at gå til et møde, som han arrangerede på Tonhalle. Det var en søndag eftermiddag, der var næppe over en snes deltagere, og hvad han sagde, har jeg glemt.

Derimod bør det næste nazimøde, jeg overværede, have en nærmere omtale. Det fandt sted på et tyskejede forsamlingssted »Skyttegården« eller »Schützenhof« i Tønder i slutningen af 1932. Salen var fuld. Rundt omkring så man brunskjorter. Dirigenten var en mig på dette tidspunkt ukendt person, læge Frits Clausen fra Bovrup, som flere gange afslørede sin despekt for de parlamentariske former ved at give sit besyv med i diskussionen. Hovedtaleren var ritmester Lembcke, en lille tyksak i brun skjorte. Han var kendt for sin deltagelse i spejderbevægelsen, og som medlem – om ikke fører – af de fascistiske sortskjorter i hovedstaden, som vist kun en enkelt gang gjorde sig gældende i København under storlockouten i 1925. Lembcke var fører for det i 1930 stiftede danske nazistparti, DNSAP. I juli 1933 blev han afløst af Frits Clausen. Talernes rækkefølge er

underordnet, en grosserer Petersen fra Kolding, hvis navn jeg hverken før eller senere er stødt på, imponerede en stor del af forsamlingen ved den betoning og den lidenskab, hvormed han udslyngede det frygtelige ord: ETCETERA.

Også uniformeret optrådte Ejnar Vaaben, cand. mag. i historie og tysk, der allerede i 1927 havde bragt skildringer af den gryende nazisme. I 1931 kom hans bog »Hagekorset over Tyskland«, der blev rosede omtalt af historielæreren, magister Hans Jensen i tidskriftet »Forum«. Her skal også nævnes hans »Danmarks Historie« på biologisk grundlag fra 1938 med forord af Knud Fabricius, og med positive anmeldelser af redaktør Ernst Christiansen, Flensborg Avis, af Poul Læssøe-Müller i Kristeligt Dagblad, af lektor Adler Lund i Ungdom og Idræt og af Vilhelm la Cour i Jyllands-Posten. Bogen blev under 2. verdenskrig brugt som gave til de danske frivillige på østfronten.

De nævnte anmeldere var gode danske mænd, og når de nævnes her i denne forbindelse, er det ikke for at beklikke deres minde. Deres anmeldelser var for øvrigt mest af teknisk karakter, men når de så sent som i 1938 ikke havde tilstrækkeligt overblik og vidsyn til at tage afstand fra grundtankerne i Ejnar Vaabens afsporede historiesyn, bør det nok ansøre til at være mere mildt dømmende over for dem, der uden de førnævntes kulturelle og nationale ballast lod sig lede ud i vildfarelser. Men tilbage til mødet på Skyttegården.

Det gjorde mig direkte ondt at se en af talerne færdes i disse kredse. Det var pastor Anders Malling fra Brøns, som jeg havde mødt som interessevækkende foredragsholder over moderne litteratur, væsentligt vurderet ud fra kristelig målestok. Hans arbejder med dansk salmesang er almindelig anerkendt. Det var tydeligt, at det var hans bekymring for sædernes forfald,

som førte ham ind i vildfarelserne, et vidnesbyrd om – hvad også tydeligt slog igennem i Tyskland i disse år – at en humanistisk uddannelse og et åndeligt betonet fundament ikke var tilstrækkeligt til at modstå tiltrækningen fra det, som burde være en modpol til livsholdningen.

Malling forsvarede varmt ved denne lejlighed auto-dafeerne i Berlin og hæftede sig navnlig ved det, som angik den pornografiske litteratur, der vel i sammenligning med det, vi kan opleve i dag, nærmest har karakter af produkter fra Lohses Forlag, men han udtrykte ingen forargelse over, at samtidig gik verdensnavne som Stefan Zweig, Furtwängler, brødrene Mann, Wassermann, Remarque og andre med i købet.

Som afslutning sang man Horst-Wessel-sangen, dette tarvelige produkt, hvis melodi var taget fra en sømandsvise – og som i øvrigt også kendes på dansk, omend i en anden rytme og udsættelse til en tragisk vise med navnet Alperosen. Nogle få – deriblandt pastor Malling og Frits Clausen, prøvede at synge den danske udsættelse, men blev overdøvet af stort set resten af forsamlingen med den originale tyske tekst. Da nogle af os under sangen bevægede os gennem salen mod udgangen, hvor de fleste af mødedeltagerne stod op med oprakt højrearm, var det beskæmmende at finde danske Tønder-borgere iblandt. De fleste af dem har sikkert meget hurtigt fortrudt.

Nazismens gennembrud 1933

I flere henseender var 1933 et skæbneår. Men det er vel uundgåeligt, at langtfra alle formåede at gennemskue, hvad omvæltningerne i virkeligheden betød. Her er det fristende at henvise til »Politiken« fra 31. januar

1933. Med kæmpeoverskrift på hele forsiden forkyndtes om det kriseforlig, der på Staunings bopæl i Kanslergade var indgået mellem socialdemokratiet, venstre og de radikale. I højre hjørne forneden meddeltes over to beskedne spalter, at Hitler var udnævnt til tysk rigskansler, for mange sagkyndige var jo enige om, at det kun ville blive til en lille episode i Tysklands historie, og det var da vældigt beroligende at læse.

Tyskerne var den største gruppe i Tønder byråd. Ved kommunevalget i 1933 blev der valgt 8 tyske, 6 danske og 3 socialdemokrater. Socialdemokraterne var principielt internationalt indstillet, og mulighederne for indflydelse var for lille, hvis de bandt sig til den ene nationale lejr – eller delte sig i to grupper. De tre socialdemokrater sikrede genvalg af købmand Johs. Thomsen som borgmester. Han var i øvrigt en afholdt mand i alle kredse, retlinet og hensynsfuld i sin embedsførelse. Valget fandt sted på et kritisk tidspunkt. Hitler kom til magten den 30. januar, den 27. februar brændte rigsdagsbygningen i Berlin, og alligevel var de mellem-liggende dage inden kommunevalget åbenbart for få til, at socialdemokraterne i bred almindelighed kunne nå at tage bestik af den nye situation og finde frem til en klar erkendelse af, hvad den indebar af fremtidsudsigter. Det kan med ret stor sikkerhed formodes, at havde borgmestervalget fundet sted blot to måneder senere, var udfaldet blevet et andet. For lige efter valget satte det nazistiske stormløb mod grænsen ind. Herom senere. Fire år efter var det en enig dansk blok, som kunne vælge landsretssagfører Holger Jepsen til borgmester, og da han to år senere forlod byen, blev bankdirektør Johan Paulsen valgt. Han sad som borgmester til 1970.

Den mandag den 15. september 1930, da man havde erfaret om søndagens resultat fra det tyske rigsdags-

valg, at det nazistiske parti var gået frem fra 800.000 stemmer til 6,5 millioner og fra 12 til 107 rigsdagsmandater, var den almindelige reaktion præget af forvirring. Hvem var denne Hitler? Nogle af os huskede nok dunkelt kuppet i »Bürgerbräukeller« i München i november 1923, hvor indtrykket, der blev tilbage, og som dagspressen nok har inspireret til, væsentlig var et billede af Hitler som en halvvejs latterlig person.

Nu så mange år efter er det svært at vurdere indtrykket af reaktionerne på nazismens gennembrud. At ugræsset fæg over hegnet og spredte smitte i vide kredse, er en kendt sag, mange hjemmetyske, især de ældre, var sikkert overvejende afventende, men blandt ikke så få unge kom ret hurtigt højrearmen i vejret efterfulgt af en mundtlig bekendelse »Heil Hitler«.

Nu var de 107 mandater i den tyske rigsdag ikke noget vidnesbyrd om, at nazismen ville sejre, så man var ikke sådan uden videre tvunget til at skulle tage stilling til den, selv om spørgsmålet naturligvis blev ivrigt diskuteret – med de beskedne forudsætninger, vi nu engang havde i den alder for at vurdere det. Så vidt jeg husker var der blandt seminariets elever kun tre, som demonstrerede deres holdning ved at bære hagekors-emblemet i knaphullet, en københavner, en dansk sønderjyde og en sydjyde. De to første lagde det hurtigt og blev senere henholdsvis skolemand i København og førstelærer i Nordslesvig. Det var vistnok efter Hitlers magtovertagelse, men deres holdning kan kun forklares som udslag af ungdommelig uforstand. Den tredje nåede kun til præparandklassen, men tilfældigvis erfarede jeg, at han næste år optrådte som pacifistisk agitator på en folkehøjskole og under krigen havde en eller anden stilling i Kiel, åbenbart en fleksibel natur. De tre var såkaldt danske nazister. Om de tysksindede kameraters holdning blev det først senere muligt at udtale

sig. To af dem forlod i hvert fald efter længere tid den nazistiske og dermed reelt også den tyske lejr.

På seminariet blev der meget sjældent drøftet politik i timerne. I den henseende har seminarieeleverne af i dag en gunstigere stilling. Dog var lærerstabets indstilling uden tvivl antinazistisk, og et par af dem må nævnes i den forbindelse. Det var magister Aage Rahr og Claus Eskildsen. Lidt modstræbende må det dog anføres, at forstander Emil Albeck efter et Italiens-besøg roste Mussolini, fordi togene nu kørte præcist. Han var åbenbart bagefter med at tage standpunkt, men der kan næppe være tvivl om, at han hurtigt er nået til en anden erkendelse.

Nu havde jeg lejlighed til at opleve tilkendegivelser fra borgerligt hold, og det var ret mistrøstigt at fastslå den næsten almindelige opfattelse af rigsdagsbranden som et kommunistisk inspireret værk, skønt almindelig sund fornuft pegede i modsat retning. Ganske vist har tyske historikere nærmest ført bevis for, at nazisterne ikke havde ansvaret for branden – men man kan betragte den som en gave, der var sendt fra himlen. Ved en tilfældighed kom jeg til at følge noget af en telefonsamtale, hvor en ledende konservativ organisationsmand i Tønder by udtalte omtrent sådan »at der ingen interesse var for konservative arrangementer, og at han udmærket forstod, at ungdommen følte sig tiltrukket af nazismen«. Til denne og tilsvarende udtalelser – som der var mange af – kan det siges som undskyldning, at disse folk i første række hæftede sig ved de ydre omstændigheder, som at ro og orden igen var tilvejebragt i Tyskland, og at de senere måtte erkende, at den vold og terror, som utvivlsomt prægede tilværelsen i Weimar-republikkens sidste år, i stedet var blevet en legal foreteelse med velsignelse fra den øverste top – eller direkte inspireret og foranlediget af denne.

For et par og tyve år siden nærmere betegnet den 29. april 1958, forsøgte jeg i en kronik i »Jyllandsposten« at genfremkalde indtryk fra 1933 med titlen »Foråret langs grænsen for 25 år siden.« Skulle det have været gjort i dag, ville formuleringen nok være blevet anderledes, men alligevel skal det gengives. Når der forekommer udeladelser er det, fordi der ellers ville blive tale om gentagelser:

»Da Hitler blev Tysklands rigskansler den 30. januar 1933, var der kun et fåtal af danske, som besad tilstrækkeligt med indsigt til at kunne forudse de uhyggelige perspektiver, som åbnede sig med nazismens gennembrud. Når der alligevel var reaktioner, var det vel mere baseret på instinktive anelser end på evne til virkelig at kunne vurdere situationen.

Den sidstnævnte baggrund for reaktion prægede navnlig de socialistiske partier, mens visse intellektuelle kredse snarere tog standpunkt ud fra en humanitær indstilling. Begejstringen for nazismen blandt de tysksindede i Nordslesvig omfattede alle samfundslag, og var der end nogle, også blandt de tyske intellektuelle, der tog afstand, så må det desværre siges, at disse i det store og hele fulgte trop – som de gjorde det i Tyskland.

Visse såkaldt borgerlige kredse i Danmark indtog i mange tilfælde deres holdning ud fra ønsket om at få fjernet den utryghed, som den politiske og sociale uro i vort sydlige naboland indebar. I lighed med en udbredt opfattelse andre steder, blandt andet i England, troede mange, at Hitler var manden med den historiske opgave at danne Europas bolværk mod kommunismen. Man glemte den tyske rigskansler Joseph Wirths profetiske ord fra 1922 efter mordet på Walther Rathenau: »Fjenden står til højre«.«

Mange dansk borgerlige elementer i grænseegnen var indstillet som de før nævnte nordpå. Pæne folk

kunne sige lovord om nazismen, mens f.eks. en spagfærdig udtrykt tvivl om kommunismens skyld i rigsdagsbranden den 27. februar kunne fremkalde heftige protester – fra danske borgere. Et fremstød fra arbejderklassen var i begyndelsen først og fremmest et udtryk for solidaritet med partifællerne i Tyskland.

Det blev ikke politiske, men nationale bevæggrunde, som bestemte det danske Nordslesvigs indstilling til nazismen. Holdningen over for nationale modstandere var på forhånd givet. Den viste sig ved de politiske valg, men bortset fra engang imellem, når slesvigholstenske grænseflyttere søgte at piske en stemning op, levede dansk- og tysksindede til hverdag roligt og fredeligt side om side. Ungdommen ville holde sig fjernt fra nationale uoverensstemmelser og havde oftest kun skepsis og bedrevidende overlegenhed til overs for de »gamles« beretninger om kampen i udlændighedstiden og for deres afstemningsfester og kongefødselsdage. Der var dog også mange unge, som – vel pr. instinkt – øjnede faren, men som kun mente at kunne finde muligheder for modstand hos det yderste venstre.

Tysk grænsestorm

Der skulle ikke gå lang tid, før det kom til udtryk, at det nye regime i Tyskland, var *national-socialistisk* med hovedopgaven at revidere »skændselstraktaten« fra Versailles. Slesvigholstenske grænsepolitikere med deres halv- eller helofficielle leder, den danske statsborger redaktør Ernst Schröder enten skjult eller åbenlyst som drivkraft, anvendte stærke udtryk. Den grænsetyske organisation Slesvig-Holstener-Forbundet fik ny og nazistisk ledelse. Den ny formand, borgmester Sie-

vers i Egernførde, sagde således den 24. marts 1933 i Slesvig bl.a.:

»Vi vil ikke længere tåle den uret, danskerne øvede i 18–20. Vi vil aldrig anerkende denne grænse. Vi vil sørge for, at grænsen revideres og det således, som vi bestemmer det og ikke efter danskernes vilje. Og voldsgrænsen vil blive fejet til side, når vi alle træder i skranken for det. – Vi har nok af at have ladet os foreskrive af et lille folk, hvorledes grænsen skal se ud. – Det tyske folk må gro sammen med alle tyske brødre, som er skilt fra deres moderland. Her i Nordslesvig kan vi først sætte stemmejernet til for at sønderrive Versailles-traktatens lænker.«

Også på andre nazistmøder både nord og syd for grænsen anvendtes aggressive toner. Men højdepunktet nåedes i Egernførde den 5. april, da Slesvig-Holsten-Forbundet afholdt en mindefest for kampen i 1849 under mottoet: Nordslesvig skal atter blive tysk. Et par danske journalister var kommet til stede og kunne give et udførligt referat af en tale, som den nazistiske landdagsmand, pastor Peperkorn fra Fjølde (ved Husum) holdt ved denne lejlighed.

Efter at have omtalt de forskellige muligheder for tilbagegivelsen af Nordslesvig og også henvist til forhandlingens vej, hed det blandt andet:

»Den kærlighed, som mange nordslesvigere oprindeligt har næret til Danmark, er nu afløst af et infernalsk had ... og et håb om frigørelse er tændt. Den dag vil derfor oprinde, da gaden »er fri for de brune batailloner«. Det bliver dag for dag mere klart, at Tysklands skæbne også er Nordslesvigs. Jeg har modtaget mange breve deroppe fra, hvori man skriver: Kom og hjælp os. Efter moden overvejelse og indhentede informationer i Berlin vil vi efterkomme dette ønske. – Som et lyn vil den tyske nationalsocialisme tage Nordslesvig i besid-

delse. 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, ja 80 organisationer vil blive oprettet i Nordslesvig. De danske statsmyndigheder kan ikke forbyde udbredelsen af vor ånd, og den har altid været angrebets ånd. ... Derfor siger vi: danskerne vil engang velsigne den dag, da de haler Dannebrog ned og Nordslesvig forener sig med det nyopbyggede nationalsocialistiske Tyskland. Derpå kan I forlade jer: Nordslesvig vil engang lære København at finde vejen til Berlin, så vil dagen oprinde, hvor det tyske flag atter vajer over Dybbøl skanser.«

Dr. Sievers blev kort efter borgmester i Flensborg og forandrede sig efter Jacob Kronikas mening totalt. Han var efter sigende altid redelig og korrekt over for det danske mindretal i byen. Kronika giver i sin bog »Lys i vinduet« en sympatisk skildring af Sievers, som over for ham afslørede, at det var den nazistiske »Gaulleiter«, overpræsident Lohse, der gav ordre til offensiven mod grænsen. Sievers blev senere forstødt af sine egne.

Derimod har jeg aldrig hørt noget som helst godt om Peperkorn, mens jeg i nogle år, indtil 1941, boede i Syd-tønder amt, hvor han var nazistisk »Kreisleiter«.

Slesvig-Holstenernes forårsoffensiv mod grænsen blev nærmest desavoueret af magthaverne i Berlin, hvis officielle politik gik ud på en tilnærmelse til Norden.

Dansk samling 1933

Som før antydet havde det ældre slægtleds genforingsoplevelse delvist fortonet sig for den yngre generation. Men hvad de nok så mange og indtrængende appeller ikke havde kunnet udrette over for ungdommen i Nordslesvig, det formåede nu Sievers og Peperkorn

med deres udfordringer – sammen med den irritation, som hjemlige tyske nazikorps med forstærkning sydfra fremkaldte. Som med et slag ændredes indstillingen til nationalitetskampen hos mange. Overalt lå det i luften: noget skal gøres. Men hvad? Efter henstilling fra ledende sønderjyder blev både politi og militær ved grænsen forstærket, og der kom uniformsforbud, men det var jo et initiativ fra myndighedernes side. De unge og måske ikke mindst de nationalt nyvakte trængte på og krævede handling. Og den kom.

De »gamle« ledere med H. P. Hanssen og H. Jepsen Christensen i spidsen handlede hurtigt og samlede den 12. april 1933 400 tillidsmænd til et møde i Åbenrå. Socialdemokraterne brød ved et møde i Tinglev med deres tidligere internationale traditioner og gik under I. P. Nielsens og Frede Nielsens førerskab ind i grænsekampen, mange tidligere tysksindede socialdemokrater tonede rent dansk flag.

Allerede den 7. april holdt de »unge« deres første fortrolige møde i Åbenrå, det efterfulgtes af et tillidsmandsmøde den 23. april med over 500 deltagere, også i Åbenrå, hvor linjerne for den kommende kamp blev afstukket.

Med ganske kort varsel samledes den 10. maj 10-12.000 unge til stævne i Tønder. Med 3.000 gymnaster i spidsen gik det vældige optog gennem byen til sportspladsen, hilst af hjemmetyskerne med tavshed og surhed. Mange af dem har sikkert erkendt på denne dag, at det ikke var så ligetil at forjage danskerne. Uffe var kommet frem af ovenkrogen.

På mødet talte en række unge fra mange lejre og samfundslag. Ordene var talrige, men tonen og meningen var den samme: en skarp og bestemt afvisning af enhver tale om grænseflytning.

Den 11. juni gentog det samme sig på Dybbøl, kun

mødte den dag ca. 40.000 for at forkynde mod både nord og syd: Vi er danske og vil vedblive at være danske.

Hen på sommeren dannedes Det unge Grænseværn med lærer Peter Marcussen som formand. Han var som 20-årig vendt hjem fra krigsdeltagelse, tilhørte altså den unge generation, men skønt det overalt havde ligget i luften, at noget skulle ske, og skønt mange andre havde øvet en storslået indsats i denne tid, så kan man vist uden at forklejnne nogen hævde, at Marcussen var den, som nu og i årene fremover bedst forstod at tolke det, som rørte sig hos ungdommen, og hans betydning kan vanskeligt overvurderes.

For at have et organ, der var i stand til at samle de forskellige grupper i grænseegnen, udbyggedes Danske Samfund. Her stod Martin Hammerich i spidsen. Han var kommet nordfra og havde stillet sine rige evner til rådighed for Sønderjylland. Lige fra genforeningen til sin død i april 1940 satte han med aldrig svigtende ildhu og på utallige områder sine kræfter ind for den danske sag.

Også den gamle fører H. P. Hanssen var i høj grad med. Som en af de første så han farerne ved nazismen og advarede imod dem. Havde han en tid som en eftervirkning af den bitre grænsestrid i 1919–20 indtaget en position som partihøvding, så førte udviklingen i 1933 til, at en del af de gamle modsætninger udjævnedes, og ved hans død i 1936 var hans plads som nordslesvigernes førstemand ubestridt.

Det var en urolig tid – og for os unge også en spændende tid – det var alvorens tid, skyerne i syd blev stedse mørkere, men det var trods alt en dejlig tid, som var med til at præge mange for livet og angive deres kurs for fremtiden. Svigtede end af forskellige grunde det militære grænseværn i april 1940, så kan der ikke

være tvivl om, at det folkelige grænseværn, som også kom til udtryk i modstandsbevægelsen, havde en god del af sine forudsætninger i det, der var sket 7 år i forvejen.

Foreningsliv og politik på seminariet

Nazismens gennembrud i Tyskland fremkaldte ikke direkte de store konflikter mellem de to folkedele, men det var uundgåeligt, at der kom en mere reserveret holdning til stede over for medlemmer af det tyske mindretal. Og det må også indrømmes, at der blev slået visse skår i det daglige kammeratskab. Ret hurtigt erfarede man, hvilke tysksindede forretningsmænd, der bekendte deres nazistiske overbevisning, hvilke, der var neutrale, og hvilke, der direkte tog afstand fra tonerne fra syd.

Jeg husker dog også muntre episoder i denne sammenhæng. Et år var der menighedsrådsvalg med et godt resultat for danskerne i Tønder. En aften sad vi en lille kreds hos journalist ved »Flensborg Avis«, senere redaktør i Næstved og sidst viceskoleinspektør i Korsør, Thorborg Olsen. Vi fik såmænd ingen spiritus, vist kun kaffe, men derfor kunne samtalen godt blive højroestet. Thorborgs tyske værtinde bankede på døren, trådte ind og sagde: »Ja, i javten er det jer, der firer, næst gång bliver det vos. Heil Hitler.« Jeg tror nok, latterudbruddet ventede, til hun var uden for hørevidde.

Som før nævnt blev der kun i ringe grad drøftet politik inden for seminariets rammer. Kun én gang i mine 4½ år holdtes valgmode med kandidater fra 4 partier,

konservative, socialdemokratiet, de radikale og retsforbundet. Det var før folketingsvalget i 1932. Som kandidater optrådte selvfølgelig seminarieelever eller, som det populært kaldtes trods glosens nedvurderende indhold, seminarister. Afstemningsresultatet husker jeg ikke præcist, kun at Retsforbundet havde det største stemmetal, vistnok 25, derefter kom Venstre, skønt partiet ikke stillede med en kandidat – eller måske derfor? Den politiske modenhed var ikke højt udviklet. Heller ikke Slesvigsk parti var repræsenteret, men en tysksindet kammerat anbefalede at stemme på de internationale partier – som han kaldte det – socialdemokratiet og de radikale.

I timerne kom yderst sjældent politiske tilkendegivelser til orde. Dagen efter folketingsvalget i 1932 var en af lærerne, der ansås for at være venstremand, temmelig morgengnaven, og det udløste en halvhøj bemærkning om, at vi da ikke kunne gøre for, at Venstre havde tabt 5 mandater. Personligt er jeg langt fra sikker på, at årsagen til surheden lå gemt der.

Statsskolen i Tønder og seminariet lod med mellemrum afholde en fælles foredragsrække. På opslaget stod altid: »I den for statsskolen og seminariet fælles ...« Den blev altid kort og godt betegnet: »I den for ...«. Der var altid tæt besøgt, og der var mange udbytterige møder med f.eks. grønlandsforskeren Lauge Koch, professor Vilhelm Andersen, nationaløkonomen Jens Warming, globetrotteren Aage Krarup Nielsen, biskop V. Amundsen, dr. Vilhelm la Cour, professor Einar Thomsen og mange flere. Der knyttede sig en forhåndsinteresse til et foredrag af selve statsministeren, Th. Stauning. Forventningerne blev dog ikke indfriet. Ganske vist virkede Stauning i kraft af sin personlighed, men han valgte at tale om Grønland, og selv hans stemmeføring og den baggrund, han repræsenterede,

*Kong Christian X
besøger Tønder stats-
seminarium. Til højre
for kongen E. Albeck
og H. P. Novrup
(med briller).*

*Første skoledag i Ladelund 1936. Til venstre frk. Gunhild Nielsen, i
midten Chr. Stenz og til højre vandrelærer Niels Kjems.*

Ladelund 1939. Fra højre Chr. Stenz, fru Ingeborg Stenz, vandre lærer Gustav Lindstrøm og fru Anna Lindstrøm.

Forsamlingshuset Kirkevang i Ladelund. I fløjen til højre var der kirkesal, bag de tre vinduer i gavlen lå skolestuerne, og lærer Lindstrøm boede ovenpå.

hindrede ikke, at foredraget forekom skematisk, tørt og kedeligt.

Seminarieret havde en elevforening, som også foranstaltede møder. Pastor Anders Malling er nævnt som taler, men bedst husker jeg Marcus Laesen, der i hvert fald tre gange i min tid holdt foredrag. Få uger, før bogen udkom, læste han første kapitel af »Og nu venter vi på skib«, en af århundredets største bogsuccesser. Der var helsides anmeldelser i de store blade, og forfatteren, der tidligere havde markeret sig med digtsamlingen »Guds gøglere« og romanerne »En mand går bort fra vejen« og »I morgen«, var genstand for en uhørt virak. Det er svært at bedømme, om han var for ung til denne medgang. I hvert fald tålte han hverken successen eller rigdommen, menneskeligt gik han delvis i stykker, og selv om der kom flere produkter fra hans hånd, formåede han ikke at hæve sig op til forventningerne fra 1931.

Jeg mener også, det var i dette efterår, følgende lille træk forekom: Marcus Laesen havde forlangt 75 kr. i foredragshonorar og begrundet det med økonomiske vanskeligheder. Det var på den tid et meget stort beløb efter vor målestok, omtrent et månedsbehov. Der var dengang ikke tale om offentlige tilskud til den slags arrangementer. Efter mødet sad digteren med to damer på danseetablissementet Schweizerhalle og drak vin fra en køler, også en ekstravangance i vore øjne. Vi kunne højst tillade os en øl til 50 øre. Det var i øvrigt ikke velset, at seminarieeleverne besøgte Schweizerhalle, men overtrædelse af det uskrevne forbud var meget sjældne, ligesom sorderier kun fandt sted i ringe omfang. Og det skyldes vist ikke, at moralen blandt ungdommen var højere, end det er tilfældet i dag, snarere, at der simpelthen ikke var råd til det. Det var jo landbrugskrisens år i 30ernes første halvdel, hvor et kilo-

gram smør i en periode kostede 2 kr. og et slagterisvin under visse omstændigheder måtte sælges for under 40 kr. Hen mod lukketid lørdag aften kunne man i slagteriudsalget for 10 øre købe ikke solgt afskåret pålæg, der kunne strække til mange dage – oven på rugbrød med margarine. Et eksempel på tidens økonomiske relationer: det var muligt at få værelse i Tønder med morgenkaffe og aftente, og lys og varme, for 20 kr. månedlig.

Lad det nu være et åbent spørgsmål, hvem der var vanskeligst stillede, bønderne eller de arbejdsløse. Før eller siden viste reaktionerne sig også på dem, der skulle sælge til begge grupper, så både handel og industri og andre erhvervsgræne fik krisen at mærke. Der er dog grund til at se med overbærenhed på de reaktioner, der forekom fra bøndernes side gennem demonstrationer mod tvangsauktioner og lignende med kulmination i bondetoget til København i 1935. Men især ved den sidstnævnte aktion var det mærkbart, at nazistiske elementer i høj grad var med til at præge LS, Landbrugernes Sammenslutning, som før er omtalt. Og det trådte tydeligt frem, hvordan tysksindede medlemmer var med til at angive kursen på det sønderjyske LS. På det punkt er de historiske enkeltheder ikke helt klarlagt, men alt tyder dog på, at den dansksindede del af LS kom til helt at tegne bevægelsen i slutningen af 1930-erne, især markeret ved folketingsvalget i april 1939. Herom senere.

De danske kulturelle udfoldelser i Tønder skete i første række gennem Læse- og Ungdomsforeningen, et mærkeligt navn, der havde sin oprindelse i udlændingehedstiden.

Der var tradition for, at seminariets elever udpegede en kandidat til bestyrelsen for Tønder Læse- og Ungdomsforening, som så blev valgt på generalforsam-

lingen på tilbørlig vis. I tre år, fra 1932 til 1935, havde jeg dette hverv, som jeg havde megen glæde af. Den myndige og værdige formand var lærer Th. Roust, senere overlærer, dvs. skoleinspektør på seminariets øvelsesskole, der indtil efter 2. verdenskrig var folkeskole for alle danske skolebørn i Tønder. Han endte sine dage som amtsskolekonsulent i Haderslev. En anden markant skikkelse i bestyrelsen var seminarielærer Claus Eskildsen. Boghandler Jepsen og bankkasserer Hans Jensen var unge, men de øvrige bestyrelsesmedlemmer var alle over 40 og 50 år, en enkelt, fru Otterstrøm, hustru til seminarielærer Ahrent Otterstrøm, vistnok over 60 år, så betegnelsen ungdomsforening kunne forekomme noget misvisende. Der skulle dog lægges vægt på ordet *læse*, som udtrykte den kulturelle forpligtelse, foreningen havde, og som gik ud på foredrags-, films-, oplæsnings-, og – især – teateraftener.

Her var rig lejlighed til for en billig penge at se lødig skuespilkunst, ofte med kongelige skuespillere på gæstetoptræden. Carl Alstrup var i hvert fald tre gange i Tønder i disse år, med lystspillet »Min søster og jeg«, »Soldat Svejk« og Selma Lagerlöfs »Kejseren af Portugalien«. Alstrup havde haft fiasko i de tragiske rollefag i København, hvor man kun så komikeren i ham, og det tog han sig efter sigende meget nær. Men i Tønder havde vi ikke denne forhåndsindstilling over for hans kunst, så hans karakterrolle i Selma Lagerlöfs skuespil blev betragtet seriøst og vurderet efter fortjeneste. Ibsens »Gengangere«, Henrik Nathansens »Inden for Murene«, Kaj Munks »Cant« og »Ordet«, Gandrups »Kongeligt Blod« med Else Skouboe, operetterne »Flagermusen«, »Bajaderen« og »Sommer i Tyrol« er blot nogle af eksemplerne fra årenes repertoier.

Der var i bestyrelsen sjældent uenighed om teater-

programmerne, hvor der som ovenstående kan vise, var en passende ligevægt mellem den seriøse og den lettere genre. Det var også Læse- og Ungdomsforeningen, som arrangerede afstemningsfesterne, og her fandt et år en temmelig kraftig diskussion sted. Roust havde foreslået K. K. Steincke som taler, men bankbogholder, senere direktør, Munch-Knudsen, satte sig så kraftigt imod forslaget, at det blev trukket tilbage. Hans begrundelse lå i den nationale holdning, som han mente, socialdemokratiet repræsenterede, og den forekom mig som besynderlig og umotiveret, men for husfredens skyld bøjede vi alle af.

Læse- og Ungdomsforeningen afholdt også folkelige foredrag af vidt forskelligt indhold. Blandt talerne mindes jeg flere højskolefolk og oplæsningsaftener ved lærerparret fra Rabsted, Mette og Chr. Demuth, men størst indtryk gjorde et foredrag af H. P. Hanssen i 1934, hvor han klogt og fængslende gjorde den nationale status i Nordslesvig op.

Foreningens kasserer var overtrafikassistent Mikkelsen, populært kaldet »Lille Mik«, en lidt ilter person, der ofte optrådte i modsætning til formanden, og der forekom mange og lange debatter om afslutningstidspunktet for de baller, der altid, eller næsten altid, afholdtes efter teaterforestillingerne. Som regel fik Rousts standpunkt flertal, men diskussionen herom kunne ofte optages på generalforsamlingerne. En gang ankede en dame over, at hendes døtre kom for sent hjem fra ballerne, hvortil Mikkelsen, hvis stemme, når han blev ivrig, gik over i falset, råbte, at han ikke kunne tage ansvaret for fruens døtre efter ballets afslutning. Fruen og hendes mand forlod demonstrativt salen og den sidste råbte: »Det er sidste gang, vi sætter vore ben i den forening.« De kom begge igen, måske også fordi Mikkelsen kort efter forlod byen.

På et bestyrelsesmøde blev der udtrykt utilfredshed med, at der kom mange unge tyskere til foreningens fester, hvortil Roust replicerede, at hvis de fandt behag i at være med hos os, skulle vi ikke beklage det. Os kunne det ikke skade. Det var Roust, der tog initiativet til den nye forsamlingsbygning, Tønderhus, der først blev færdig under krigen. Også Martin Hammerich var meget aktiv for bygningen. Jeg var med til et møde, hvor tanken blev luftet, men husker ikke, hvem der deltog ud over Læse- og Ungdomsforeningens bestyrelse. H. P. Hanssen var med, og så vidt jeg husker skulle han være med til at skaffe pengene. Han havde sine forbindelser i orden.

Personligheder fra Tønder-egnen

I min tid i Tønder var jeg en slags plejesøn på domænegården Røj (eller Rode) i Møgeltønder sogn, hvor min onkel Peter Petersen var forpagter fra 1926 til 1951. Fra 1935 var han konservativ folketingsmand. Herigenem fik jeg lejlighed til at komme i forbindelse med Tønder-egnens større landbrugere og opnåede at være gæst i forskellige hjem hos sønderjyder, som jeg stadig mindes med glæde. Det gjaldt Hans Danielsen, Gerup, Niels Skrumsager, Visby Hedegård, Hans Beyer, Åsgård, Ludvigsen, Toghale og flere andre. Også bekendtskabet med familien Filskov i Møgeltønder var interessant. Lorens Filskovs oplevelser i første verdenskrig er meddelt af Svend Thorsen i »Lunets sønner«, men skildringen her kan ikke stå mål med en direkte fremstilling fra Filskovs egen mund.

De nævnte storagrarer på Tønder-egnen var ikke

gennemsnitsmennesker. Samtalerne ved de selskabelige sammenkomster lå i reglen på et højt plan, enten de nu omfattede faglige, politiske, litterære eller nationalpolitiske emner. En vågen tilhører kunne i lighed med mønstret i Spartaner-drengenes opdragelse lytte til og høste erfaringer ud fra kloge mænds vidnesbyrd – hvorved ikke være sagt, at det var ufejlbarlige sandheder, der blev forkyndt.

En aften i Tønder Læse- og Ungdomsforening var helliget Lorens Filskov, der fortalte nogle af de førnævnte krigserindringer – selv om dette udtryk er uheldigt valgt, for han kom aldrig til fronten. Han er sommetider blevet kaldt den sønderjyske Soldat Svejk. Filskov havde ord for at være en særdeles dygtig forretningsmand, men han havde interesser, der rakte langt ud over dagen og vejen og var meget belæst. I nærheden af Møgeltønder havde han erhvervet en stor gammel mergelgrav, der i årenes løb var blevet til en hel lille sø med bevoksninger op ad skrænterne. Her havde han bygget en hytte og tilbragte megen tid med at studere plante- og dyrelivet. En sommersøndag var vi nogle unge, der besøgte ham ved søen, hvor han sad og iagttog en geddes færden, mens han gjorde notater. En af gæsterne spurgte naivt, om gedden ikke skulle fanges. Filskov hverken lo eller var afvisende, men svarede roligt og høfligt, at det var den levende fisk, han ønskede at studere.

Ved forskellige lejligheder havde jeg truffet N. J. Gotthardsen. Han havde ejet gården Nørremark i Visby, men flyttede på sine ældre dage til Tønder og ernærede sig som assurandør. Han blev for øvrigt meget gammel, over 90 år. Gotthardsen hørte til den kreds, der i afstemningstiden havde virket for et Danmark til Ejderen eller i hvert fald til Dannevirke, og han var til det sidste en varm forkæmper for dette standpunkt.

Jeg har tidligere nævnt modsætningen mellem de to grupper, Flensborg-Venstre og Åbenrå-Venstre, men der var skam også Dannevirke-folk og Ejderdanske. Friseren Cornelius Petersen, Vesteranflod ved Rudbøl, havde i 1919–20 ivret for et udelt Slesvig. Han var ude af politik i min Tønder-tid, men hans bevægelse »Bondens Selvstyre« var i frisk erindring. Fra nationalsocialistisk hold forsøgte man i hans sidste år at lade ham tale ved møder, men det faldt ikke heldigt ud. Ved hans begravelse i Møgeltønder i 1935 var der, så vidt jeg husker, en lille episode, da pastor N. A. Jensen nægtede adgang til kirken for hagekorsfaner. Cornelius Petersen var vel heller ikke nazist, han nåede knapt at fatte, hvad det var, men han var en interessant skikkelse, mere slesviger end tysker, men måske først og fremmest Ejderstedter, en såkaldt »zweiströmig«.

Tilbage til N. J. Gotthardsen. Han var ikke Flensborg-mand, men forfægtede den historiske ret til Sønderjylland, hvor der efter hans mening kun fandtes tyskere blandt de indvandrede, resten var vildførte mennesker. Ved et møde på Tønderhus – jeg husker ikke ved hvilken lejlighed, men det var arrangeret af Læse- og Ungdomsforeningen – hvor han i et langt indlæg redegjorde for sit standpunkt, blev han imødegået af Martin Hammerich, og de udvekslede nogle ikke helt blide bemærkninger. For en ung mand, som nylig var blevet optaget af Sønderjyllands historie og af hele grænseproblematikken, var det interessant at se spørgsmålet belyst også ud fra dette synspunkt, og selv om jeg ikke delte Gotthardsens anskuelser og stod fjernt fra hans næsten fanatiske holdning, havde jeg altid glæde af at tale med ham. Han overbeviste mig om, at kampen for danskheden også måtte føres syd for grænsen, og allerede på et tidligt tidspunkt voksede et stille ønske i mig om engang at være med i et arbejde der-

nede. Gotthardsen, der var formand for Grænsefor-
eningen i Tønder amt og næstformand for landsfor-
eningen, tilskyndede mig til at tegne medlemmer til for-
eningen blandt seminariets elever. Det blev af gode
grunde til nedsat kontingent, men udviklingen havde
medført en større interesse hos kammeraterne, og jeg
fik tegnet en del nye medlemmer, så vidt jeg husker
20–30.

En anden erindring om modsætningerne i grænse-
spørgsmålet må med: I det sidste par år i Tønder kom
jeg ofte til bridge hos gårdejer Ludvigsen i Toghale, og
ved en lejlighed fortalte fru Ludvigsen om et Københav-
ner-besøg i Møgeltønder kort efter genforeningen.
Gæsterne blev som sædvanlig indkvarteret privat, og
Ludvigsens havde altid været selvskevne som kvarter-
værter, men på grund af deres holdning til grænsestri-
den – de var H. P. Hanssen-tilhængere – blev de forbi-
gået. Det var tydeligt, at selv efter de mange års forløb
sad der en del bitterhed tilbage.

Første kontakt til Sydslesvig

På teateraftenerne var der altid en lille flok med fra
Mellemslesvig. Besøget blev ordnet ved vandrelærer
Gustav Lindstrøm, som jeg her traf første gang, lidet
anende, at vi efter få år skulde komme i nært samar-
bejde. Han fik i 1934 forsamlingshuset »Kirkevang« i
Ladelund stablet på benene. Læse- og Ungdomsfor-
eningen ville kort efter, i vinteren 1934–35, overrække
en gave til huset, og bestyrelsen med ægtefæller deltog i
en sammenkomst i Kirkevang. Her fik jeg for første
gang et indtryk af den lille skare danske fra egnen og
bed især mærke i den rent danske tale på stedet.

Ellers var det kun småt med kontakt til det, der lå syd for Skelbækken. Lige efter min ankomst til Tønder cyklede jeg sammen med en kammerat til Aventoft. Man kunne dengang få et 10-ørespas, der kun gjaldt for en dag. Man betalte 17 øre for en romgrog, men selv dette favorable tilbud har ikke fristet til ture ud over den ene. Min første tur til Flensborg gik med Tønder sangkor til en kirkekoncert. Først under Claus Eskildsens vejledning gav udflugter syd for grænsen udbytte, og min nyvakte interesse for den historiske og også for den nutidige problematik blev styrket dels gennem hans undervisning dels ved ekskursionerne. Eskildsen lagde i disse år grunden til sin »Dansk Grænselære«. De nazistiske raceteorier, der henviste til blodet og jordens tale, blev en udfordring til ham, og han gendrev »Blut und Boden«-teoriene ved gennem statistiske undersøgelser af bl.a. person- og stednavne at konstatere, at skulle nazismens målestok være gældende og folkegrænsen være statsgrænse, så ville denne komme til at gå ved Sli-Dannevirke. Lad gå med, at Eskildsens påstande og resultater ikke altid kunne stå for en streng videnskabelig kritik. Som et polemisk skrift var hans »Grænselære« et slag i ansigtet på de nazistiske grænseflyttere, og her var noget, alle og enhver kunne forstå. Han nåede ganske sikkert endnu mere gennem sin udstrakte foredragsvirksomhed over hele Danmark, hvorved han fik folk i tale, som ikke tidligere havde anet noget om Sønderjylland, og han fik udvidet interessen for grænselandsproblematikken til at omfatte langt videre kredse end før. På ekskursionerne til Sydslesvig var han fængslende, enten han beskrev grænseområdet for dansk eller saksisk byggeskik i Stapelholm, sekterne i Frederiksstad, de danske privatskoler eller et adeligt herresæde. Kritikerne har nok nogen ret i, at hans fremstilling og hans konklusioner var subjektive, men

han gjorde sig aldrig større, end han var, slog somme-
tider sin egen situation med den upretentiøse karakte-
ristik »vi halvdannede«, og der var ofte en halv eller
helskjult humor eller selvironi i hans udtalelser. Til
tider var humoren af ret grov art.

I mine sidste år i Tønder var der kommet et nyt mo-
ment til ved rejser over grænsen. Mens den danske
krone fulgte det engelske pund, når dette blev nedskre-
vet, opretholdt tyskerne rigsmarkens værdi. For ikke
at gå glip af turistindtægterne indførte den nazistiske
regering det såkaldte turistmarksystem, dvs. at hvis
markens officielle kurs var ca. 165, kunne turistmark
købes til f.eks. 110–115. Havde man nu rigeligt med
mark til den lave kurs med over grænsen og kun brugte
til de nødvendige livsfornødenheder, kunne der hjem-
føres en efter den tids forhold god dagløn, når de over-
skydende mark blev solgt til dagens kurs i bankerne. På
en af de omtalte ekskursioner med Claus Eskildsen
havde jeg lånt penge til en lille transaktion, ganske vist
kun 80 mark, men nok til med et forbrug af 15 mark i to
dage at have 15 kr. i overskud på turen. Men det er
også den eneste gang, jeg har lukreret på ordningen.
Man bemærkede i Tønder, hvordan tidligere lazaro-
ner pludselig blev velklædte gentlemen, der kunne slå
om sig med penge, men de tyske myndigheder opdagede
snart fidusen og indførte forskellige kontrolforanstalt-
ninger. Blandt andet skulle der vises dokumentation
for, at rejsen sydpå var af en vis udstrækning, ellers
blev passet ikke stempet, og så ville bankerne ikke
veksle turistmarken – sagde man.

På græs i Ravsted 1934

I 1931 trådte en ny læreruddannelseslov i kraft. Blandt andet indførtes et fireårigt studium mod før et treårigt. Jeg skal ikke forsøge nogen vurdering af ordningen og dens gennemførelse, kun nævne, at de vordende lærere efter deres tredje læreår skulle praktisere nogle uger i en landsbyskole. Det var et almindeligt ønske at få sin praktikplads i Sønderjyllands østlige del, helst i nærheden af skov og strand. Placeringen foregik efter lodtrækning, og jeg følte mig heldig, da jeg på den udtrukne seddel læste: »Demuth, Ravsted«.

Ravsted kaldtes undertiden »Det lille Tyskland«. Det meste af jorden var dengang – det var i 1934 – i tyske storbønders eje, og der var en offentlig tysk skole på stedet. Den danske var dog den største. Demuth varetog danskundervisningen i den tyske skole og den tyske lærerinde tyskundervisningen i den danske. Hvor vidt dette arrangement, der kunne forekomme meget praktisk, fortsatte i årene fremover, har jeg ikke undersøgt.

Jeg har før omtalt ægteparret Demuths oplæservirk-somhed. Deres fortolkning af dansk og nordisk litteratur var ikke kun værdsat i Sønderjylland, men over store dele af landet. Chr. Demuth tegnede sig også for en ret anselig produktion som forfatter. Netop på denne tid var hans skuespil »Høsten«, som behandlede de dansk-tyske brydninger i 1930'erne udkommet. Som følge af deres udadvendte virke havde Demuth fået tilladelse til at ansætte og lønne en hjælpelærer. Der var på den tid ca. 1500 arbejdsløse lærere i landet.

Der var ringridning i Ravsted, mens jeg var der, og jeg deltog i afslutningsfesten i forsamlingshuset, der var bygget sammen med skolen. Ved kaffebordet skulle der uddeles præmier, og her meddelte formanden, at de,

der havde deltaget i en ringridning sammen med tyskere, vistnok arrangeret af en anden, neutral forening, ikke kunne erhverve første-præmierne. De, der blev ramt af beslutningen, nægtede da at modtage nogen af de øvrige præmier, og der faldt bemærkninger om, at man ikke ville regnes for blakkede danske. Der var en del uro i salen, som gårdejer Peter Gad fra Heisel forsøgte at dæmpe ved at mane til gensidig forståelse.

Nogle dage efter var jeg med Demuths til aftenkaffe hos Peter Gad. Højskolesangbogen blev flittigt brugt. Det var i det hele taget en oplevelse at være i dette oplyste grundtvigianske hjem, hvor samtalerne lå på et højt niveau. Peter Gad udtrykte ønsker om et bedre samkvem mellem sognets danske og tyske, der skulle blandt andet arrangeres fælles hjemstavsaftener, men han blev ret kraftigt imødegået af et par unge landmænd på egnen, og heller ikke Demuth var enig med ham. Det var jo kun godt et år siden, at den ny fase af grænsestriden var indtrådt, og man var den aften i Heisel også optaget af Det unge Grænseværns stævne på Skamlingsbanken, der skulle finde sted søndagen efter, og som blev en magtfuld tilkendegivelse af den danske ungdoms holdning til grænseflytterne fra syd.

Peter Gad var en interessant skikkelse, højt begavet og meget belæst. Han havde som ung mand deltaget i det danske agitationsarbejde syd for grænsen, i Mellemslesvig i 1919–20. Der var spået ham en fremtid som nordslesvigernes danske førstemand efter H. P. Hansen, og det er sandsynligvis hans forbindelse med de såkaldte »bevægelser«, sidst Landbrugernes Sammenslutning, der har forhindret spådommens opfyldelse. Jeg havde en anelse om, at Demuth havde brugt ham som model til hovedpersonen i »Høsten«, men fik først anelsen bekræftet nogle år senere.

For øvrigt slog Peter Gads tanker om et sognefællesskab på tværs af nationale skel, tanker, som han forfægtede til det sidste, igennem 20–30 år senere i Ravsted sogn, og Gad var sikkert ophavsmand, selv om initiativet til hjemstavnsaftenerne vel især kom fra den senere efterfølger, førstelærer S. N. Christensen. Men i 1934 var tiden ikke moden til noget sådant. Peter Gad var også en søgt oplæser og en af de få, der kunne foredrage H. C. Andersens eventyr på sønderjysk. Forbindelsen med Demuths varede ved til begges død med et kort mellemrum i 1970erne.

Fanevagt

En af gadens faste skikkelser i Tønder var den gamle redaktør P.A. Skovrøy. Han havde som ung genskabt enklavernes gamle blad »Vestslesvigsk Tidende«, der nu var forenet med »Flensborg Avis« og han havde en skribentvirksomhed bag sig. Da han døde i 1935, 84 år gammel, blev jeg udset til at være fanebærer for Læse- og Ungdomsforeningen ved begravelsen. Han skulle begraves i Løgumkloster. Jeg hentede fanen hos melhandler Clausen i Vestergade, der var medlem af bestyrelsen. Vel ankommen spurgte Clausen med forfærdelse i stemmen: »Do vel da it bær a fahn uen hat«. Jo det havde jeg da tænkt mig. »Det gær it, do ka fo jen a Heinis (sønnen)« – og så kom han med en bowlerhat, som på den tid var forbundet med en del komik, populært hed den en alimentanthat. Jeg gled af med hatten, men uden opslået fane på vej mod Humlekærren ved torvet, men undervejs slog en frygtelig tanke ned i mig. For at vise den gamle kæmpe den sidste ære skulle seminariets elever danne spalier uden for seminariet ved

forbikørslen. Hvordan de ville reagere over for alimenterhatten var ikke svært at forestille sig – ikke mindst tænkte jeg på min lattermilde forlovede – og den højtidelige begivenhed skulle nødtigt udvikle sig til en latterfarce. Altså fik jeg en dreng til at gå hen til melhandler Clausen med hatten. Nu havde fanebæreren for forsvarsbrødrene, en politibetjent, en tilsvarende hat på, men han var så kammeratlig at lægge den, og den nødvendige alvor kunne bevares.

Det skete vist kun en enkelt gang mere, at jeg præsenterede fanen. Det var ved en kongemodtagelse på torvet, og Roust havde fået mig fritaget for en time. Roust og Claus Eskildsen fungerede som fanevagter, og selv om den sidste havde været sådan noget som Oberfeldwebel under krigen, var det just ikke militær anstand, der prægede dem mest. Roust gav mig instrukser om, hvad jeg skulle sige, dersom »majestæten«, som han sagde, henvendte sig til mig. Og så skulle jeg sørge for at holde mig i første række. Det var nu lettere sagt end gjort, for jeg havde ikke megen lyst til at kæmpe mod de madammer, der masede på for at komme først i rækken. Om jeg den dag vekslede håndtryk med kong Christian, kan jeg ikke huske, men der blev i hvert fald ikke brug for mine talegaver.

Småtræk fra seminariet

Ved et senere Tønder-besøg ønskede Christian den Tiende at besøge seminariets ældste klasse og øvelsskolens yngste klasse. Vi havde ganske vist læseferie, det var lige før eksamen, men vi troppede naturligvis op efter opfordring. Kongen henvendte nogle bemærkninger til os, som sig hør og bør. Han standsede ved en

planche over Folkeforbundets virksomhed og sagde dertil: »Ja, det er jo et smukt ideal, men kendsgerningerne i dag taler ikke til gunst for forbundet.« Han opdagede på et bord en lille bog af forstander E. Albeck »Systematisk Pædagogik«, tog den i hånden og sagde: »Pædagogik det er sgu da vist noget svært noget«. Og lidt efter: »E. Albeck, hvem er det?« Forstanderen: »Det er mig, Deres Majestæt«. Kongen: »Det må De sgu undskylde. Så kan De sikkert også skelne mellem dressur og opdragelse«. Udenfor stod journalister parat med notesbøger, og historien blev jo refereret, men fik i bladene en anden version.

Det er ikke hensigten at skildre et uddannelsesforløb eller en lærers løbebane. Derfor ikke mange ord om seminariet, skønt det var mit daglige opholdssted i over 4½ år. Det kunne ellers være fristende med forsøg på portrætgallerier af både kammerater og lærere. En meget afholdt mand var Ahrent Otterstrøm, der forestod undervisningen i naturhistorie, geografi og fysik. Det sidste var ikke hans stærke side, hvad eksamensresultaterne undertiden vidnede om, her kunne hans stærkt lyriske temperament, der blandt andet har givet sig udslag i sangen »Vi vestjyder trives nu bedst i blæst« og »Vældige riger rives om Norden« med musik af vor sanglærer E. Emborg, ikke rigtig komme til sin ret. En anden lærer kunne finde på at sige: »Skal vi ikke holde lidt før op i dag. Vi begyndte jo også så sent«. Den mest energiske blandt lærerne var uden tvivl H. P. Novrup, regnelærer og overlærer på øvelsesskolen, senere amtsskolekonsulent i Åbenrå-Sønderborg amt. Han kom ind i klassen som en stormvind, styrtede hen til tavlen med kridt i hånden og tog straks fat på dagens tekst. Men alle følte vi nødvendigheden af hans iver, og nogle af os erfarede personligt, at der bag hans barske væsen og ydre lurede et varmt og følsomt sindelag.

Seminariets pedel, Bonde, fortjener også et par ord. Han var en stor, kraftig mand med et martialske over-skæg. Hans militære løbebane ved jeg intet om, men han havde i hvert fald – det var vist før 1920 – været ansat ved havnepolitiet i Hamborg. Vi havde hørt meget om den preussiske disciplin og de underordnede underdanighed, men det harmonerede ikke med Bondes forhold til forstanderen. Vort indtryk var, at Bonde her var den overlegne, når han med piben i munden med stoisk ro hørte på Albecks jeremiader. Albeck omtalte altid med stor respekt »vor intelligente pedel.« Ved en lejlighed var der konstateret nogle uhumskheder i badeafdelingen. Sagen skulle opklares, og Albeck sagde: »Vi må have alle de mandlige elever i forhør,« hvortil Bonde bemærkede: »Hvorfor ikke de kvindelige?« Albeck så overrasket op, men sagde efter et øjebliks overvejelse: »Nej, selvfølgelig har De ret, Bonde, hvorfor ikke de kvindelige«.

Første stilling i Vejstrup 1935–36

Det lykkedes kort efter eksamen i juni 1935 at få et årsvikariat i Vejstrup ved Skamlingsbanken. Det blev en tid, jeg altid med glæde tænker tilbage på. Vejstrup var et af de otte sogne, der i 1864 ombyttedes med enklaverne og kom til Danmark, men det var mit indtryk, at der ikke mere bestod nogen samhørighedsfølelse med det egentlige Sønderjylland – bortset fra, at der blandt den i øvrigt oplyste og interesserede befolkning var en levende interesse for det, der foregik længere mod syd. Der var et rigt foreningsliv i sognet, grupperet om henholdsvis forsamlingshuset og missionshuset, med mange foredrag, oplæsningsaftener, amatørkomedie,

folkedans, gymnastik m.m. Mellem de to kirkelige retninger var der nok en del konkurrence, der vist mere gav sig udslag i åndelig og kulturel vågenhed end gennem personlige uoverensstemmelser.

Mange hjem åbnede gæstfrit deres døre for den unge lærer, som med taknemmelighed tænker tilbage på dette år. Især mindes jeg nogle adventssammenkomster i private hjem i 1935. Det var også en oplevelse at høre H. P. Hanssen tale i Hejls forsamlingshus, få måneder før han døde i 1936.

Ved de selskabelige sammenkomster, der altid havde et beskedent omfang – landbrugskrisen var jo endnu ikke overvundet – blev der naturligvis også undertiden talt politik, men under urbane former. Flertallet af beboerne tilhørte Venstre, men en del var gået over til »Det frie Folkeparti«, senere kaldet Bondepartiet, hvis to mest fremtrædende ledere var brødrene Jens og Valdemar Thomsen fra egnen ved Lunderskov. Den førstes søn, Thomas Thomsen, Vejstrupgård, der var formand for ungdomsforeningen, tog mig med til et diskussionsmøde mellem Jens Thomsen og Frits Clausen. Det foregik i en naboby – jeg har glemt hvilken. Frits Clausen optrådte vistnok i SA-uniform, som ikke just stod til hans ølmave, og der var en del uniformerede unge til stede. I øvrigt var det mit indtryk, at der ikke var større afstand mellem de to talere, og mødet forløb meget harmonisk – hvad de ydre former angik.

Der var folketingsvalg i november 1935. For første gang kunne jeg stemme, men ikke i Vejstrup. Jeg måtte til Tønder, og fik i god tid fra det danske kontor der en opfordring til at komme, og rejsen ville blive betalt. Jeg boede hos min onkel, P. Petersen på Røj, der var kandidat for Det konservative Folkeparti. Aftenen før var jeg med ham til valgmøde i Højer, hvor han var enetaler, men mange stod op og anbefalede ham. På valgda-

gen om formiddagen passede jeg telefonen, mens onkel Peter fik et velfortjent hvil. Der kom en opringning fra hovedkvarteret i København, og det var selveste Christmas Møller, der efter at indledningen var overstået, sagde: »Lad ham sove – og sig til ham, at han bliver valgt«. Da jeg udtrykte tvivl herom – for det valg forekom én tvivlsomt – gentog han sin påstand. Og han fik ret. Han havde dengang et godt overblik over stillingen i alle landets egne. Derfor undrede man sig så meget mere over, at han i 1947 lod sig opstille som konservativ løsgænger i Sønderjylland. Resultatet, små 2700 stemmer, fortæller at hans situationsfornemmelse og vurderingsevne svigtede på det sidste.

På hjemvejen kom jeg i kupeen i snak med en ældre, distingveret københavner, der beklagede, at han nødvendigvis måtte rejse den dag, så han ikke kunne stemme. Dengang var der ikke noget, der hed brevstemme. »Men«, føjede han til »jeg stemmer konservativt, men min søn, der er socialdemokrat, har lovet at lade være med at stemme, så det kan gå lige op.« På mit spørgsmål om den anden part så ville holde aftalen, svarede han: »Min søn er en gentleman«.

Forud for valget overværede jeg kun et eneste valg-møde, det var i Vonsild. Vonsildkredsen var for øvrigt landets mindste opstillingskreds. Det blev ikke nogen spændende aften, og ingen af kandidaterne for de 6 deltagende partier blev valgt.

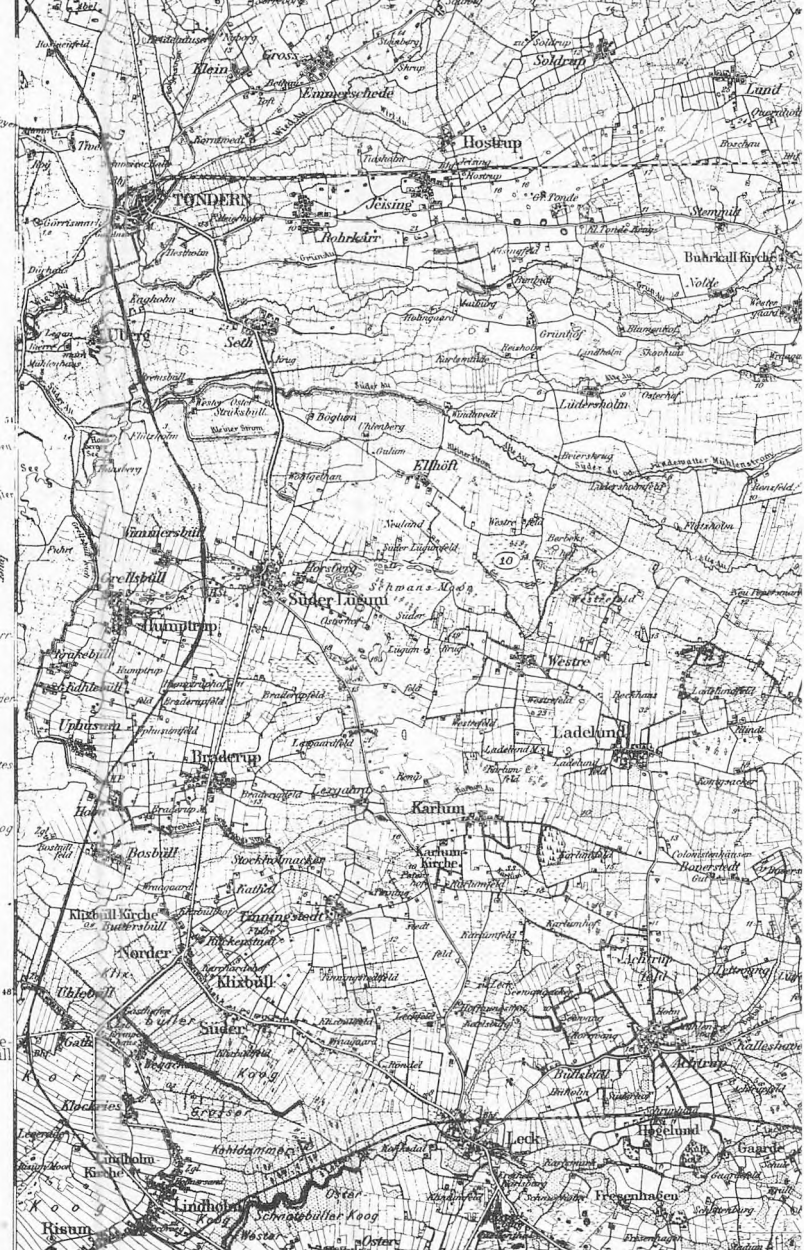
Årsvikariatet i Vejstrup udløb omkring den 20. juli 1936 så der måtte gøres et forsøg på at finde et nyt virkested. Mange ansøgninger blev skrevet, og mange besøg hos skolekommissionsmedlemmer blev aflagt, og det var ikke underligt, når der i de to nabosogne Tyrstrup og Vonsild var henholdsvis 100 og 80 ansøgere til andenlærerembedet med en grundløn på 2200 kr. om året. I Vonsild opnåede jeg dog en indstilling. Min løn i

Vejstrup var 150 kr. om måneden plus fribolig, men uden brændsel og lys. Sådan var betingelserne, men vi, der var underordnet dem, gik ikke rundt og følte os mishandlede af den grund, ligesom jeg heller ikke følte mig forurettet over en løn som sognebibliotekar på 25 kr. – om året! Jeg følte mig derfor som Krøsus, da jeg i et vikariat i Fuglsang skole ved Grenå fik hele grundlønnen, 225 kr. om måneden.

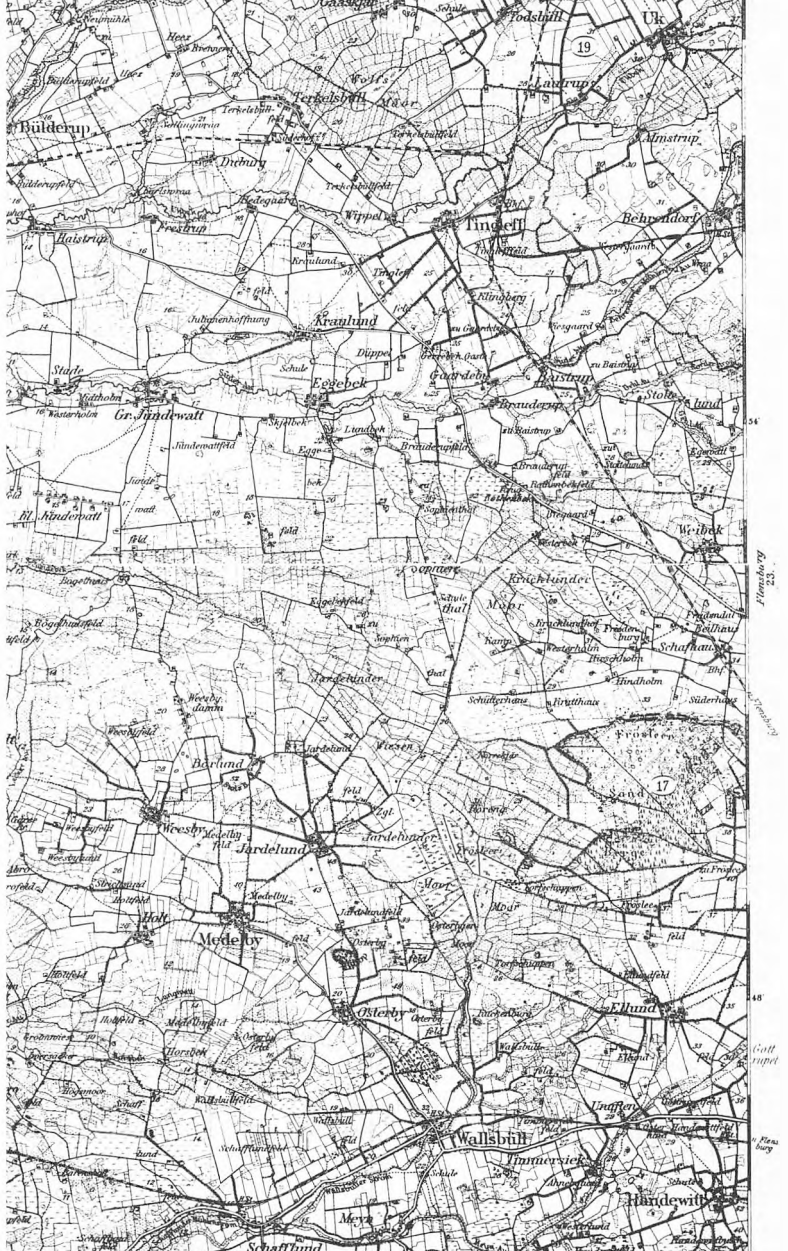
Ellers gjaldt en del af mine ansøgninger stillinger i Sønderjylland, især i egnene ved grænsen, men det var en udbredt opfattelse – med rette eller urette – at amtskolekonsulent Nicolai Svendsen i Tønder foretrak indfødte sønderjyder. Det var også uden særligt håb, der blev sendt en ansøgning om en stilling ved en nyoprettet privatskole syd for grænsen. Det var derfor en glædelig overraskelse, da der efter nogle dages efterårsferie lå et brev fra dr. Andreas Hanssen i Flensborg, med meddelelse om, at jeg var en af de tre, der kunne komme i betragtning. Jeg blev den udvalgte og fik samtidig at vide, hvad jeg egentlig ikke var overrasket over, for det havde været nævnt i den danske presse, at stedet var Ladelund.

Mellemslesvig

Det kaldte vi dengang landskabet mellem Skelbækgrænsen, Angel og Frisland. Betegnelsen Sydslesvig for hele landsdelen syd for statsgrænsen er først senere blevet almindelig brugt. Grænsedragningen i 1920 havde efterladt en dansk befolkningsdel i dette område. Afstemningsresultatet i 2. zone fra 1920 med 12.800 stemmer til fordel for Danmark kunne naturligvis ikke holde. Ved rigsdagsvalgene op til 1933 lå de danske

Kort over Stenz' virkeområde, fra Røj og Tønder i vest over Ladelund til Vesby i øst.

(Karte der Kgl. Landesaufnahme 1897. 1:100.000)

stemmetal ret konstant på mellem 4.500 og 5.000. Men disse tal var kun ufuldstændige udtryk for mindretallets styrke.

Tilhørsforholdet til det danske mindretal var knyttet til personligt valg og til sindelag. Sproget – og her tænkes på dagligsproget – var her af underordnet betydning. Der fandtes, som vi skal se, i Mellemslesvig både dansksindede, der var tysktalende, og tysksindede, der var dansktalende. Den overvejende del af mindretallet bestod af arbejdere og andre småkårsfolk, selv om der var markante undtagelser herfra. Der var kun et beskedent islæt af mellemstore og større bønder. Men det var ofte mennesker fra de højere sociale lag, der var toneangivende og tegnede den danske folkedel udadtil.

Ved siden af skolen var foreningslivet en hovedhjørnen i mindretallets tilværelse. Men nævnes skal også kirken og biblioteksvæsenet. Der blev opbygget et varieret og forgrenet net af foreninger. Hovedorganisationen var Den slesvigske forening, hvis medlemstal i 1920'erne lå på mellem 7 og 8000. Tallet gik dog tilbage, ikke mindst som følge af nazistisk pres. I 1945 lå det på lige over 2.700. Så lidt som valgtallene var foreningernes medlemstal dog udtryk for folkedelens egentlige størrelse.

I Flensborg, der var danskhedens højborg, oprettedes i 1920 en dansksproget kommuneskole. Myndighederne forkastede dog i de første år en meget stor del af optagelsesansøgningerne, og der var i de følgende år en del uro omkring mindretallets skoleforhold. I 1920 oprettedes i Flensborg tillige en privat mellem- og realskole, som blev til Duborgskolen. Siden 1878 havde der ikke eksisteret nogen dansk skole i Flensborg.

Mindretallets skolevæsen sorterede under den i 1920 oprettede Dansk Skoleforening og blev overvejende

finansieret over danske statsmidler. Fra 1926 kom det danske skolearbejde i fastere rammer, da den tyske regering udstedte en mindretalsskoleordning. Den var nok et udtryk for det mildere mellemfolkelige klima i Europa i disse år samt det forhold, at der også fandtes betydelige tyske mindretal inden for andre landes grænser, blandt andet jo i Nordslesvig. Man fik valget mellem offentlige skoler eller privatskoleformen, og det var stort set den sidste, der blev valgt, da den gav den største undervisningsmæssige frihed. Der var dog to betingelser knyttet til ordningen. Der måtte kun oprettes danske skoler i Flensborg og Sydtønder amter, og mindst én af forældrene til de skolesøgende børn skulle være født her eller i Danmark. I 1928 blev skoleordningen revideret og disse to betingelser faldt bort. Fra nu af var det alene det personlige nationale valg, der var afgørende, og sindelaget måtte ikke efterprøves.

Der blev nu også oprettet skoler længere mod syd, 1930 således i Slesvig, 1935 i Tønning. I 1936 oprettedes skolen i Ladelund, som den niende danske skole i Sydslesvig, og det samlede elevtal kom op på godt 900.

Indtil 1937 havde danskheden ret rolige arbejdsvilkår, men herefter voksede nazisternes kontrol med mindretallet. Det førte nok til stærkere sammenhold blandt dem, der holdt fast, men også til en tilbagegang i elevtallet. Ved krigsudbruddet havde de danske skoler 713 elever og ved krigens afslutning var de nede på 436.

Forberedelse i Flensborg

Min ansættelse i Ladelund gjaldt fra 1. november 1936, men det var let at afvikle vikarforholdet i Fuglsang, mange stod parat til at rykke ind. En søndag aften ankom jeg til Flensborg og fik værelse på Flensborghus efter først over for værten, Heyer, at måtte gøre rede for min situation.

Næste morgen gik turen op til Duborgskolen, der også husede Dansk Skoleforening, Flensborg, den officielle arbejdsgiver. Dr. Andreas Hanssen var skolens rektor og skoleforeningens konsulent. Jeg var ikke sikker på vejen og lyttede efter dansk tale blandt de mange skolebørn, som var på vej til skole. Der hørtes dog kun plattysk tale, men jeg havde erfaret, at dette ikke var tilstrækkeligt kendemærke, så også den plattyske tale viste mig den rette vej. I skolegården var den første, jeg traf, lærer Hans Meng, som jeg før var stødt på sammen med Claus Eskildsen, og han kunne også huske mig. Dr. Hanssen havde meddelt, at han ikke var hjemme den dag, så det blev inspektør Dirks, der tog imod og indbød mig til middag sammen med Lindstrøm.

De tyske myndigheder havde endnu ikke bevilget koncession til at drive skolen i Ladelund, så indtil videre måtte jeg dels gøre tjeneste som vikar på Duborgskolen og dels hospitere i omegnens små privatskoler. Alle tre funktioner var interessante. Tyskland havde ikke en privat- eller friskoleordning som Danmark. Der skulle en særlig dispensation til for at afvige fra den obligatoriske skolepligt, ikke kun undervisningspligt som hjemme. Skolepligten var 9 år for drengene og 8 år for pigerne. De mange årgange i en klasse – og langt de fleste landsbyskoler havde kun én lærer – krævede en vis teknik af denne lærer, når alle årgange skulle be-

skæftiges. Det var det, jeg skulle studere ved de små danske skoler i Flensborgs omegn. Jeg var hos lærer Hans Eskildsen i Jaruplund, hos Henry Thomsen i Langbjerg, Jørgen Damkjær Poulsen i Tarup, Agnete Vig Nielsen i Harreslevmark og August Rattenborg i Kobbermøllen. Alle steder blev jeg venligt modtaget og fik nyttige informationer om det fremtidige arbejde og om dagliglivets små og store problemer. I en kaffepause hos Rattenborg blev der hurtigt opbrud, for gendarmen stod med uret i hånden og overvågede, at frikvarterernes længde blev nøje overholdt.

Både blandt kollegerne på landet og i Duborgskolens lærerkollegium lå dagligdagens samtaleemner på et gennemgående højere niveau end i tilsvarende kredse nord for grænsen. Det at leve under mindretalskår medførte en umiddelbar forsvarsindstilling over for alt tysk, og det er vel tænkeligt, at der også sporede rænker og overgreb i tilfælde, hvor det ikke var tilsigtet.

I frikvartererne på skolen informerede man hinanden om dagens hændelser. Var emnerne ikke af nationalpolitisk karakter, kunne det dreje sig om valuta-spørgsmål, men sådanne emner som skatte- og lønforhold, der nok kunne optage sindene i lærerkredse nordpå, var nærmest tabu.

I efteråret havde den tyske pacifist Carl von Ossietzky fået tildelt Nobels fredspris. Han sad dengang i koncentrationslejr, og præmiesummen blev helt eller delvis beslaglagt. Han døde to år senere. Sagen blev drøftet på lærerværelset, og det vakte min stærke undren, at flere røster hævdede sig i kritik af det norske storting, der havde indstillingsretten til fredsprisen. Der taltes om taktløshed. Det kunne friste til at antage, at der trods den afgjorte afstandtagen fra nazistyre, som prægede lærerne, var en vis autoritetstro til stede over for de statslige organer. Eller kunne motivet sø-

ges i ønsket om fremfor alt at bevare freden i verden, hvorfor der måtte gøres front mod små og store tilløb til at true denne? Men det har dog kun været et lille mindretal, der stod på denne linie, og det eneste tilfælde, jeg mindes om en lærer, der forfaldt til tyskhed, endte med hans afskedigelse. At en af besættelsestidens mest berygtede stikkere en kort tid, nogle måneder, har virket som lærer hernede som vikar ved det danske skolevæsen, sætter ikke nogen plet på skolevæsenets ære. Ellers ville også den by i Nordslesvig, hvor han senere fik sit virke, og hvor han nød en ikke ringe anseelse, blandt andet som menighedsrådsmedlem, blive stemplet.

Allerede den første aften i Flensborg traf jeg nogle af de vordende kollegaer. Niels Christensen, som jeg kendte fra Askov højskole, havde gennem Dirks opfordret mig til at komme hen i Borgerforeningen. Her stiftede jeg bekendtskab med vandrelærer Benedict Nordentoft, og senere kom blandt andet Magda Flogt og Ejnar Olesen. Vi spillede kort, det ret uskyldige Hjertefri og havde det hyggeligt. Borgerforeningen blev mit faste spisested i den måned, jeg var i Flensborg, mens mit logi blev henlagt til Hjemmet i Mariegade. Værten i Borgerforeningen var tjekkisk jøde, gift med en sønderjyde, Karpfen hed han. Han sørgede godt for gæsterne, og hans kone lavede fortrinlig mad. Karpfen var en stor spøgefugl, men hans tanker kredsede stadig om at få dansk statsborgerskab eller i det mindste asyl i Danmark, og han har tidligt haft en anelse om udviklingen i Europa. Han appellerede ofte til Niels Christensen og regnede vist med, at dennes far, landstingsmand H. Jepsen Christensen, besad tilstrækkelig indflydelse til at kunne gennemføre hans ønsker. Karpfens kone døde et par år senere, og fra da af gik det tilbage med Borgerforeningen. Han flygtede til Danmark, var eftersøgt af

Gestapo, fordi han ved datterens giftermål ikke havde opgivet den jødiske afstamning. Under besættelsen sørgede gamle Flensborg-bekendte for at beskytte ham, det var især Benedict Nordentoft, senere lektor i Randers, og biskop Noack i Haderslev, der var medvirkende. Han arbejdede som tjener dels i Århus eller Randers, dels i Kolding, og det lykkedes tilsyneladende at holde ham fri af det tyske terrorregimente, i hvert fald virkede han et par år efter krigen som en glad og tilfreds kromand i Vonsild kro. Sønnen sad en tid i koncentrationslejr og blev senere restauratør i Flensborg.

Det var også i Borgerforeningen, jeg stiftede bekendtskab med sangeren Saxtorp Mikkelsen, der især tolkede Aakjær-sange i landets forsamlingshuse. Han virkede noget misfornøjet og mente ikke, man viste ham tilstrækkeligt hensyn og påskønnede, at han øvede sin kunst gratis hernede. En aften havde han været særlig nedtrykt og konkluderede, »at man var passé og ikke blev godtaget mere.« Et par dage før var jeg sat til at læse op ved et møde i Langbjerg skole. Ved indgangen sagde en deltager: »Er det ikke Saxtorp Mikkelsen? Så ville jeg ikke være kommet.« Dette træk refererede jeg nu for sangeren, der nu undergik en slående forandring. Han lyste som en sol og sagde: »Nej tænk, han havde ventet mig og så var det kun Dem. Haha, jeg forstår.« Enhver eventuel eller påtaget tvivl om eget kunstnerisk format var som bortvejret.

Lærerne i Flensborg havde en historisk studiekreds, hvor jeg deltog nogle gange. Den lededes af B. Nordentoft. Den ene aften indledte N. Bøgh Andersen om den polske jordkamp under fremmedherredømmet. Han var velforberedt, og hans senere så berømte veltalenhed trådte allerede tydeligt frem den aften. Han var altid fængslende at tale med, men det kan ikke nægtes, at han irriterede enkelte kolleger, når særdeles jord-

bundne emner fik kommentarer af høj filosofisk karakter. Bøgh var på det tidspunkt ansat ved den danske kommuneskole, men kom kort efter til Harreslevmark.

Der var sket det mærkelige, at mens betegnelsen dansk om kommuneskolen til en vis grad kunne skrives i gåseøjne, skete der en brat ændring i 1935. Bernhard Hansen har ved en lejlighed fortalt om en demonstrationstime i geografi, som han overværede. Et spørgsmål lød: »Hvad bygger man i Sachsen?« Børnene kunne straks svare: »Man bygger naturligvis hvede« Ak ja, disse termer. At dyrke hedder på tysk bauen, og hvad skal man så sige til en frimodig oversættelse? Om lærerne før den tid skal man nok være varsom med at udtale sig, men der var i hvert fald kun en dansk uddannet lærer på skolen, angelboen Hans Tönnsen, der var dimitteret fra Tønder seminarium i 1930. Han blev et kendt navn i den danske presse, da han kort efter sin tiltræden ved kommuneskolen i 1933 nægtede at aflægge Heil-Hitler-hilsenen, netop som det var blevet krævet af de tyske embedsmænd. Tönnsen var en tid suspenderet fra sin stilling, og jeg husker i den tid at have set ham på Tønder seminarium. I den ejendommelige institution, der hed Sydslesvigs Folkeråd, var der delte meninger om Tönnsens vægring. Efter hvad der meddeltes mig den gang, skulle en stor del af rådets medlemmer, blandt andet redaktør Ernst Christiansen, ud fra statsretslige ræsonnementer være kommet til den slutning, at man måtte give kejseren, hvad hans var, mens dr. Andreas Hanssen forfægtede proteststandpunktet og fik medhold. Dette standpunkt fik medhold i retten, og Tönnsen blev genansat – uden pligt til at hæve højrearmen.

Men i 1935 blev der uventet ansat 5 danskuddannede og dansksindede lærere ved kommuneskolen, og H. Fischer blev udnævnt til rektor. Han var en tid udlånt

fra Duborgskolen, men denne titel lød finere end det danske overlærer.

En ting faldt mig stærkt for brystet, nemlig at lærerne ved kommuneskolen var betydeligt dårligere lønnet end lærerne ved privatskolerne, der jo indirekte sorterede under de danske statsbevillinger. Deres nettoløn var vel kun halv så stor som vor. At det i krogene og til tider mere åbenlyst gav sig udslag i udtalt misfornøjelse, er forståeligt. Der blev dengang talt om en kollegahjælp, men også om, at nogle und slog sig for denne fattighjælp. Andreas Hanssen, der var skolevæsenets suveræne leder, har uden tvivl haft svære anfægtelser i dette spørgsmål, for hvordan ville det udadtil have virket, hvis det trods afgivne løfter om hemmeligholdelse kom frem, at man af danske statsbevillinger støttede lærere, der officielt var tyske embedsmænd? Nogen løsning kom der vist ikke på problemet.

Allerede dengang var det mærkbart, at trods alvorstemningen i hverdagen, hvor enhver følte sit ansvar i den front, som tilværelsen under mindretalskår uvilkårligt medførte, formåede man også at skabe festlige stunder, når lejlighed bød sig. Mange besøgende fra Danmark, som medvirkede ved forskellige arrangementer, sang, oplæsning, foredrag med videre, har ofte udtrykt deres taknemmelighed over de oplevelser, som disse selskabelige parenteser i hverdagen kunne give. Dansk Skolescene opførte i november 1936 »Aladdin« på Flensborg Teater, og om aftenen holdt den danske lærerforening en vellykket sammenkomst i Borgerforeningen sammen med skuespillerne. Ejnar Olesen var den uforlignelige formand, der formåede at skabe feststemning, men også at arrangere faglige sammenkomster af lødigt indhold.

Ladelund

Tiden i Flensborg var alligevel kun et intermezzo, men et særdeles nyttigt intermezzo. Hvor forskelligt miljøet i Flensborg end var fra vilkårene i den fremtidige gerning, var det ikke nogen dårlig skole at gennemgå.

Ladelund var et ret fattigt område på hedesletten med ufrugtbar jord, der mange steder havde al som undergrund. Der var nok enkelte mere fremskridtsvenlige bønder, der gennem gødskning kunne have et nogenlunde høstudbytte, men ellers var opfedning af græskreaturer det bærende i landbruget. Der var en vis garanteret pris på oksekød, som sikrede et nogenlunde udkomme. Sognet var stort, det omfattede foruden kirkebyen Ladelund, Boversted, Bramsted og Vestre. Der var ca. 2500 indbyggere i sognet. Tiden bar præg af fattigdom, men direkte nød fik jeg ikke øje på. Depressionen i 30'ernes begyndelse syntes til en vis grad at være overstået, og var arbejderlønningerne end små, så var der en vis stabilitet til stede og en vis tilfredshed i sammenligning med tiårets første del. Det var måske kun en biting, men jeg lagde mærke til, at mens bønderne i mine første år var iført de velbekendte sorte kravebryster, så ændredes det i løbet af et par år til hvidt kravetøj, hvad der kunne tyde på blandt andet en stigende velstand.

I Nordjylland var det sjældent, man på landet havde toiletter med træk og slip. Man klarede sig med de gammeltdags vandhuse – eller hvilke populære betegnelser man ellers hæftede på dem. Selv det havde man langt fra alle vegne hernede. Efter en begravelse i nabosognet Medelby, hvor der var spisning i hjemmet bagefter, spurgte jeg troskyldigt efter W.C. og fik det svar af den efterladte: »Ja, vi plejer at bruge æ Bohs« (kostald).

Men det samme var tilfældet i en nyopført såkaldt »Siedlung«, en udflyttergård, i nabosognet.

Den første aften, jeg tilbragte i Ladelund, var i forbindelse med en tourné, som Duborgskolens lærere foretog i denne tid med et program, som kaldtes »Sagn og sang«. De optrædende var dr. Hanssen, Niels Christensen og Bøgh Andersen. Inger Ottosen har nok haft det sanglige afsnit. Nogle dage efter havde jeg med Lindstrøm aftalt et præsentationsmøde med forældre-kredsen. Her må en lille episode ikke forbigås. Lindstrøm havde til det formål at befordre skolebørnene fra Agtrup i nabosognet Læk til den nye skole i Ladelund anskaffet en bil. Han var ikke hjemme, da jeg kom om aftenen med rutebilen fra Flensborg, men mens jeg sad i forsamlingshuset og underholdt mig med hans husbestyrerinde, Gunhild Nielsen fra Stevns, sagde hun pludselig: »Nu kan jeg høre hans bil.« Vi gik ud og så to lygter lodret over hinanden. Bilen lå i grøften. På en lånt cykel måtte jeg tage hen til mekaniker Andreas Hansen, der anvendte rutebilen til at trække den gamle Fiat op af grøften.

Det var egentlig mærkeligt, at man de førnævnte steder, Jaruplund, Langbjerg med flere i Flensborgs omegn, der var langt overvejende tysktalende, havde oprettet danske skoler, mens der ikke var gjort nogen anstrengelse for at få noget tilsvarende i de rent eller næsten rent dansktalende egne i Sydtønder amt. Her må nok i første række peges på nogle folkepsykologiske forskelligheder mellem øster- og vesteregnen. I Vest-slesvig var man mere bundet af gamle skikke og sædvaner, var måske også mere autoritetstro, og dette at skulle bryde med en institution som den tyske landsby-skole, der havde mere end en århundredgammel tradition bag sig og gå over til noget så nyt og uprøvet som en dansk privatskole, det var et større skridt, end man

umiddelbart kan forestille sig. Det var noget nær en revolutionær handling.

En direkte årsag til skolens grundlæggelse i Ladelund skal søges i en episode i Agtrup skole: Læreren havde på et vægkort peget på Kongeåen som Tysklands retfærdige nordgrænse. Siegfried fra Kalleshave skulle have protesteret og sagt, at Ejderen var Danmarks naturlige grænse. Begge kombattanter har nok været for stædige til at indgå på et kompromis om den bestående statsgrænse, men affæren sluttede med, at læreren kom med antydninger om, at Siegfried hørte hjemme i en mindretalsskole. Da han refererede samtalen hjemme, sagde faderen, Jens Andresen, omtrent sådan: »Ja, så skal vi også have skolen«. Hvorefter han satte sig i forbindelse med Lindstrøm, der formidlede den videre kontakt til Dansk Skoleforening, Flensborg, og dr. Andreas Hansen, efter at der var sikret et tilstrækkeligt antal børn. Måske er denne fremstilling lidt forenklet, og den belyser i hvert tilfælde kun en enkelt side af spørgsmålet.

I egnen omkring Flensborg var gemytterne mere bevægelige end hos de rigere vestslesvigere. Der bestod også en social forskel, idet de små skoler dér delvis, bortset fra Jaruplund, havde deres klientel fra en arbejderbefolkning, mens Ladelunds skolebørn mest kom fra selvstændige landmandshjem.

Det var jo ikke nok at have et børnetal på 10, mindstemålet for at få statsunderstøttelse. Ikke fordi denne betød alverden i sammenhængen, men den var nødvendig for prestigens skyld. Der måtte også være en vis sikkerhed for tilgang af elever i årene fremover. Der fortælles et lille træk om Jaruplund skoles oprettelse i 1927: En kreds af dansksindede og vordende fædre og mødre holdt et møde, hvor A. Lorenz Büchert som kaldte sig »Tørvebonden«, og havde skrevet et par bøger om nationale og slægtshistoriske emner, gav ordre

til en kollektiv familieplanlægning til deltagerne omtrent af følgende indhold: Du, Jes, bliver gift næste år, og så kan du inden 5 år have tre børn. Du Asmus har tre børn, men du kan let nå et par stykker til. Lorenz må snart se at finde en pige, og Theodor må også se at gøre sig umage.

Ordene er selvfølgelig ikke faldet sådan, og om Büchert ligefrem tog løfte af de unge og yngre dansk-sindede bønder, tør jeg ikke påstå. Naturligvis er dette opdigtet, men sagkyndige beretter, at kernen i sagen var nogenlunde rigtig. Selv havde han en stor børneflokk, der ydede et væsentligt bidrag til den sikring af skolens fremtid, som han nu kunne garantere over for Skoleforeningen.

Den lange tøven over for skoleplanerne i Ladelund kan i andre kredse have haft en anden baggrund. Den har vandelærer Niels Kjems givet udtryk for over for mig. Han mente omtrent sådan, at den obligatoriske tyske skolegang gennem 8-9 år betød en modningsproces for de unge. Kunne de modstå fristelsen fra »bejleren fra syd«, betød det en stålsættelse af karakteren, en personlighedsudvikling, der gjorde dem skikket til at udholde tilværelsen som mindretalsmennesker. Niels Kjems var en stor idealist. Han havde frivilligt søgt tysk statsborgerskab for på et juridisk sikkert grundlag at kunne virke for danskheden sønden skel. Han deltog både i den første og den anden verdenskrig. Hans krav til den danske sydslesviger fulgte derfor den linie, han selv havde valgt og fulgt. Men han var samtidig så nøgternt indstillet, så jeg tror, han mere betragtede holdningen som en idealtilstand og derfor efterhånden skiftede standpunkt. Han erkendte også, at et mindretal ikke kan bygge alene på elitemennesker, det er nødvendigt med en større eller mindre flokk indianere til at sætte høvdingene i relief.

Nogenlunde samme holdning havde Maren Sørensen, Valsbøl, der ikke mindst ved hjælp af sin fortræffelige hjælper Katrine Boilesen havde skabt en menigheds-kreds i Valsbølhus, foruden at deres indsats som sygeplejersker var påskønnet af høj og lav. Maren Sørensen var en forkynder af høj rang. Hun blev vistnok den første kvindelige præst, ordineret af frimenighedspræsten Niels Dael, som var leder af menighedsskolen Lise-lund ved Slagelse. Tiden var dog langt fra moden til, at man – på ingen måde heller syd for grænsen – ville godkende kvindelige præster. Begge personligheder vil senere dukke op i denne beretning.

Til Ladelund privatskole var der af forældre givet til-sagn om 10 elever, men der var også – uden at man fulgte fremgangsmåden fra Jaruplund – opstillet en prognose for de kommende år. Desværre var der ikke tilmeldt et eneste barn fra selve Ladelund. Særligt skuf-fende var det, at Carl Nissen fra Klint, som vel nok re-præsenterede den af byens familier, der var stærkest indlevet i dansk væsen og væremåde, og hvis stuer var dansk samlingssted i afstemningstiden 1919–20, vægrede sig ved at tilmelde sin yngste datter. Det samme gjaldt Andreas Lorenzen, Vestre, som også fortjener en nær-mere omtale. Det gør for øvrigt alle familier i den snævre danske kreds omkring forsamlingshuset Kirke-vang.

Til skolen havde Jens Andresen tilmeldt to drenge, Thomas Petersen, Bramstedlund, en dreng og en pige, Berg i Agtrup, født pommeraner, men konen nordsles-viger to piger, og Jens Hansen fra nabosognet Karlum to drenge og en pige. I sidste øjeblik havde Christian Hansen fra Nørgård, eller som han selv sagde Norder-hof, i Agtrup, fået betæneligheder, og der var derfor stor spænding til stede, da skolen endelig åbnede den 1. december. Men de kom. Hos Jens Hansen havde skolens

start især betydning. Her var et tydeligt misforhold til den tyske lærer, og Jens Hansen havde fra første færd et fjendtligt forhold til næsten alt, hvad der smagte af tysk autoritet. En aften i november hørte familien Hansen Lindstrøm komme i sin bil, og det mente man måtte være ensbetydende med, at tilladelsen til skolen var givet, hvorfor de tre børn som en spontan reaktion brændte deres tyske skolebøger. Det var lidt beskæmmende, at de igen måtte tilbage til den tyske lærer og forsøge en bortforklaring på de manglende bøger.

Den 30. november skulle min forlovede besøge mig i Flensborg. Da jeg ankom til Duborgskolen om morgenen, mødte Dirks mig med et papir i hånden. Det var min koncession som leder af skolen i Ladelund. Der fulgte ingen undervisningstilladelse med, og en sådan fik jeg for øvrigt aldrig at se. Ved sit første besøg spurgte skoleråd Reimers fra Nibøl efter tilladelsen. Om Skoleforeningen har modtaget den uden at meddele mig det, står mig ikke klart.

Fr. Dinsen Hansen var udset til at starte skolen, indtil en lærer blev ansat, man regnede en tid med, at der kunne begyndes i oktober. Dinsen Hansen, der nu var på Duborgskolen, havde tidligere haft skolen i Tarup, og han skulle sætte mig i gang i Ladelund.

Undervisningen skulle foregå i Lindstrøms dagligstue i forsamlingshuset Kirkevang, så hans lejlighed blev tydeligt indskrænket. Skolestuen var særdeles hyggelig, og dens placering i forsamlingshuset fortæller noget om sammenhængen mellem skolen og det folkelige arbejde, der trivedes her. Niels Kjems kom en ugentlig aften og underviste de unge i sløjde eller husflid og i gymnastik. Næste dag fik drengene sløjdtimer og pigerne håndgerning hos Gunhild Nielsen. Der kom også en ung pige fra Lydersholm i Burkal sogn med nogle unge piger derfra, som sammen med vore unge piger dyrkede gymna-

stik. Mens Kjems havde sløjd ovenpå, samledes en del koner til syning og strikning i salen, hvor Lindstrøm sommetider læste op, og der blev serveret kaffe til medbragt brød. Prisen var vistnok 25 pf., men så kunne der også glide et stort antal kopper ned. Vi jyder siges at skulle nødes lidt modsat sjællændernes vaner. Gunhild Nielsen var sjællænder, og når hun spurgte en kone, om det skulle være en kop mere, sagde denne – noget nølende: »Nej tak«, hvorefter hun gik videre, mens konen så langt efter kaffekanden. Frk. Nielsen fik ord for at være en flink og dygtig pige, men hun var ikke god til at kråde – udtales kråje, dvs. nøde.

Når sammenkomsten var overstået, sad Kjems, Lindstrøm og jeg – undertiden var der også flere til stede – og drøftede dagens spørgsmål, sommetider tog vi en grog, men næsten aldrig mere end en. Det var udbytterige samtaler, især for en ung mand, der ikke kunne suge nok til sig af indtryk om grænselandsforhold og grænselandsmennesker.

Tanken kunne melde sig og spørgsmål stilles til en selv: Hvorfor har disse brave bønder, husmænd og arbejdere villet udsætte sig for det pres, der følger med at bekende sig offentligt til danskheden? Naboer kunne se skævt til en, forretninger kunne gå i vasken, adgang til visse arbejder og stillinger var lukket, og i mange tilfælde var slægtskabs- og familieband slået i stykker.

En aften, hvor en firemandsgruppe var samlet om et par grogger, spurgte Lindstrøm direkte Andreas Lorenzen fra Vestre, hvorfor han ikke valgte den langt lettere udvej og lukkede sig ude fra den danske kreds. Svaret kom med overbevisende styrke, men uden at der var grund til mistanke om tillærte fraser: »Det ville jeg aldrig kunne forsvare over for min samvittighed«.

En bondekone fra Ladelund meddelte et interessant træk om sin første kontakt med danskheden. I 1919, da

afstemningsdebatten var på sit højeste, var hun til en familiesammenkomst hos sine forældre, hvor man naturligvis drøftede den nye situation og den forestående afstemning. Hun lyttede interesseret til de ældres samtale, og en ytring fra faderen fik hende til at udbryde: »Jamen, far, er vi da danske?« Det bekræftede faderen. Hun havde aldrig vidst det, og det havde aldrig været et problem for hende. Det blev det heller ikke nu, for der var ingen tvivl om, at hun skulle følge faderen, og det gjorde hun og hendes mand lige til deres død.

Mens jeg var på Duborgskolen forefaldt en lille episode, der åbenbarede, at grænsestriden fra 1919–20 ikke var glemt. Den senere rektor på Duborgskolen, Bernhard Hansen, dengang i Odense, havde sendt nogle gipsplatter med H. P. Hanssens portræt til Flensborg. På lærerværelset vakte gaven stor opsigt. »Den skal vi ikke have hængt op her.« »Han har mest af alle svigtet os.« »Hæng ham ned i Gnomenkeller«. Sådan lød protestråbene, men jeg mener dog, det gjorde indtryk, at Inger Ottosen manede til orden og blandt andet sagde: »Det kan I ikke være bekendt.«

Lindstrøm var ikke behæftet med fordomme i denne retning. Han tog imod en platte som en gave og hængte den op i forsamlingshuset side om side med platter af H. C. Andersen og Oehlenschläger, og netop på stedet, hvor konerne sad med deres håndarbejder på den ugentlige mødeaften. Jeg sad og sludrede med konerne, da en af dem fik øje på den nye platte. »Hva, er det ikke Hans Peter Hanssen? Hvad skal han her?« Derpå vendte hun sig mod mig og spurgte som en forhørsleder: »Hvad er det så for en, ham ved siden af? Er han af samme slags«. Naturligvis refererede jeg samtalen for Lindstrøm dagen efter, og han har videregivet den ikke så få steder. Hans sans for humor var stærkt udviklet, og jeg må indrømme, at hans version er betydeligt morsom-

mere end min. Ifølge Lindstrøm lød spørgsmålet: »Er det så Zahle ham der«?

Et andet billede må også med, et, der kan belyse eftervirkninger af grænsestriden. Det var et år eller halvandet år senere. Der var landbomøde i Kirkevang med gårdejer Erik Paulsen, Musbæk ved Harreslev, som foredragsholder, en autodidakt, der altid formåede at samle fulde huse, når han på sin djærve, muntre facon belærte sine standsfæller om mulighederne for at drive rentabelt landbrug. Mødet lededes af gård-ejer Jørgen Søgaard fra Jaruplund. Under mødet var der kommet gæster fra Danmark ind, og jeg kom tilfældigvis til at sidde sammen med dem ved kaffebordet. Midt under dette kom Søgaard hen til os og sagde til den ene af gæsterne – de havde åbenbart besøgt ham på Røhsminde om formiddagen: »De kan være glad for, jeg ikke fortalte min datter, hvem De var. At De var H. P. Hanssens søn. Så havde hun smidt Dem ud.«

Gæsten var altså redaktør Bjørn Hanssen fra »Hejmdal« i Åbenrå. Datteren, der var en steddatter, var Meta Røh, der senere skænkede sin ejendom Røhsminde til Grænseforeningen til demonstrationsbrug.

Naturligvis var *lærervirksomheden* det vigtigste i min Ladelund-tilværelse. Børnene havde alle fået nogen forudgående danskundervisning hos Lindstrøm. De var selvfølgelig dialekttalende og måtte vænne sig til min udtale, men eftersom Lindstrøm var sjællænder, var forståelsesproblemet ikke større over for mig, ligesom begges forsøg på at tale sønderjysk ikke er faldet væsentligt forskelligt ud. Det talte vi lige godt – eller lige dårligt. I regnetimerne var det mig, der måtte lære noget nyt. Til og med tallet niogtredive anvendtes rent danske betegnelser, herefter kom feiti, jenogfeiti osv. til føfti, søsti, sømti, tagenti og ninti, dvs. plattyske tal ved tierne, resten dansk, f.eks. treogsøsti, fireogsøsti

osv. Det var betydeligt mere logisk end vort halvtreds og tres.

Kort efter min tiltræden spurgte jeg børnene om lægens konsultationstid. En af drengene svarede: »Er det det samme som »Sprechstunde«? Naturligvis var det første lige så dårligt dansk som det sidste.

Det var hensigten, at Lindstrøm skulle befordre børnene fra Agtrup til og fra skole, og han havde som nævnt til dette formål købt en ældre Fiat-vogn af Skoleforeningens formand, grosserer Cornelius Hansen. Det skulle helst være en stor og stærk vogn, og til en vis grad opfyldte den disse betingelser, men økonomisk var den i hvert fald ikke, der var et stort olie- og benzinforbrug. Jeg har allerede antydnet, at Lindstrøm ikke havde egenskaber, der indebar muligheder for, at han kunne blive Monte Carlo-kører. Han blev aldrig dus med nogen bil, og hvordan det var gået til, at den motorsagkyndige i Tønder havde givet ham et kørekort, var en gåde for mange. Han kunne dog ikke gøre for, at benzintilførslen ofte svigtede under kørslen, så han måtte ud og suge op med munden. Man kunne i denne periode ligefrem være nervøs for at tænde en tændstik, hvis han var for nær på en. Ved en lejlighed strejkede bilen på vej til Tønder, og vi måtte have »der Schmied von Seet« (smeden fra Sæd) til at trække den i gang. Jeg skulle skubbe bagpå, og Lindstrøm turde ikke standse for at tage mig op, så jeg måtte pænt spadsere de par kilometer til Tønder. Nå, han opgav hurtigt foretagendet og kunne mange år efter selv more sig, når bilepisoden kom på tale.

Det blev så overladt en vognmand fra Agtrup, Boy Brodersen, at foretage transporten, men få dage efter fik han ordre fra den nazistiske »Kreisleiter«, Peperkorn i Nibøl, før omtalt som præst i Fjolde, til straks at opgive kørslen. Lindstrøm, Jens Andersen og Chri-

stian Hansen, begge Agtrup, tog straks til Nibøl for at klage til landråden, der gav dem medhold, og inden de var nået hjem, havde landråden meddelt Brodersen, at han ikke alene havde ret, men også pligt til at køre med de danske skolebørn.

At Thomas Petersens rejste fra Bramstedlund, var et slag for skolen. De havde på det tidspunkt tre skolesøgende børn, som nu besøgte Jaruplund danske skole. Det var før nævnt, at Carl Nissen fra Klint tøvede med at sende sit yngste barn i dansk skole. Nu havde Mathias Hartung, en nabo til skolen med et lille husmandssted, også kaldet »tante«, fordi han var gift med sin mors søster, anmeldt sit barn, så det hellige tal 10 var sikret, men det var jo lige til øllet. Nu besøgte jeg – som det tit var tilfældet – Carl Nissen og kom med en forsigtig antydning om Gines skolegang. Denne gang var der ingen tøven. Nissen sagde: »Ja, nu er vi jo nødt til det, for ellers mister I jo statsstøtten.« At jeg ikke nævnede noget om den anden indmeldelse, var ikke helt ærligt, men kan vel betragtes som et fromt bedrageri, som Carl Nissen aldrig har ladet mig høre ilde for. Det var for øvrigt tydeligt, at familien Nissens føling med den danske kreds blev endnu tættere efter beslutningen.

Lindstrøm var flittig til at arrangere møder i forsamlingshuset. Han var formand for ungdomsforeningen, men også Slesvigsk Forenings lokalafdeling og landboforeningen holdt møder. Mange aftener mindes jeg med glæde. Tit var der gæster med nordfra, som benyttede lejligheden til at sige et par ord. Et forfriskende pust kom der en gang eller to om året, når studenter fra foreningen »Hejmdal« kom på besøg og underholdt kredsen med dels alvorlige, dels muntre indslag. Det første hold, som besøgte os, blev ledet af Frants Thygesen, efter krigen generalsekretær i Syd-slesvig og nu højesteretsdommer i København. Der

kom også gæster fra »Sønderjysk Kreds af Studenter«, som den førnævnte Benedict Nordentoft var med til at formidle.

Samme Nordentoft fortjener et par bemærkninger. Han var cand. mag. med historie som hovedfag, men levende optaget af grænsesagen, som han var, foretrak han længe en vandrelærers beskedne tilværelse. En tid arbejdede han næsten uden løn og opbrugte derved en privat formue. Han var et ejegodt menneske, men hans distraktion og manglende praktiske sans var velkendt. Mens han en tid boede i Padborg, kom han en aften sent hjem og besluttede sig så til netop denne aften at hænge billeder op på væggen med dertil hørende hammerslag på sømmene. Irritationen hos de øvrige beboere i et hus med trævægge er forståelig.

I foråret 1938 foretog jeg en cykeltur med de større børn til Slesvig og Dannevirke, og Nordentoft tog med som den kyndige vejleder. Kort forinden havde Thomas Petersen i Bramstedlund købt en gård i Angel med hjælp af Slesvigsk Kreditforening. Han kunne ikke få sin hidtidige forpagtning forlænget. Vi havde fået løfte om den første nat at sove i deres lade, men til vor overraskelse havde familien sørget for sengelejer til os alle, nogle boede hos naboen. Om aftenen var vi voksne indbudt hos naboen, en dansktalende familie, der også var tilflyttet vestfra og nu kunne tale modersmålet med deres nye naboer. Ved aftensbordet – vi fik for resten asparges – fortalte Nordentoft om en oplevelse fra om eftermiddagen. Mens vi så på det østrigske monument ved Sankelmark, lød der pludselig i højttaleren nogle vældige brøl, som vi først troede gjaldt os, men som viste sig at hidrøre fra en tale ved at nazistisk kvindestævne med en af nazikoryfæerne som taler, så vidt jeg ved, var det overpræsident, Gauleiter Lohse. Nordentoft uddybede emnet nærmere og bemærkede ikke nogle adva-

rende grimasser fra Metha Petersen, som senere fortalte, at husets frue havde deltaget i stævnet. Da der senere blev vist billeder med blandt andet sønnen i SA-uniform blev vi mere forsigtige.

Næste dag boede vi i Ansgarskolens gymnastiksal i Slesvig, det var mere primitivt, men om dagens ekskursion er et lille træk at berette: Mens Nordentoft fortalte om en af runestenene, kom der en regnbyge, og vi søgte ly under en hjælm, der skulle beskytte stenen. Et ungt par havde også søgt derhen. Det blev tørvejr under foredraget, og det unge par gik med afskedshilsenen: Heil Hitler. Nordentoft, der blev afbrudt i sin udredning, så op og svarede mekanisk: »Heil Hitler«, men tog sig i det og føjede hurtigt til – til stor morskab for børnene: »Æh, – jeg mener, hold mund.« For den såkaldt tyske hilsen brugte vi ikke, og den er aldrig blevet forlangt af mig. Et par gange havde jeg foretræde hos landråden i Nibøl, der modtog mig med et »Heil Hitler«, som jeg besvarede med »Guten Tag«, men ved afskeden senere sagde han pænt: »Auf Wiedersehen«. Lindstrøm har fortalt følgende: En stor nazist passerede i Sdr. Løgum en gammel kone, der sad uden for sit hus. Han sagde: »Heil Hitler«, og hun svarede: »Ja, sågu«.

Ved folkeafstemningen i 1920 havde 24 % i Ladelund sogn stemt dansk. Jeg var naturligvis stærkt interesseret i at efterspore, hvem det nu kunne være. For nogles vedkommende var der ingen tvivl, men påfaldende mange virkede indifferente, hvad så deres motiver i sin tid havde været. Kromand Antoni Carlsen optrådte som dansk i afstemningstiden, og han kunne godt i fleres nærværelse bekræfte sit danske sindelag som stadig gældende. Men han skulle også leve. Og hans kone, Annesofie, pressede utvivlsomt stærkt på for at fremkalde en mere opportunistisk holdning til tiden og især til eksistensen.

Nazisterne oprettede en af deres berygtede arbejdslejre ved Ladelund, og byens to kroer havde behov for søgning derfra. Det har nok holdt hårdt for Antoni at krybe til korset – trods Annesofies påvirkning – eller snarere pression. Under en lille rus, hvad ikke sjældent forekom, var han blevet temmelig provokerende, og for at redde forretningen blev han om ikke just medlem af partiet, så dog tvunget til at gøre en vis afbigt – og Hitlers billede kom op på krostuens midtervæg. Allerede et par dage efter skal han have råbt efter nogle urostiftere: »I forbandede naziskid.« Også denne affære ordnedes i mindelighed, muligvis fordi der var et misforhold mellem kommandanten for lejren og den tyske kromand, der for øvrigt var min værtinde Tildes svigersøn.

Jeg kom yderst sjældent på kroen, som regel kun i selskab med gæster fra Danmark, der ville studere folkelivet på nærmeste hold, eller med kammerater som gårdejer Thomas Hansen fra Bramsted. Jeg nøjedes altid med en enkelt genstand eller to, for jeg var klar over risikoen for et dårligt rygte. Men unægtelig var kroerne nogle af de steder, hvor man kunne få det bedste indtryk af folkestemningen, når alkoholen løsnede tungebåndene. Næsten aldrig kom sympatier for naziregimet til orde. Tværtimod har jeg overværet, hvordan en funktionær fra arbejdslejren korporligt blev smidt ud af nogle kreaturhandlere, fordi han pralede med at have stået i Görings tjeneste i en årrække.

Der fandtes på egnen temmelig mange af de såkaldte Tannenberg-folk, der tilhørte Ludendorff-bund, en nærmest panteistisk sekt med tendens til at dyrke de nordiske guder som Odin og Thor. De var på en måde værre end nazisterne, som de ellers var modstandere af, og at diskutere med dem var næsten håbløst. Politisk syntes de at være, hvad man vil kalde tysk-nationale.

Mærkeligt nok var en af denne kategori, en storbonde, en ret sympatisk mand. Jeg havde tilsyneladende fundet nåde for hans øjne, for han var altid yderst venlig over for mig og opfordrede de gange, vi mødtes, til en samtale. Som gammel konservativ holdt han trods sin tyske indstilling fast ved sit danske modersmål og sagde blandt andet om sin dansksindede nabo, der hørte til de få tysktalende i byen: »De skal åltiens vær så fin o et.«

Jeg spurgte i begyndelsen af min Ladelund-tid Tilde Nissen om, hvad disse Tannenberg-folk egentlig var for nogle. Jeg vidste, at navnet havde forbindelse med slagmarken i Østpreussen i 1915, hvor Hindenburg og Ludendorff besejrede russerne. Tildes svar var pragtfuldt: »Åh, det æ noue gefärliche karle. Nær der er henföllern (begravelse) kører de æ sarg (kiste) o en gewönliche kastenwagen (almindelig hestevogn). De komme i brun Anzug o hær it engang cylinder o.«

Et andet eksempel om Tilde – der også bekræfter den før antydede tolerance over for alkoholforbruget på egnen: En eftermiddag kom hun storgrinende ind i min stue og opfordrede mig til at se ud af vinduet. Der kom en ældre mand trækkende med en stor tyrekalv. Han havde tydeligt nok været på kroen, og hans gangart var noget usikker. Jo mere han slingrede, jo hjerteligere lo Tilde, men fik dog tid til at fortælle: »Det er min bror.« Hendes morskab steg til ligefrem henrykkelse, da kalven for på broderen bagfra, så han faldt, så lang han var. Men pludselig stivnede Tilde, hendes glade ansigt så på engang sorgbetyngt ud, og der var fortvivlelse i stemmen, da hun fremstammede: »Åh, nej, nu kommer æ præst – og min bror er Kirkenältester«. Det svarer omtrent til menighedsrådsmedlem.

Der blev ofte drukket tæt på kroen. Det kunne være efter en brandøvelse, men ellers var det let at finde en anledning. Der fulgte så en urolig nat, hvor der ofte

forekom heftige diskussioner på landsbygaden og undertiden slagsmål. Resultat for mig: en utilstrækkelig nattesøvn. Hvis jeg ikke husker forkert, kostede en grog, dvs. varmt vand og sukker og rom 30 pf. og en tepunch 20 pf., så en rus var let at erhverve sig. Jeg spiste en overgang på Hyndings kro, som regnedes for den tyske, og det kunne forekomme ved efterårstid, når opkøb af fedekvæg fandt sted, at handelen allerede var ved at være afsluttet, når jeg kom til morgenmad. Så sad de ved de første grogger eller tepunche. Når det var middagsmadstid, var stemningen allerede høj, så det var med en lidt utryg fornemmelse, jeg begav mig til aftensmaden. Mange af dem sad der endnu. Jeg led nu aldrig overlast. Sagkyndige fortalte, at en mand en sådan dag kunne konsumere 60–70 tepunche eller grogger, hvad der svarer til to hele flasker spiritus. Det lyder næsten utroligt, men tilsyneladende blev sundheden ikke undergravet.

Jeg tør ikke påstå, at egnens dansksindede var af en højere moralsk standard, end andre på stedet, men det er alligevel mit bestemte indtryk, at der aldrig eller yderst sjældent var danske deltagere i de nævnte udskjelser. Hjemme var det en god skik at drikke vin ved konfirmationsgilder. I Mellemslesvig var alkoholiske drikke bandlyst ved disse lejligheder – i hvert fald de steder, hvor jeg kom. Det var hævdvunden skik, at præsten og læreren tog på gratulationsvisitter hos samtlige konfirmander – det var det for øvrigt også i Nordslesvig. For mit vedkommende var det en overkommelig pligt, der somme tider kunne overstås på selve konfirmationssøndagen, og det kunne forekomme, at man et sted var indbudt til middag, det egentlige festmåltid, hvor retterne var vinsuppe og flæskesteg, et andet sted eftermiddagskaffe med masser af »Torte« til, et tredje sted aftensmad og aftenkaffe et

fjerde sted. Ved en aftensammenkomst fik vi stuvede kartofler og frikadeller – en herlig ret – men Lindstrøm, der sad ved siden af mig, meddelte hviskende, at sjældent havde han savnet en kold øl som netop nu. Vi var enige, men selv et glas vand ville have været kærkomment.

Kirke, embedsmænd og nazister

I Kirkevang var der indrettet et alter, så salen uden videre kunne omdannes til kirkesal. Normalt en gang om måneden var der gudstjeneste, først ved pastor H. F. Petersen fra Flensborg og, da han efter pastor Noacks valg til biskop i Haderslev blev førstepræst, ved pastor Waage Beck, senere provst i Skagen.

Kun et par gange var jeg i sognekirken, den ene gang til normal søndagsgudstjeneste og en aften til en prædiken af en præst fra missionen i Breklum. Han hed vistnok Pörksen. Da han meget stærkt betonede, at Guds lov var den højeste lov og stod over den menneskelige, var der ingen tvivl om adressen, det var bekendelseskirkens holdning over for den totalitære stat, som kom til udtryk.

Sognepræsten hed Hagge – eller Hack. Han flyttede østpå i 1938, og dette efterår kom pastor Johannes Meyer til stedet. Mit første indtryk af ham var ikke godt. I november måned 1938 mødte min svigerfar og jeg på en spadseretur en søndag formiddag præsten, der kom fra kirken i fuldt ornat. Vi blottede hovederne, men han strakte højrearmen i vejret og sagde: »Heil Hitler«. Efter dette møde hilste jeg ikke mere på ham, før han efter 9. april 1940 opsøgte mig. Han havde i forvejen over for Lindstrøm tilkendegivet sit mishag med behandlingen af de små lande, nu også Holland og

Belgien. Han var ret åbenhjertig og fortrød uden tvivl sin tidligere holdning til systemet. En begravelse med en gårdmand i Ladelund, der havde begået selvmord, det var i sommeren 1940, vidnede om medmenneskelig forståelse og bevirkede, at jeg fik mere sympati for ham. Det var mit indtryk, at pastor Meyer var skuffet over, at den nazistiske del af befolkningen ignorerede ham og hans forkyndelse. Mod slutningen af krigen blev der oprettet en afdeling af koncentrationslejren Neuengamme i den tidligere arbejdslejr i byen. Behandlingen af disse kz-fanger, som alle i byen havde lejlighed til at iagttage, gjorde et dybt, næsten lammende indtryk på den lokale befolkning, som daglig, når fangerne gik til og fra arbejdet, var vidne til SS-ernes korporlige mishandling af dem. 300 fanger døde i lejren på få uger. Her fortjener Johannes Meyer stor anerkendelse. Han nægtede SS-vagtmændene adgang til kirkegården ved begravelser, han og bager Ochsen smuglede brød ind i lejren, han sørgede for identifikation af de døde, og han skrev beretninger om ugerningerne i kirkebogen. Ved processen mod kommandanten i Holland, general Christiansen, æresborger i Vyk på Før, var pastor Meyer vidne.

Det tjener Ladelund-beboerne til ære, at de efter krigen var med til at skabe en mindelund i forlængelse af kirkegården for de døde fanger.

De offentlige myndigheder havde jeg sjældent grund til at klage over. Borgmesteren, som nærmest svarede til sognerådsformanden i Danmark, optrådte ganske vist i SA-uniform på sit kontor, men han var altid korrekt. En undtagelse var amtsforstanderen – noget mere end en sognefoged – der skyldte en tidlig indmeldelse i partiet sin post. Han var ilde lidt overalt i sognet, der her faldt sammen med amtet (Amtsbezirk), som igen var delt op i flere kommuner. Når jeg var tvunget

til at tage hen til amtsforstanderen, der hed Oechsle, talte han kun tysk – undtagen ved en lejlighed, hvor jeg havde lidt kaffebønner fra fru Lindstrøm med til hans kone. De blev på et ret tidligt tidspunkt rationeret. Hans tyske sprog var ikke af højere kvalitet, end at han en dag i telefonen ifølge vidners udsagn sagde: »Wann fährt das Rutebil«. En gårdmand fra Bramsted havde ved en lejlighed, hvor han var lidt beskænket, over for Oechsle brugt hans navn i dansk oversættelse. Det hedder her »Den lille stud«. Spøgen kostede en pengebøde.

Den lokale gendarm – eller »Landjäger« – hed Meyer og havde før været ansat ved Überfallkommando i Hamborg, det vil sige politiets patruljetjeneste. Han var en imponerende skikkelse at skue i sin grønne uniform, slængkappe, lange støvler og hjælm, der begge strålede langt væk af blankpudsethed. Kort efter skolens åbning standsede han mig på gaden, præsenterede sig og lovede at være med til at beskytte skolen. Inden en lille episode refereres, må det indskydes, at jeg fra efteråret 1937 overtog kørslen med skolebørnene fra Agtrup. Det lykkedes at købe en brugt bil – på veksler med Niels Kjems som kautionist – og at få et kørekort i Flensborg. Det så ud, som om det var let at få kørekort, det var ligesom der var givet velsignelse fra oven til at få så mange bilister som muligt – antagelig med henblik på den kommende krig. Efter få timers køreskole var jeg absolut ikke egnet til at køre bil. Ved teoriprøven aftalte kørelæreren, Albers, og den motorsagkyndige, at hvis det kneb med det tyske, skulle Albers oversætte. Han var rent ud fantastisk til at oversætte. Den tyske motorsagkyndige sagde noget om, at mit tyske var udmærket, når det gjaldt lette spørgsmål. Jeg fik altså kørekortet – og skulle nu til at lære at køre bil.

En dag meddelte gendarm Meyer mig, at jeg havde

parkeret ulovligt ved landsbygaden, og kort efter kom der skriftlig meddelelse om, at jeg havde fået en bøde på 5 mark, der senere ville blive opkrævet. Det skete aldrig, for kort efter »Anschluss« med Østrig i marts 1938 stillede gendarmen en formiddag i skolen, hvor han iført fuld krigsmaling stod i forstuen og stiv og strunk oplæste et højtideligt dokument med det indhold, at jeg var mellem de 1900 lovovertrædere i Slesvig og Holsten, der havde fået amnesti på grund af Stortysklands tilblivelse. Men situationen kan kun opfattes, når det samtidig oplyses, at han skrupgrinede under oplæsningen.

I Nazityskland rådede en del usikkerhed om, hvem der stod stærkest, embedsmanden eller den nazistiske funktionær. Det har nok i mange tilfælde været et personspørgsmål, måske var Peperkorns prestige på dette tidspunkt i dalen, hvorfor den statsligt ansatte embedsmand kunne sætte sin vilje igennem. Det spillede naturligvis også en stor rolle, om embedsmanden var nazist. Kreisleiteren havde ord for at være fordrunken, men det så man ellers mildt på der på egnen. En varm sommerdag i 1940 havde jeg været på en længere cykeltur og tog ind på Antoni Carlsens kro i Ladelund. Den regnedes for landsbyens danske kro. Jeg ville have et koldt glas øl. Om det runde bord sad en flok uniformerede herrer med en enkelt civil iblandt, vistnok en skoleråd fra Husum, slægtning af krokonen. Antoni kom hen for at sludre med mig, og jeg spurgte diskret, hvad det var for et fint besøg, han havde. »Det skal jeg sige dig, det er den slags folk, der opfordrer andre til at gå i krig og selv pænt holder sig hjemme. »Drückeberger««, prustede han foragtligt. Det var et almindeligt anvendt udtryk for én, der søger at knibe uden om.

En af selskabet konstaterede, at der jo fandtes en dansk skole i Ladelund. En ordensbehængt, uniforme-

ret herre tyssede på ham og gjorde tegn i retning af mig. Jeg kendte ikke den fornemme nazist, men senere hørte jeg til min overraskelse en af selskabet sige til ham: »Nicht wahr, herr Peperkorn«. I øvrigt forekom luften mig så dårlig, at jeg hurtigt fortrak.

Først nogle år efter krigen, da jeg fik adgang til at se nogle ikke almindeligt tilgængelige arkivalier, erfarede jeg, hvor nøje det danske arbejde syd for grænsen blev overvåget og hændelser rapporteret til en slags meldecentral i Flensborg.

Jeg lagde mærke til flere eksempler på denne »spionage«. Det var lykkedes mig at få et værelse i Ladelund hos en gammel enke, den førnævnte Tilde Nissen, populært kaldet Tilde Pannik. Vi havde det bedst mulige forhold, kun var hun temmelig nysgerrig. Jeg boede hos hende i ca. halvandet år, hvorefter hun med beklagelse i stemmen – og jeg tror hun mente det – meddelte, at hun var nødt til at sige mig op. Jeg fik så et værelse hos skrædder Cordsen. Det fremgik af de før nævnte akter, at der var gået en planlagt aktion forud. Tilde var udsat for en pression, og man mente derigennem at kunne stoppe det danske skolearbejde. Temmelig naivt tænkt.

I en indberetning fra en lærer i Sønder Løgum stod der blandt andet, at Lindstrøm i løbet af en uge var set tre gange i Sønder Løgum. Vi kunne rekonstruere hændelserne og tidspunkterne og fandt ud af, at det var en tid, han var uden husbestyrerinde og derfor tog hen og fik sin middagsmad hos hjulmand Niels Winther.

En anden lærer meddelte efterretningstjenestens kontor om en mystisk frøken Nielsen, der optrådte på egnen og boede hos Lindstrøm. Læreren havde forhørt sig og erfaret, at hun ikke var lærerinde, så hun måtte vel betragtes som politisk agitator. Han havde blandt andet set hende køre i bil med Stenz. Her måtte jeg spe-

kulere grundigt, for min forlovede havde efternavnet Nielsen, men det kunne ikke være hende, der var ment. Hun var i øvrigt lærerinde på dette tidspunkt, det var i 1938. Eftertanken bragte imidlertid en frk. Nielsen frem af tågen. Det var en fjern slægtning af Lindstrøm, som efter længere tids sygdom var på rekreation i Ladelund.

Det var i det hele taget latterlige og intetsigende bagateller, disse rapportskrivere beskæftigede sig med – men jeg kunne forestille mig, at forholdene inden for den egentlige efterretningstjeneste ikke er så forskelligt herfra, så måske kun en enkelt procent eller få promille af de mange detailoplysninger kan have haft virkelig interesse.

I Ladelund boede en tidligere gårdmand, nu arbejdsmand, som her kaldes Janus. Han var en stor og kraftig mand, havde et vældigt mundtøj, var lidt forfalden til druk og havde ord for at være lidt af en slagsbroder. Janus kom en dag, let svirende ind til købmanden, mens jeg stod der. Han brølede ind i butikken, hvor der stod mange mennesker: »Heil Hitler, liebe Volksgenossen – å godaw, Stenz.« Jeg blev ikke fornærmet over således at være sat uden for fællesskabet.

På bagruden af min bil havde jeg tilladt mig at ophænge et lille dannebrogflag. Det var en dag forsvundet, men min vært, Johannes Cordsen, havde set Janus fjerne det, og det blev bekræftet af flere vidner. Han og hans nabo fejrede om aftenen denne nationale heltedåd. Jeg gik næste dag til gendarm Meyer, der lovede straks at tage affære – han betjente sig ved denne lejlighed ved at kalde Janus for et dumt svin. Inden aften den følgende dag kom fru Janus til mig med flaget, det var nyvasket og nystroget, og så kan man jo gætte sig til, hvilke ritualer, der har været anvendt.

Nogen tid efter denne hændelse kom Cordsen styr-

tende ind på mit værelse og sagde, at nu havde Hitler-Jugend været i min bil, der stod oppe ved landsbygaden. Jeg gik straks derop. Flaget var fjernet, men gruppen, der var på øvelse, var lige i nærheden. Jeg henvendte mig til føreren, amtsforstander Oechsles søn, og anmodede ham om at få mit flag igen. Først lod han uforstående, men da jeg gentog min opfordring i et mere bestemt tonefald, gik han hen til en bestemt dreng, fik flaget udleveret og gav det til mig. Et krav om en undskyldning blev også imødekommet, om end lidt nølende og ikke særlig venligt.

Jeg kan ikke lade være at omtale mit første møde med Janus efter krigen. I oktober 1945 kom jeg på motorcykel til Ladelund, og Janus standsede mig på gaden og bød mig hjerteligt velkommen tilbage med ordene: »Det var godt, du kunne komme og hjælpe os i vort danske arbejde.« Andetsteds fik jeg at vide, at Janus faktisk i 1920 havde agiteret for at stemme dansk, det var vist i Burkal sogn. Om end ikke lige vellidt alle vegne var han efter krigen trofast til at møde til de danske arrangementer i Kirkevang. Ak ja, der er mange mærkværdigheder i grænselandets udvikling.

Mange har hørt om et møde i Bylderup før første verdenskrig, hvor en ophidset hjemmetysker smed en snavset dørmåtte i hovedet på H. P. Hanssen. Den samme mand, som boede i Ladelund sogn, havde over for Lindstrøm beklaget sin optræden ved denne lejlighed. Hans søn, gift med en dansk pige, blev skolens gode nabo, og dennes søn igen kom i dansk skole, blev senere formand for den danske ungdomsforening og senere igen gift med en pige fra et kærnedansk hjem. Hun var ung pige hos os en tid efter krigen, og vi kaldte spørgende hendes forlovede for vor svigersøn.

I en familie på egnen var faderen fra Pommern, moderen fra Nordslesvig. De løste skoleproblemet på en

salomonisk måde, drengene kom i tysk skole og pigerne i dansk skole. Så vidt jeg har erfaret blev deres senere nationale skæbne den omvendte af skolegangen, noget pigernes gamle lærer naturligvis ikke kan glæde sig over.

Min vært gennem et årstid, skrædder Johannes Cordsen, var fra et nationalt blandet hjem i Agtrup. Cordsens danskhed var lige ved at tangere det fanatiske. Han forsømte sjældent over for en kunde eller andre besøgende at lufte sine nationale synspunkter og de teorier, han havde erhvervet sig ved læsning af Claus Eskildsens »Dansk Grænselære«. Alle slesvigere var danske, det tyske var kun noget tillært påklisset. Men selv om han kunne virke aggressiv, syntes det ikke at skade ham i hans erhverv. Han var en dygtig skrædder.

Der var ikke få i byen med danske sympatier, og på tomandshånd var de ikke bange for at give udtryk for det, men til en åben bekendelse kom det ikke. Det ville også på sin vis betyde en løsrivelse fra det større fællesskab, noget, kun få havde mod og kræfter til. Hvor mange i Ladelund, der var medlemmer af nazistpartiet, har jeg ikke fået opklaret, men jeg tror, det kun var et fåtal. Min skomager meddelte mig en dag, jeg havde ærinde hos ham, at han var holdt op med sit virke og havde fået en stilling på Sild. Kort efter så jeg ham i en farvestrålende uniform. Under et besøg i Medelby kom jeg til at nævne dette og brugte det stedlige øgenavn for skomageren, den lille Göbbels, men blev standset af manden i huset, der stilfærdigt oplyste: »Det er min kones bror«. Forsigtighed var altid tilrådelig.

De tyske lærere på stedet var vist alle partimedlemmer. For førstelærerens vedkommende gjaldt det, at det ikke var af overbevisning eller lyst. Han hed Feddersen. Ham traf jeg første gang på byens traditionelle mødested, hos købmanden. Han præsenterede sig og

bød mig venligt velkommen til egnen. Lindstrøm havde haft lidt selskabelig omgang med ham og andre tyske lærere. Der gik endnu længe frasnagn om en episode, som fandt sted, inden Lindstrøm flyttede til Kirkevang. Han havde de tyske lærere til aftenkaffe, da en stor sten blev kastet gennem vinduet – uden dog at ramme nogen. Man påstod at vide, hvem attentatmanden var, men officielt blev sagen aldrig opklaret.

Fru Feddersen var fra Nordslesvig, og hun opsøgte mig et par gange for at låne bøger, danske bøger, dette skete i mørkningen. Hun talte om, at vi snart skulle besøge dem, og en dag fik vi indbydelsen, men på den berammede dag blev besøget udskudt til en senere lejlighed – som aldrig kom.

Man var på stedet velorienteret om små og store hændelser, og vi fik senere forklaringen på afbudet: »Kreisleiter« Peperkorn fra Nibøl havde strengt forbudt Feddersen at have omgang med de danske lærere. Feddersen var SA-mand, og omend den brune uniform hverken passede til hans statur eller hans temperament, så var han som sådan Peperkorns underordnede. Kreisleiteren havde ganske vist ikke officielt noget at sige over embedsmanden, selv om man i en totalitær stat kan have svært ved at se, hvor den reelle kompetence ligger. Jeg vil dog tro, at en mere stålsat person kunne have holdt stand, men Feddersen havde ikke nogen stærk position. Han var afholdt og anset som lærer og degn, men hans private økonomi skulle være i en dårlig forfatning, og da hans kone i et letsindigt øjeblik havde lånt en dåse konserves fra »Winterhilfes« lager på skolen, blev han tvangsforflyttet til et mindre embede i Angel. Hans efterfølger blev en tidligere socialdemokrat, som tilsyneladende ikke havde haft svære samvittighedskvaler ved at gå ind i det eneste tilladte parti.

Nogle år efter krigens afslutning læste jeg i »Flensborg Avis« om Clara Feddersens død. I denne forbindelse udtryktes nogle rosende ord om hendes indsats for det danske arbejde på egnen. Igen en grænselandskæbne.

Nu skal det siges til mange tyske læreres undskyldning, at det var meget svært at modstå det pres, der fra flere sider blev lagt på dem. Hvis de følte sig knyttet til en egn, var der altid en risiko for at blive forflyttet til et sted, som de ikke havde nogen tilknytning til. Af mange blev indmeldelsen i partiet ofte regnet for en ren formssag, og deres medlemskab var ofte af rent passiv art. Men der var afgjort også et stort antal lærere, som med fuld musik gik ind for nazismens vranglære og uden tvivl i sindet søgte at udbrede den. En tysk rektor i Flensborg sagde for en snes år siden til mig: »Jeg var jo SA-Ortsgruppenleiter, men min gode ven, NN, (en fælles bekendt) fandt, at SS-uniformen var pænere. Derfor blev han SS-mand.«

Skoleråd Reimers i Nibøl, som havde det administrative og pædagogiske tilsyn, også med den danske skole, var efter sigende SS-mand. Han besøgte skolen to gange i min tid, han var strengt formel i sin optræden, men jeg havde aldrig grund til at klage over ukorrekt behandling.

Det var lige efter min tiltræden, der kom officiel ordre til, at alle børn i en vis alder skulle være medlemmer af Hitler-Jugend eller Bund deutscher Mädel (henholdsvis kaldet H. J. og BdM). I den anledning holdtes et møde i Flensborg med drøftelse af mindretallets udsigter i den nye situation. Der var en snes mennesker samlet, og det var Skoleforeningens fuldmægtig Hans Harck, der redegjorde for sagens juridiske aspekter. Skoleleder Svend Johannsen fra Slesvig proklamerede at ville gå i spidsen for en aktion for at nægte

indmeldelse. Mindretallet blev imidlertid undtaget fra bestemmelsen, så de anelser, mødet kunne udløse om en alvorlig krise, blev ikke til virkelighed.

I Berlin

I sommeren 1937 deltog jeg et par måneder i tyskkursus i Berlin, det var under »Deutsches Institut für Ausländer«, der var oprettet i tilknytning til universitetet på Unter den Linden. Efter en kort konference med en dr. Rumpf blev jeg til min forbavselse anbragt på »Oberstufe«, men det viste sig, at forudsætningerne hos deltagerne på de tre underliggende trin var en del mindre end mine. Åbningen af kurset skete ved direktøren, professor Remme, der kom ind i salen og med oprakt højrearm satte ind med Heil Hitler. En snes italienerne og måske få andre sprang op som trolde af æske og heilede, mens resten af den ca. 200 mand store forsamling blev roligt siddende. Ingen af de andre lærere forsøgte sig med hilsenen. En enkelt af dem optrådte i SA-uniform, dr. Grosser hed han. Han skulle forsøge at orientere os om Tysklands nyere historie, men det blev kun til en tør, skematisk fremstilling af kendsgerninger, bilagt nogle udenadlærte fraser i overensstemmelse med den totalitære stats ideologi. En dag havde jeg luftet en kritik af jødepolitikken med det resultat, at han og en ung sudetertysker i universitetsgården forsøgte at omvende mig. De kunne ikke fatte, at en race-riar af nordisk type kunne have så forkvaklede meninger. Men det var mit indtryk, at Grosser var en undtagelse blandt lærerne, der gennemgående luftede et humanistisk livssyn. Førnævnte dr. Rumpf pillede en-

kelte af os ud til samvær i en restaurationshave ved Kurfürstendamm. Det var hyggelige og interessante aftener.

I øvrigt var der et godt kammeratskab mellem os unge mennesker fra snart sagt hele jordkloden. En gang om ugen gik nogle af os skandinaver på »Kranzler« på hjørnet af Unter den Linden og Friedrichstrasse, byens forlystelsesgade. »Kranzler« ligger nu på Kurfürstendamm. Her kunne vi tale frit eller nogenlunde frit. Af hensyn til eventuelle tilhørere omtalte vi altid Hitler som Olsen. Det havde amerikanerne opdaget, de kaldte ham ellers Smith, men syntes vores navn lød så komisk, at de gik over til det – udtalt med tydelig betoning af bogstavet *l*.

Der blev arrangeret forskellige ekskursioner, blandt andet til en arbejdslejr, hvor der samtidig var mange udlændinge på besøg, heriblandt nogle distingverede danske herrer med små hagekors af sølv på reversen, ligesom der blev lagt mærke til en flok arabere. En dag var der en indbydelse til at gæste Siemens-Werke. Der kunne modtages 20 gæster, og jeg var så heldig at komme rettidig med tilmeldelsen. Der var en englænder, en italiener og en nordmand med, men ellers bestod selskabet kun af tyrker, kinesere og japanere. Fotoapparaterne måtte afleveres ved indgangen, og det var forbudt at tegne og notere. Vi blev befordret i småbiler til de forskellige afdelinger i den vældige virksomhed, der vel havde over 100.000 ansatte. Efter omvisningen blev der serveret middag med tre retter mad, rigeligt med vin, og der var et utal af opvartere. Jeg kom tilfældigvis til at sidde ved et bord med lutter japanere og kinesere, for hvem det tilsyneladende var god tone at smaske lydeligt. Man havde netop i morgenaviserne læst, at der var udbrudt krig mellem Japan og Kina. Det var den 8. juli, så Siemens-besøget må have

fundet sted et par dage efter. Det var måske grunden til, at der var dødsens tavshed under hele måltidet.

Naturligvis skulle vi også se det vældige olympiske stadion, hvor tysk ungdom havde fejret store sportslige triumfer året før. Den længste tur var til Spreewald i Nieder-Lausitz. Jeg spurgte et par af de deltagende professorer om forholdene hos Lausitz-serberne eller sorberne, efterkommere af venderne, der havde bevarret deres eget slaviske sprog. De påstod, at der ikke fandtes noget sorbisk mindretal, skønt jeg kunne oplyse, at der deltog repræsentanter derfra ved de danske årsmøder i Flensborg. Om det skyldtes uvidenhed eller benægtelse af fakta, fordi nazisterne ikke anerkendte sorberne som et mindretal, blev mig ikke klart. Et ubehageligt synsbillede fra denne tur var et kæmpe-skilt lige uden for byen Lübbenau, tæt ved den polske grænse, hvor der stod: »Wer beim Juden kauft, begeht Landesverrat.« På et hotel i Flensborg havde jeg set et lille skilt i foyeren med påskriften: »Juden nicht erwünscht«. Jeg kom der kun denne ene gang.

Berlin var på sin vis en hyggelig by. Dens 700 års jubilæum blev fejret dette år med vældige optog, herunder SA-parader, så man skulle tro, at alle Tysklands brunskjorter var trommet sammen. Men regimets udenrigspolitik var endnu ikke slået tydeligt igennem, besættelsen af Rhinzonen og oprettelsen af antikominternpagten var ikke nok til at ryste Europa synderligt. Den svære økonomiske krise fra 1930ernes begyndelse var stærkt på retur. Trolldanden Hjalmar Schacht havde med sin hårdhændede finans- og pengepolitik fået hjulene til at rulle, så alle var kommet i arbejde. Og så spekulerede man vel ikke tilstrækkeligt over, i hvor høj grad resultatet skyldtes indførelsen af den almindelige værnepligt, den tvungne arbejdstjeneste og oprustningen. At lønningerne var små, affandt man sig med, for

man havde jo arbejde. Aktioner for forbedringer var på forhånd dømt til at mislykkes, da en af Hitlers første handlinger var at opløse fagforeningerne og konfiskere deres formuer. Der var mangel på visse varegrupper – som kaffe og kamgarnsstoffer, men til gengæld kunne prisniveauet holdes i ave. I Aschinger spisehuse kunne man spise billigt, gule ærter med pølse og flæsk kostede for eksempel 30 pf.

Jeg boede i Hegelhaus am Kupfergraben, lige over for Pergamonmuseet. Her kostede et værelse med stort morgenmåltid 30 mark månedlig, men så var man også tvunget til at spise et måltid en gang om dagen til 1,50 mark. Omkring 50 studerende boede og spiste i huset, men trods Berlin-Tokio-aksen var der ingen farvede blandt de logerende – heller ikke tyrker blev normalt optaget. En gang imellem nød man den ære at sidde ved siden af husets frue, Frau Doktor Prinz. En dag, jeg stod for tur til at være bordherre, fortalte Frau Doktor, at der på hendes anden side skulle komme en fornem gæst fra et af de små fyrstendømmer i det nordlige Indien. Da manden kom, undergik Frau Doktors ansigtsudtryk en slående forandring. Det var en vaskeægte kineser. Hun havde troet, det var en inder. Han blev dog sin tid ud.

Til dels for at underholde gæsterne, dels stå dem bi med råd og dåd, boede fire tyske studerende i Hegelhaus, to mandlige og to kvindelige, dvs. de havde allerede akademiske grader. Den ene af de mandlige var en flink fyr, den anden en arrogant herre med mensurar. Den ene af damerne var meget flink, men stærkt nazistisk og overbevist om systemets fortræffelighed på alle områder. Hun kunne sige omtrent sådan: »En tysk kvinde sminker sig ikke, ryger ikke og drikker ikke.« Da hun ved en såkaldt »geselliger Abend« overtrådte de to bud, der var lejlighed til at overtræde, faldt der et

par drillende bemærkninger, men det var dog et vidnesbyrd om, at den helt stærke fanatisme ikke havde grebet hende.

Den anden var en harpe. Hun var fra Flensborg, var såkaldt »Germanistin« – det vil sige uddannet i tysk filologi. Hun har nok bragt noget af grænsemødet til Berlin, for hun forsømte sjældent en lejlighed til at rakke ned på det danske, ligesom hun hånede os for vor tyske udtale. Frk. F. påstod, at hun ikke kunne dansk, hvad vi tvivlede på. En »Germanistin« burde dog ikke vise dette. Mon det var en følge af, at dansk var noget latterligt noget, »som man ikke burde besmitte sin fløjelstunge med« (H. F. Feilberg)? En aften, hun var meget hvas, begyndte vi tre tilstedeværende danskere plus en svensker at karakterisere hende – på dansk. Der blev ikke levnet hende ret megen ære, det gik ud over hendes udseende – som ikke var særligt flatterende – hendes arrogance og nævenyttighed. Hun lyttede nogen tid og blev rødere og rødere i hovedet, indtil hun forsvandt, smækkende med døren. Hun var mere forsigtig efter den dag, germanist fra Flensborg, som hun jo var.

Den yngste pensionær i Hegelhaus var en 16-årig ungkarer, som var elev på et militærakademi. Faderen, en general, havde opdaget, at han forsømte studierne og havde sendt ham til Berlin. Han var på »Anfängerstufe«, var blank i tysk, men da han samtidig var meget kontaktsøgende, tvang omstændighederne ham til at vise flid. Kalenfi, som hans fornavn lød, havde altid en ordbog i lommen, og når han henvendte sig til en, skulle han først slå op og finde den indledende replik, så skulle svaret findes, og derefter hans egen næste replik. Det var en besværlig dialog, men efter et par ugers forløb gik det ganske godt for ham. Ved bordet blev han ofte drillet af nogle italienere, men der var altid nok til at

støtte ham. En dag måtte han høre for, at Ungarn som rigsforstander havde en admiral (Horthy), men ingen flåde, hvortil en bemærkede: »I har jo også en finansminister i Italien«.

Desværre nåede jeg ikke at få kontakt med kredse, der repræsenterede en opposition til regimet, men jeg nærer ikke tvivl om, at en sådan fandtes, og at kun en mindre del af Berlins befolkning var virkelige nazister.

Skolebyggeri 1938

Som før omtalt foregik undervisningen i Lindstrøms dagligstue i forsamlingshuset »Kirkevang«. Det var i længden ikke rart for ham, da han også måtte have værelse til en husbestyrerinde – han blev først gift i 1939 – og der var tit liggende gæster, som måtte klare sig med et ret primitivt gæsteværelse for enden af sløjdsalen. Det var Grænseforeningen, der påtog sig opgaven at bekoste opførelsen af en skolebygning med lærerbolig. Et nedsat byggeudvalg bestående af to fædre til skolebørn og med Lindstrøm som den ledende kraft traf forberedelserne. Jeg kom ikke med i udvalget, deltog kun i et forberedende møde med Grænseforeningens tilforordnede, generalmajor Birke. Der var som maksimum for byggeomkostningerne fastsat den svimlende sum af 16000 mark. Der skulle spares dengang. Ved skolens oprettelse havde formanden for det statslige udvalg, som ydede midler til det kulturelle arbejde syd for grænsen, f.eks. anket over, at der til skolens brug var ofret penge til to vægkort. På mødet blev tegningen forevist. Den var udarbejdet af en lokal mester, Hans »Murmand« fra Agtrup. Lejligheden var lille, men dog tilfredsstillende for et ungt nygift par – især efter den

tids krav til tilværelsen. Om toilet kunne der ikke være tale, hverken til skolebørn eller lærer. På mit spørgsmål om, hvor badeværelset skulle være, reagerede generalen, som om der var en blodprop på vej. Han stammede: »Ba-badeværelse,« og så ud til at tænke: »Hvad bilder den frække knægt sig ind.« Vi fik et badeværelse! Senere regnede han ud, hvordan lærerens husleje næsten skulle forrente hele byggeriet, han nævnede et beløb, der lå langt over normerne. Vel vidende, at generalen næppe kom til at være medbestemmende, blev min indsigelse kun spag. Skoleforeningen havde heldigvis et andet syn, og huslejen blev yderst rimelig.

Byggearbejdet udførtes af lokale håndværkere, alle dansktalende. Om foråret holdtes rejsegilde med påfølgende dans i Kirkevang, hvor håndværkerne deltog med liv og lyst. Lindstrøm var meget principfast med hensyn til stærke drikke, og jeg tror ikke, der blev serveret andet end en enkelt øl. Alligevel var stemningen høj, så en begrundet mistanke om medbragt snaps var nok ikke uberettiget. De kunne næsten alle synge danske sange den aften.

Det trækker op

Foråret 1938 begyndte mørke skyer at aftegne sig på Europas himmel. Hitlers magt var steget faretruende. I februar skete sammenslutningen mellem partiet og hæren, en uge efter modtog Østrigs forbundskansler Schussnigg det første ultimatum fra Hitler med blandt andet krav om udnævnelsen af naziføreren Seyss-Inquart (senere hængt efter Nürnberg-processen) til udenrigsminister. I marts tog begivenhederne fart. Kravene fra Tyskland voksede, og den 9. marts prokla-

merede Schussnigg afholdelse af en folkeafstemning for eller imod sammenslutningen med et Stortyskland. Den 11. marts sad jeg ved radioen til over kl. 1 nat, men da var afgørelsen allerede faldet. Den første stat på Hitlers ekspansionsprogram var udslettet.

Dybt bekymret forsøgte jeg næste formiddag at drøfte situationen med håndværkerne, men enten var de uforstående over for problemerne – de lod i hvert fald til at være uberørte af begivenhederne – eller de var indlevede i det efterhånden enerådende standpunkt: bedst at holde mund. Andre gik videre og sagde: Føreren tænker for os, han ved, hvad der er det rigtige.

Der kom folkeafstemning, ikke alene i Østrig, hvor 99,73 % af de afgivne stemmer gav tilslutning til Stortyskland, men også i selve riget. For begge områder var de officielle tal 99,02, men ingen tænkende mennesker troede på resultatets pålidelighed. I en kommune var 16 danske på udflugt til Danmark og alligevel var der officielt 100 % valgdeltagelse. I en anden kommune forlød det, at 15 af de 44 vælgere havde afgivet nejstemmer, og alligevel var der 90 % jastemmer!

I hvor høj grad der blev øvet valgtryk, er svært at konstatere. Men der blev fortalt, at valgstyrelser over for politisk tvivlsomme personer anbragte en diskret plet på stemmekuverten.

Et blik på Europakortet med de nye grænser gav rigeligt med anelser om det næste standpunkt i det storpolitiske spil, da tysk område nu grænsede op til Böhmen på tre sider. Den 26. september var jeg sammen med Lindstrøm til afsløring af en genforeningssten i Abild. Her var Kaj Munk hovedtaler. Vi spiste til aften hos Janne Markussen på Skovgård, en af de dansksindede landmænd fra Mellemslesvig, fra Braderup, som flyttede nord for grænsen i 1920. Hans datter var for

øvrigt gift med Harro Marquardsen, gennem en lang årrække formand for »Bund deutscher Nordschleswiger«. Om aftenen fejredes kongens fødselsdag i Abild Landbohjem. Jeg har glemt, hvem aftenens foredragsholder var, for mange af os var kun optaget af at lytte til Hitlers tale samme aften. Førstelærerens søn og jeg skiftedes til at lytte til radioen og give referat. Det var den aften, Hitler sagde: »Die armen Araber sind wehrlos und verlassen, die Sudetendeutschen sind weder wehrlos noch verlassen«, et sprog, der ikke lod megen tvivl tilbage om, at krigen stod for døren.

På flere måder var sommeren 1938 rig på begivenheder. Den 28. august indviedes den nye skolebygning i Ladelund i strålende vejr og med stor deltagelse både fra nær og fjern, og trods de tunge skyer på Europas himmel var stemningen høj. Spændingen voksede i september måned, og dertil var der også knyttet bekymringer af privat karakter, idet vort bryllup var fastsat til den 2. oktober. På en skolerejse til Sorø-egnen sammen med Langbjerg skole fra 13.–17. september mødtes jeg med min forlovede på Fredericia banegård, hvor vi udtrykte skepsis over for vore planers gennemførelse. Chamberlains to rejser til Tyskland syntes ikke at bære frugt. Dog var bekymringerne trængt noget i baggrunden ved Tønder Seminariums 150-års jubilæum den 24. september.

Den 28. september var jeg i Tønder, humøret stod på nulpunktet, indtil jeg mødte min gamle lærer, Th. Roust, på gaden. Han havde lige hørt om det berammede München-møde. Nyheden herom og mødets resultater vakte lettelse og på sine steder ligefrem jubel. Men der gik ikke mange dage, før tømmermændene meldte sig. Vi så den samme ugerevy på vores bryllupsrejse den 3. og 4. oktober i henholdsvis Flensborg og Kiel, og Görings strålende ansigt såvel som Hitlers dan-

setrin var vidnesbyrd nok om, hvem der løb af med gevinsten. Den engelske premierminister kunne på Heston flyveplads vifte med et stykke papir og citere titlen på sin brors, Austen Chamberlains bog fra 1920-erne: »Peace in our time«, men næsten samtidigt proklamerede han oprustning. Tigreren var ikke fodret tilstrækkeligt af med »Hitlers sidste territoriale krav i Europa«, Sudeterlandet. Hele Tjekko-Slovakiet blev indlemmet i marts det følgende år, og nu var Polen omklamret.

Hitlers prestige steg. Kun få anede dengang, at der var modstandsgrupper inden for den tyske hær, men deres muligheder måtte i den daværende situation være meget små.

Der var heller ikke mange i den almindelige befolkning, der regnede med krigen på dette tidspunkt, selv om jeg hørte et par gamle soldater fra 1. verdenskrig fortælle hinanden, at de havde smurt deres støvler i 1938. Memels fald og Mussolinis erobring af Albanien langfredag 1939 styrkede yderligere aksemagterne.

I november 1938 slog SA til over for jøderne, den såkaldte »Krystalnat«. Kun rygtevis forlød det, hvordan Wolff på gården »Jägerslust« i nærheden af Flensborg, hvor han oplærte unge jøder til at drive landbrug i Palæstina, blev overfaldet af SA-mænd, pryglet og halv-nøgen blev slæbt til den danske grænse, hvor han blev efterladt, mens alt af værdi på gården blev røvet eller ødelagt, også af madvarer. Wolffs gamle mor mødte næste dag en lærer fra den danske kommuneskole og spurgte, om hun kunne få hjælp fra det danske mindretal. Samtalen var tilstrækkelig årsag til, at læreren blev underkastet Gestapo-forhør.

Der blev for mig ikke lejlighed til at hjælpe jøder på flugt. Kun på anden hånd erfarede jeg, at der også på vor egen foregik flugtforsøg over grænsen. En enkelt af

egnens gode folk skuffede ved at nægte sin medvirken, mens en anden lod til at være parat. Det var naturligvis ikke noget, der kunne tales om, og anelsen om denne gæve bondes virke fik jeg først bekræftet nogle år senere.

Valg i Danmark 1939

I de sidste par år inden krigen kom vi til sammenkomster i Konservativ Ungdom i Tønder. Her holdt en kreds af interesserede unge og også ikke helt unge mennesker regelmæssigt møder med diskussioner om dagens emner. Det, der navnlig optog sindene, var det forestående valg i Danmark i april 1939 med dertil hørende forslag om grundlovsændringer, men ellers var også andre emner til debat. Jeg indledte for eksempel en aften om jødespørgsmålet.

Egentlig var der lagt op til tre rigsdagsvalg det år, det ordinære valg i april til Folketinget og senere valg efter den nye grundlov – foruden at Landstinget skulle udskiftes. Stauning og Christmas Møller var de ledende kræfter bag forfatningsændringen, men partiet Venstre var imod og agiterede for at blive hjemme, så der opnåedes kun 44,9 %, og dermed faldt forslaget – og det var måske slet ikke så galt. Også mange konservative var imod forslaget om en ændring af grundloven. Landstingsmand Holger Andersen var kommet til Nordslesvig for at støtte partiet og boede hos min onkel folketingsmand P. Petersen, Røj, som holdt på Christmas Møllers linie. Det var tydeligt, at forholdet mellem disse to kølnedes betydeligt, efterhånden som Holger Andersen på møderne åbenlyst gik imod partiets grundlovspolitik. Man påstod dengang, at det var en ak-

tion fra Christmas Møllers side, når Holger Andersen ikke blev genvalgt ved landstingsvalget i Roskilde. Han blev under krigen valgt til formand for Grænseforeningen og virkede som sådan i en årrække.

Allerede i efteråret forud var der forlydender fremme om, at hjemmetyskerne forberedte en hård valgkamp og ville presse alle reserver frem til stemmerne. Hvis der blev en større splittelse i den danske lejr, skulle der kun små udsving til, for at Slesvigsk Parti kunne få to medlemmer valgt til Folketinget. Med de erfaringer, man havde fra Østrig, Böhmen og Memel, lå det klart, at et sådant resultat kunne udnyttes af den nazistiske propagandamaskine og føre til krav om en grænseflytning. Kun forsigtigt var udsigterne antydnet af pressen, men da jeg ikke havde underkastet mig taburegler, skrev jeg ved nytårstid et lille indlæg i »Jydsk Tidende« og »Flensborg Avis«, hvor jeg påviste, hvor små forskydninger, der skulle til for at fordoble tyskernes repræsentation på tinge, især dersom der var en for stærk dansk splittelse, og jeg opfordrede lederne af de nye partier til at undlade opstilling i Nord-slesvig. På forhånd opgav jeg at tage Frits Clausen med.

Til min store overraskelse blev artiklen citeret i en række blade over hele landet. Nogle af partiførerne reagerede positivt, det gjaldt pastor Malling for Dansk Folkefællesskab, Arne Sørensen fra Dansk Samling og sandelig også kommunisterne. Derimod fastholdt Victor Pürschel opstilling for Nationalt Samvirke. Men også Bondepartiet med Peter Nielsen, Refsø, i spidsen trak sig tilbage. Peter Nielsen lod sig i stedet opstille i tilknytning til Venstre med det resultat, at partiet lavede »partiliste«, men kandidaterne havde den aftale, at den, der fik flest personlige stemmer skulle være valgt. Det blev politimester Bjerre i Gråsten, men da det viste sig, at i så fald ville Peter Nielsens stemmetal

ligge over »fordelingstallet« og han være valgt, gik nr. 2 på listen – Jørgen Gram var en sikker nr. 1 – Erik Appel ind i Folketinget, skønt han kun havde opnået det fjerdehøjeste stemmetal. Valgloven åbner mange muligheder for tilfældigheder.

Det kunne være sin sag for en dansk statsborger med bopæl på tysk statsområde at deltage aktivt i dansk indre politik, men da jeg jo var en ukendt person og i øvrigt i aviserne blev betragtet som nordslesviger, fik det tilsyneladende ingen virkninger syd for grænsen. En gestapomand ved grænsen påstod en dag at have set mit navn i en tysk avis, men da jeg lod uforstående, mente han, at det nok drejede sig om en med samme navn. Han kunne ikke huske forbindelsen. Frederik Petersen, den danske generalsekretær, fortalte mig, at »Flensburger Nachrichten« havde skrevet om »ein gewisser Herr Stenz, der bisher nicht in der Politik hervorgetreten ist« (en vis hr. Stenz, der hidtil ikke er trådt frem i politik) – men som åbenbart ikke blev gjort identisk med en lille landsbylærer i Mellemslesvig.

Man har kaldt valget den 3. april 1939 for Nordslesvigs anden afstemning. Der blev af Danske Samfund og andre danske foreninger gjort en enestående indsats for at få alle danske stemmer frem. Der var en valgdeltagelse som aldrig før. Tyskerne gik frem i stemmetal, men fik kun en ubetydelig forholdsvis fremgang.

Det står stadig hen i det uvisse, om et mandat mere i Folketinget for tyskerne, kunne have fået statsretslige følger. Meget tyder på, at Hitler stilede mod større mål end det lille Nordslesvig. I hvert fald var vi under alle omstændigheder afhængige af hans nåde og unåde, og det kunne betragtes som et spil af omstændigheder, om udviklingen formede sig i den ene eller den anden retning.

Naturligvis deltog jeg i enkelte valg møder. Bedst hu-

sker jeg et møde på »Folkehjem« i Åbenrå en søndag i marts. KU var arrangør og talere var Karl Bøgholm og landsformanden Leo Dane. Den store sal var fuld, og det var tydeligt, at der var urolige elementer iblandt. Åbenrå KU havde lige meldt sig ud af lands-sammenslutningen – eller var ekskluderet. En enkelt repræsentant forsvarede KUs holdning, men deres leder var ikke med. Gruppen var gået over til Pürschel. I diskussionen måtte der kun tale en for hvert parti, men det kunne såmænd også være nok. Da derfor nazist nr. 2 meldte sig, nægtede dirigenten ham adgang til talerstolen. Det fremkaldte uro, politiet kom til og hjalp nazisten, Friis hed han, ned fra talerstolen under voldsom larm i salen. Der faldt vist et par stinkbomber – eller var det tåregas? – men direkte slagsmål blev det ikke til. En flok elever fra det tyske gymnasium gjorde sig særligt bemærket ved at huje og skrig. Der har næppe været aftaler om en fælles aktion, men man kunne på mødet ikke undgå at få indtryk af et vist fællesskab i holdning mellem danske og tyske nazister, Pürschel-tilhængere og lignende, de sidste blandt andet repræsenteret ved nogle tidligere medlemmer af Åbenrå KU.

Der blev sagt, at tyskerne lige op mod valget stillede mod at erhverve det tredje folketingsmandat, så deres skuffelse var stor. Nu fik de i hvert fald en renlivet nazist ind i tinget, dyrlæge Jens Møller, mens pastor Schmidt, hans forgænger, på det område kunne virke noget vaklende. »Manden med Janus-hovedet«, blev han undertiden kaldt.

Sommeren 1939

Over for det store magtopgør, som tegnede sig i horisonten, stod man magtesløs og imødeså efterhånden begivenhederne med fatalistisk ro. Bevidst eller ubevidst lurede nok en bagtanke om at skulle nå noget og få nogle oplevelser med, inden det store ragnarok brød ud. Og sommeren blev rig på oplevelser, som måske af de førnævnte grunde står særlig klart i erindringen.

I maj havde vi lejrskole på Det unge Grænseværns Grænsehjem i Kollund. Det var sammen med Langbjerg skole, og Henry Thomsen bidrog som altid med sit smittende humør til at sprede hygge over samværet. Der var samtidig en københavnsk skole på stedet, og det var morsomt at bemærke, hvordan der mellem vore bønderbørn og pigerne fra København opstod et ligefremt venskabsforhold. Den ene af lærerinderne hed Inger Merete Nordentoft. Hun virkede til at begynde med noget reserveret, men Henrys evner til at opmuntre folk fornægtede sig heller ikke over for hende, så vi fik nogle interessante samtaler ved kaffebordet om aftenen, når børnene var gået til ro. Hver dag kom »Arbejderbladet« til hende, det kommunistiske organ, og frk. Nordentoft forklarede lidt undskyldende, at det bragte et ellers overset udenrigspolitisk stof. Som bekendt gjorde hun sig gældende gennem arbejde for politiske flygtninge, senere som aktiv i modstandsbevægelsen og efter krigen som kommunistisk folketingsmedlem, men hun huskes især, fordi hun som skoleinspektør proklamerede sin ret til at føde et barn udenfor ægteskab, på det tidspunkt en sensation og »gefundenes Fressen« for dagspressen.

På Grænsehjemmet i Kollund var også indkvarteret en gruppe fra Det unge Grænseværn i Thisted amt un-

der ledelse af lærer Peters-Lehm, senere forstander for Rinkenæs Ungdomsskole og sognepræst i Hellevad-Egvad. Gennem ham formidledes en rejse for vore to skoler til Thy i juni. Nævnes må også en todages tur fra Sydslesvig til Sydfyn og Det unge Grænseværns årlige stævne, der dette år fandt sted i Tønder.

Turen til Fyn foregik med damper til Svendborg og derefter med tog til Ollerup. Den søndag havde »Politiken« en særlig lang beretning om den spændte situation i Danzig, og et par deltagere, ikke af de helt unge, kritiserede i toget den danske presse og dens tendens til at dramatisere. Desværre var nyhederne ikke overdrevne. Antagelig var denne sydslesvigske reaktion dikteret først og fremmest af ønsket om at lukke øjnene for kendsgerningerne. Man ville længst muligt leve i troen på, at der ingen røvere var i skoven.

Derimod luftede en mand som Jens Hansen fra Karlum på et tidligt tidspunkt et ønske om, at krigen snart ville komme – med den begrundelse, at den så ville få ende, inden hans to sønner var store nok til at deltage. En for stor landbrugsproduktion kunne styrke regimet, derfor ville han kun avle det nødvendigeste. På grund af gårdens afsides beliggenhed slap han for at levere mælk til mejeriet, men det var langt fra store portioner af det hjemmekærnede smør, han nåede at aflevere til de officielle myndigheder. En dag sagde han – i 1938 – de for en bonde usædvanlige ord: »Nu har vi da heldigvis også fået mund- og klovesyge.«

»Flensborg Avis« var tvunget til at føre en meget forsigtig kurs. At den endda ikke var forsigtig nok, skulle tiden vise. Også den kongerigske presse måtte holde igen, og da Danmark i maj 1939 underskrev den såkaldte ikke-angrebspakt med Tyskland, var reaktionerne svage. Danske blade var ofte udsat for forbud, og jeg har flere gange over for Gestapo ved grænse-

overgangsstedet Bøglum måttet oversætte alle overskrifter og uddrag af artikler i »Politiken«. Så vidt vides var indførelse af »Hejmdal« i Åbenrå konstant forbudt, derimod havde man overset, at »Tønder Amtstidende« bortset fra hovedet havde nøjagtig det samme indhold, så det frit kunne medtages.

I vinteren 1939 kom det stærkt venstreorienterede »Kulturkampen« med et nummer, der beskæftigede sig med grænseforhold. Jeg havde købt et eksemplar og forsøgte nu ved grænsen at overbevise Gestapo om, hvor nødvendigt det var for mig at følge med i stof, der berørte grænsespørgsmål. Politimanden påhørte mit indlæg i ro og sagde omtrent sådan: »Ja, hr. Stenz, det var en udmærket forsvarstale. Naturligvis har vi folk, der også af videnskabelig interesse får tilladelse til at se alle slags publikationer. Men jeg tvivler på, De hører til dem, der ville kunne få en sådan dispensation.« Han foreslog så at lægge bladet i kakkelovnen, og dermed skulle denne sag være glemt. Manden havde sikkert ret, og jeg gik ind på forslaget. Hvor underligt det kan lyde, der var skam også anstændige mennesker inden for Gestapo.

De tyske toldere ved Bøglum, eller Sædoergangen – eller Sdr. Løgum, som vi også sagde – var tit uhyre smålige. Valutakontrollen var streng, og en glemt tokrone i en pung kunne give anledning til en lang moralprædiken om undergravning af den tyske økonomi. To unge danske piger fra Ladelund var en dag udsat for en særlig grundig undersøgelse, og den ene hviskede indædt til sin søster: »Åh, I pjatrøve«. Det blev rigtigt opfattet, og en af toldbetjentene råbte: »Wir sind keine Pjatrøve«.

Før det brød ud

Skolen skulle begynde den 23. august, og vi kom tilbage fra Danmark den 21. Den 22. august var vi en tur i Tønder og erfarede her om den tysk-russiske ikke-angrebspagt. Hvad det betød, at Tyskland nu havde ryggen fri mod øst, stod mange klart. Vi traf en seminariekammerat, tysksindet, der triumferende råbte op om, at nu var England færdigt. Det kneb med beherskelsen, ja, den bevarede heller ikke, han fik i et ikke mildt tonefald at vide, at han kunne nøjes med at udtale sig om det, han havde et minimum af begreb om. For øvrigt holdt den pågældende vistnok sin sti ren under krigen og fik en stilling et sted i Nordjylland.

Fredag den 25. var vi igen i Tønder. Da vi vendte hjem om aftenen, var grænsen besat af militær, og ved den danske grænsestation var der et opbud af journalister og andre, muligvis højere politifolk eller efterretningsfolk. Det var en broget skare af grænsevagter, der var kaldt sammen ved den tyske grænsestation. Deltagerne var ikke uniformerede, kun udrustet med en riffel og med militær kasket og et armbind, og der var ikke megen militaristisk holdning over dem. Det var bønder, arbejdere og håndværkere fra egnen. Vi ventede i bilen, mens Lindstrøm fik toldklareret, og påhørte her, at en eller anden tjenestemand fra toldvæsen eller politi instruerede skaren. Her opfangede vi tydeligt, at en vagtmand efter talen spurgte en sidemand på dansk: »Va varet han såj?«

Uvist af hvilken grund havde jeg ikke fået benzin på i Tønder den dag. I Tyskland kostede benzinen 40 Pf. pr. liter, i Danmark 26 øre. Da markkursen var 170-80, var den tyske pris 3 gange så høj som den danske. Lørdag den 26. ville jeg efter skoletid, inden jeg kørte bør-

nene til Agtrup, hente benzin hos Andreas Hansen – men alt benzinsalg var standset, så jeg måtte nøjes med at køre børnene nogle kilometer sydpå. Resten af vejen måtte de klare til fods, og for fremtiden kom cyklerne i gang.

Netop den dag fandt mange indkaldelser sted. Jens Hansen var kommet til grænsebevogtningen, og den lille spinkle skrædder Johannes Cordsen var indkaldt til arbejdslejren i Ladelund. Stemningen i landsbyen var temmelig dyster, og der hørtes gråd på gaden, men mange trøstede sig med, at der jo ikke var mobilisering. Det kom der heller ikke. Indkaldelserne foregik etapevis, men var derfor ikke mindre effektive.

Om søndagen – den 27. – skulle vi besøge nogle gamle venner af mine svigerforældre, vejassistent Tangs i Åbenrå, men der var jo ingen benzin. Der skulle komme en rutebil nordfra med folk, der var på studietur hernede, men vi regnede med, de havde aflyst turen. De kom alligevel, og vi fik et par liter benzin lempet over i min tank, så vi kunne komme til Rens. På landsbygaden var der den dag mønstring af heste med henblik på rekvisition til militæret. Ved samme lejlighed var der voldsomt spektakel, og vi kunne ved forbikørslen iagttage slagsmål. Hvem der var impliceret, hvad årsagen var, og hvordan udfaldet blev, har ikke bekymret mig.

Vi måtte tage tidligt fra Åbenrå, da der blev lukket ved Pebersmark kl. 22. Ved den tyske grænsekontrol kom en lang, uniformeret grænsevagt hen til bilen, han vaklede fra side til side og var tydeligt påvirket af spiritus. Det mærkedes, da han stak hovedet ind gennem sideruden og med fulgte geværløbet, som pegede truende imod os. Men så sagde han venligt smilende – på tysk: »Det er jo den danske lærer i Ladelund. Kender De mig ikke«. Og da jeg ikke rigtig kunne placere ham:

»Jeg er jo skorstensfejeren fra Læk – ausser Dienst.«
(Uden for tjeneste).

Om mandagen var jeg hos Jens Hansen, der på sin sædvanlige lune og livfulde måde fortalte om sine oplevelser ved grænsebevogtningen. Han blev snart fri igen. Tirsdag var jeg ude at sondere stemningen hos nogle af vore danske i Agtrup, blandt andet hos Christian Hansen, Nørgård, og gamle Hans Albert Christiansen i Tætvang. Hos ham var der med støtte fra en institution i Danmark indrettet en forsamlingsstue til små møder. Her kom blandt andet frk. Margrethe Gudme, sekretær for KFUK i Sydslesvig, og Maren Sørensen, Valsbøl. Lindstrøm, min kone og jeg samt en fjerdemand, der var for hånden, opførte her og flere andre steder Heibergs »Nej«.

Jeg har tidligere fortalt om Lindstrøms forhold til biler. Maren Sørensens var noget tilsvarende, derfor skal følgende lille træk med her – selv om det falder noget udenfor emnet: Hun havde været til et møde længere vestpå og havde frimenighedspræsten fra Bovlund, Marius Olsen, med i bilen. Tre gange kørte bilen i stå, så den måtte skubbes i gang, både i Kalleshave, hos Lunds i Medelby og hos Olsen i Østerby, måtte folk ud af sengen for at bistå. Marius Olsen skal da efter sidste redningsaktion tørt have bemærket: »Ja, man må i sandhed sige, at du udfører en vækkende gerning her i Sydslesvig.«

Onsdag den 30. august kom en barndomsven af min kone, Hans Tang og hans forlovede på besøg. De fik lejlighed til at overvære den første uddeling af rationeringskort. Det var meget små rationer. Bagefter var vi henne for at lykønske de gamle krofolk, der havde guldbryllup. Mærkeligt at tænke på, at Antoni Carlsen allerede under første verdenskrig havde været for gammel til at deltage.

Vi kom til torsdag den 31. august. Niels Kjems havde sløjdundervisning om formiddagen. Han kom på motorcykel, og jeg kørte med ham til Padborg. Der var allerede i Danmark indført udførselsforbud for kaffe, kun 49 gram måtte medtages. I Tyskland havde kaffe i lang tid været en sjældenhed. Hjemturen gik med rutebilen. I Ladelund var der stor opstandelse. Arbejdssoldaterne havde friaften, og de fyldte gadebilledet, mens de hujede og larmede – men sikkert ikke i større grad end andre landes soldater under tilsvarende forhold. Jeg erfarede, at skrædder Cordsen var hjemme, og min kone og jeg gik derhen med mine 49 gram kaffe. Han havde besøg af en kammerat, en købmand fra Heide i Ditmarsken, som viste sig at være lige så stor modstander af nazismen og krigen som Cordsen. Købmanden bemærkede om en ilde lidt officer: »Han får den første kugle«. Gennem radioen hørte vi om Hitlers tilbud til Polen, og at der endnu ikke var kommet nogen udsending med det polske svar.

Krig 1. september 1939

Efter de sidste nyhedsudsendelser torsdag aften kunne der ikke være nogen tvivl tilbage om endemålet, og det blev endelig bekræftet næste morgen med Hitlers dagsbefaling til tropperne og gennem hans tale ved Rigsdagens åbning kl. 10. Jeg tog de store elever med op i stuen for at høre radioen. Skolen blev lukket indtil videre, og mørkelægning blev indført.

Om lørdagen kom det engelske ultimatum til Tyskland. Søndagen den 3. september cyklede vi til Røj. Der skete det mærkelige, at privat bilkørsel blev forbudt i Danmark, men der kunne frit købes benzin. I Tyskland

var der kun lukket for benzinen, men der var ikke kørselsforbud, det kom først den 20. september, og i de små tre uger kunne vi drage nytte af begge landes bestemmelser.

Kl. 11,30 hørte vi spændt på Chamberlains tale i radioen, der sluttede med »at England befandt sig i krigstilstand med Tyskland«. En halv time efter stillede sognefogden med indkaldelsesordren til min fætter Erik Petersen, og jeg kørte ham og Poul Andersen, Søgaard ved Højer, som mødte i gardens løjtnantsuniform, til Tinglev i onkel Peters bil. Her vrimlede det med indkaldte soldater til sikringsstyrken, og det var en ret nærliggende tanke, at de kun havde udsigt til død eller lemlæstelse.

Onkel Peter var naturligvis indkaldt til Rigsdagen, og jeg kørte ham til toget i Tønder. Her var nogen ventetid, men der holdt et særtog på sporet. Trafikassistent O. V. Nielsen meddelte os hviskende, at toget indeholdt det polske gesandtskabspersonale fra Berlin, som nu skulle sendes hjem over Danmark – og vistnok over Sverige, Finland og Rusland – eller de baltiske lande, der jo kort tid efter blev indlemmet i Sovjetunionen. Vi tog en diskret vandring langs særtoget, men så kun få mennesker, mest børn, de voksne havde forstenede ansigter.

Skolen holdt lukket en halv snes dage, det var noget med luftbeskyttelse, selv om jeg aldrig har forstået anledningen til lukningen. Nogle dage hjalp vi til med tærskningsarbejde hos Carl Nissen, Klint, og hos Jens Hansens. Her hjalp naboerne hinanden. I middagspausen hos Jens Hansen hørte vi Görings tale til folket. Han udtalte – enten ved denne lejlighed eller et par dage før, at hvis der kom en eneste engelsk flyver gennem det tyske spærrebælte, måtte de kalde ham Meyer. Der blev jo snart anledning til at bruge navnet. Han var

i det hele taget den af koryfæerne, som humoren mest samlede sig om, for selv i de mørkeste perioder trivedes vittighederne frodigt.

Krigsbegejstring mærkedes der ikke meget til, rationeringer og andre tilskikkelser blev modtaget med fatalistisk ro. Det polske felttog blev hurtigt overstået, og der var hos os, der følte med de allierede, en tydelig fornemmelse af, at det polske militær havde svigtet. Vi skulle efter erfaringerne i 1940 blive belært om noget andet.

Der var vitterlig megen vrede i Ladelund over den første dødsmedling fra fronten. Det var en ung vognmand, Thomas Voltelen, der var almindelig afholdt, og som med sin lastbil var sendt til Polen uden – og det var det, man hæftede sig ved – at have fået nogen som helst undervisning i de almindelige principper for at søge dækning.

En dag i rutebilen til Flensborg blev det oplyst, at en landmand, N., var blevet indkaldt, og samtidig, at han havde været »Skjersant« i første verdenskrig. Da jeg anså samme N. for lidt småt begavet, udtrykte jeg en vis forundring over, at han havde opnået denne rang. En bemærkede da, at den skulle være ringe, som ikke kunne blive sergent. Så røg det ud af mig: »Jeg har da hørt om en, der kun blev Gefreiter.« Jeg hentydede selvfølgelig til Hitler. Almindelig munterhed i bussen, men det var jo ikke en ufarlig bemærkning, som dog ikke fik følger.

Der sporede som nævnt meget lidt krigsbegejstring på egnen. Vi talte jo sjældent med de renlivede nazister, så der har stemningen været anderledes. Men her må også betænkes, at der kun var forløbet godt 20 år, siden første verdenskrig sluttede, og mange af dem, der havde deltaget, var mænd i deres bedste alder, mellem 40 og 45 år. Deres indtryk og oplevelser fra denne

krigstid efterlod ikke minder, der kunne begrunde en positiv stillingtagen til krigen.

Rationerne var som nævnt meget små, og der gik nogen tid, inden vi opdagede, at der kunne sendes gavepakker fra Danmark. Faktisk oplevede vi dage, hvor vi ikke havde fedtstof i huset. En af disse dage kom en venlig mand fra en afsides liggende ejendom, der ikke havde pligt til levering af mælk til mejeriet, og tilbød »sort« smør til en billig penge. Det blev ingen succes. Min kone prøvede at stege frikadeller i det, men køkkenet blev snart fyldt med en gennemtrængende lugt, så vi trods vor fedthunger, der åbenbart ikke har været overhængende nok, smed resten i skraldespanden.

En dag, jeg stod i køen for at hente rationeringsmærker, begyndte en kvinde bag mig at råbe op om, at de også skulle føde overflødige udlændinge. Jeg kunne ikke bare mig for at meddele, at jeg hver måned fik overført så megen fremmed valuta – her kaldt Devisen – at det hver måned drejede sig om mindst to slagterisvin. Der er ingen tvivl om, at min oplysning gjorde indtryk. De to tredjedele af vores månedsløn blev afregnet til fuld markkurs.

Så kom den finsk-russiske vinterkrig, som vi fulgte med mere end interesse, en medleven, der burde have givet sig stærkere udslag end en passiv stillingtagen. Men den tysk-russiske ikke-angrebspagt havde fuldkommen ændret den holdning, som i 1917–18 kom til orde i tysk hjælp til Finlands frihedskamp.

På den tid var det nødvendigt at opsøge amtsforstanderen personligt for at opnå visum til rejser i Danmark, noget, der dog blev bevilget vinteren igennem. En dag, jeg var der, sagde han: »Ja, nu har vi også krig i Norden.« Den dag talte han dansk. »Men,« føjede han til, »det er jo ikke noget, der angår os.« Altså trods alt ikke en ubetinget stillingtagen til det nye tysk-russiske

venskab. I øvrigt var det forbløffende at konstatere den kovending i den tyske opinion, der fandt sted efter pagten. Al nazistisk propaganda havde jo hidtil samlet sig om at skildre kommunismen i forbindelse med den internationale jødedom som det alt ødelæggende.

Kun på afstand kunne vi følge reaktionerne derhjemme på finnernes enestående frihedskamp, og kun ad omveje erfarede vi om holdningen over for anderledes tænkende, som da der blev foranstaltet autodafé mod Martin Andersen-Nexøs bøger på grund af hans stillingtagen til krigen. Det var derfor overraskende for mig, da jeg ved besøg hos bager Bertel Andersen i Aventoft kom ud for en anden opfattelse af problemstillingen. Han havde et sjældent overblik over de udenrigspolitiske sammenhænge og hævdede blandt andet, at Sovjetunionens politik i det lange løb ville vise sig gunstig for kampen mod nazismen. Det var svært at give ham medhold, men der har nok alligevel været syner i hans opfattelse, der senere blev bekræftet.

Vi vænnede os hurtigt til at undvære bilen og til strabadser på cyklen i den kolde vinter 1939–40. Det kunne være ret drøje ture til Tønder eller Rens Efterskole, hvor vi kunne modtage og afsende breve for at undgå den tyske censur. Hos forstander Randsløv og frue blev vi altid venligt modtaget. En cykeltur til Nibøl, ca. 17 km hver vej, dels med tandlægebesøg, dels med visum for øje, kunne være hård i 10 graders frost. De nødvendige rejser til Flensborg kunne foregå med bus, men vi måtte rejse hver for sig, da den anden part jo måtte passe skolen, så en vis fornemmelse af isolation og ensomhed trængte sig undertiden på. Det hjalp, at pastor Waage Beck kom på sit ugentlige besøg, når han holdt sin konfirmationsforberedelse i vor spisestue. Han måtte på grund af trafikforholdene bruge hele dagen, og vi havde mange lange og hyggelige samtaler.

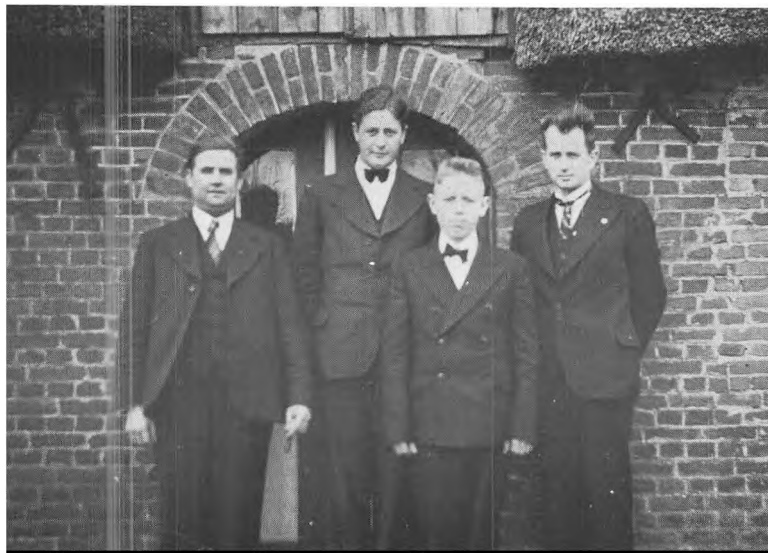
Skoleindvielsen fejres i Kirkevang i 1938. Fra højre gdr. Jørgen Søgaard, fmd. for de danske landboforeninger, Jacob Petersen, fmd. for Sprogforeningen (med ryggen til) og godsejer Daniel Petersen, Vesterholt.

Erik Stenz' baredåb i Kirkevang 1940. Med præstekrave pastor Waage Beck, og til højre derfor i forgrunden lærer Henry Thomsen, Langbjerg.

Lærerparret Stenz foran Ladelund skole i 1940. Skolestuerne lå i bygningens modsatte side. I huset til højre var der toiletter og garage.

Konfirmation hos gårdejer Jens Hansen i Karlum 1939. Fra venstre Gustav Lindstrøm, Chr. Stenz, konfirmanden Andreas Hansen (senere skoleinspektør i Rendsborg) og pastor Waage Beck.

Også Niels Kjems kom en dag ugentlig, og kunne meddele nyheder. Det var småt med nyhedsformidlingen, der var strenge straffe – dødsstraf var endda bebudet – for at høre udenlandsk radio, men det så vi stort på. I engelsk radio, som vi på vor gamle »Volksempfänger« kun meget svagt kunne opfange, blev der hver aften bragt en oversigt over tyske soldater, som englænderne havde taget til fange. Det kunne ikke have drejet sig om ret mange. Men der blev lyttet til disse udsendelser. En dag var nævnt en mand fra Rosenkrands, og på et besøg i Flensborg spurgte flere mig: »Kender du Otto Møller fra Rosenkrands«? På et besøg i Aventoft rettede jeg det samme spørgsmål til bageren, Bertel Andersen, der straks sagde: »Nå, du har nok også hørt radio fra London.«

En dag jeg passerede grænsen ved Pebersmark, sagde den danske gendarm, at chefen gerne ville hilse på mig. Det var chefen for grænsegendarmeriet, oberst S. B. Paludan-Müller. Vi talte længe sammen i Petersens dagligstue og aftalte et senere møde. Han kørte flere lange ture med mig, men jeg tør ikke sige, om de få facts, jeg kunne meddele, var til andet end hans private orientering. Nogen betydning for en efterretningstjeneste kan de næppe have haft. Det hele bar tilfældighedernes præg, og jeg havde fuld tillid til ham. Derimod afviste jeg andre forsøg, hvoriblandt en opfordring fra Claus Eskildsen om at træde i forbindelse med en udenlandsk journalist, vistnok en engelsk. Den samme indstilling havde Lindstrøm, og vi var enige om, at vor stilling var så udsat, at ubetydelige skridt fra vor side kunne skade danskheden på egnen stærkt. Jeg er dog ikke sikker på, jeg ville have opretholdt denne holdning, dersom jeg havde vidst om de næste års begivenheder.

Allerede før krigen havde Lindstrøm haft en kon-

frontation med hærens efterretningstjeneste. Han var til en sammenkomst med blandt andet Vilhelm la Cour og daværende ritmester H. M. Lunding og fik her opfordring til at skaffe meddelere til efterretningstjenesten. Han afslog bestemt og advarede mod at henvende sig til medlemmer af det danske mindretal. I så fald ville han gå til ledende politikere i Danmark, deriblandt i hvert fald P. Munch (Lindstrøm var radikal). Advarslen blev mødt med andre trusler, der ligefrem indeholdt antydninger om likvidering. Sådan lød Lindstrøms referat over for mig, men han nævnede ingen navne. Dem erfarede jeg først efter krigen, da Lunding, nu oberst, blev forbindelsesofficer i Sydslesvig. Jeg fik Lundings version, der var noget forskellig fra Lindstrøms, selv om kernen i indholdet var den samme. Det var *ikke* Lunding, der havde fremsat truslerne, og de er sikkert kun blevet til i en tilstand af ophidselse hos den pågældende. Jeg kan heller ikke på nogen måde forestille mig, at der i dansk efterretningstjeneste kunne forekomme tilstande à la James Bond. Da de to herrer mødtes efter krigen, var der en vis kulde imellem dem. Det viste sig dog, at begge var kede af forholdet, og jeg forsøgte at arrangere en sammenkomst, men inden den blev til virkelighed, havde de ved et tilfælde fundet hinanden og var blevet forsonet.

Omkring 9. april 1940

Det kunne give lidt bange anelser, da jeg om vinteren fik at vide, at Peter Lund fra Medelby havde været på tolkkursus, men så vidt jeg husker var han ikke med den 9. april. Han har nok været for dansk.

Det lykkedes for os at få visum for påskeferien 1940, en betingelse for at kunne tilbringe ferien i Danmark. Ferien var næsten på tre uger, og nogle dage tilbragte jeg i København. Om det er en erkendelse, der følelsesmæssigt er vokset med årene, kan jeg ikke med sikkerhed fastslå, men i erindringen står stadig en fornemmelse af visse truende skyer forude. Måske er det, hvad man i dag kalder efterrationalisering. I toget traf vi kolleger fra Flensborg, og vi drøftede den alvorlige situation, der var opstået ved den engelske mineudlægning ved Norges kyst. Redaktør Jacob Kronikas reporter fra Berlin i »Nationaltidende« havde gjort indtryk, og rektor Andreas Hanssen kunne berette om tyske krigsskibes sejlads gennem Storebælt. Vi skiltes i Tinglev, opfyldt af dystre tanker.

I Tønder lagde vi den 8. april mærke til soldater i krigsmæssig udrustning, de kom på motorcykel i fuld fart gennem gaderne. Manufakturhandler Wolfhechel rådede os til at blive på denne side af grænsen. »Tyskerne kommer i nat«, sagde han. Men vi skulle over. Vognmand Villy Christensen skulle køre os til Ladelund. »Men sørg for at få godt med varer med, for I kommer ikke tilbage foreløbig«. Det blev nu kun til indkøb af lidt flæsk, tobak og andre småting, men dette sammen med en dåse brasiliansk kaffe, som min bror, lige hjemkommen, havde haft med – han havde sejlet med et amerikansk tankskib – forstod Christensen at anbringe godt med henblik på de tyske tolderes årvågne øjne.

På det danske toldsted ved Sød sagde overbetjent Vind sagte, men indtrængende: »Tag tilbage. Mester har lige ringet. Tyskerne står parat ved Kruså«. Men der var jo intet valg. Allerede i januar havde der været vedholdende rygter om en tysk invasion, og hvem kunne vide, om det var alvor denne gang.

Klareringen hos tyskerne var for en gangs skyld forholdsvist lempelig. Ellers havde de sidste syv måneders kropsvsitation fra top til tå været reglen. Bortset fra indstillingen hos chefen selv var det vistnok ikke ond vilje fra toldernes side, men efter krigsudbruddet var grænsetrafikken så lille, at enhver passage blev betragtet som en kærkommen afbrydelse i den daglige ørkesløse kedsomhed. Derfor trak de tiden ud.

Først efter midnat mærkede vi noget usædvanligt, en ustandselig motorbrummen, men i mørket kunne vi ikke se noget tydeligt, kun svagt skelne køretøjer af mange slags, lastbiler, panservogne m.m. Soldaterne var ganske vist ikke lavmælte, når kolonnerne holdt stille, men kun en enkelt gang hørtes ordet »Dänemark«. Jeg erfarede senere, at en ung, dansksindet mand fra Angel, der stammede fra sognet, var blandt soldaterne, og han kunne fortælle sine kammerater, som formodentlig ikke vidste noget om krigsmålet, hvor de var.

Muligheden, at der var tale om en øvelse, kunne man ikke helt frigøre sig for. Da det lysnede, forsvandt kolonnerne fra Karlum-Ladelund vejen nordpå, dels mod Pebersmark, dels mod Vestre-Sønder Løgum, derimod kunne der nogen tid efter høres motorstøj fra landevejen Agtrup-Ladelund.

Flyverne må være kommet omkring kl. 5 (i Tyskland var der sommertid), og først da deres kurs, stik mod nord, var tydelig, kunne der ikke længere være tvivl om operationsmålet.

Alle skolebørn mødte på denne skoleårets første dag. Fra Agtrup og Vestre havde de måttet færdes over markerne med deres cykler. Anna Cordsen kom med Thyra, der denne dag skulle have sin første skoledag. Begge græd, nogle naboer havde generet dem og forsøgt at presse dem til at gå mod øst, til den tyske skole.

Det var den første rigtige forårsdag med solskin og mild luft, men stemningen stod på gråvej.

De, der hævder, at den 9. april var den tristeste dag i deres liv, kan jeg være enig med. Men hvad var der i det hele taget sket? Nu følte jeg savnet af en god radio-modtager. Københavns radio var tavs, og noget håndgribeligt fik jeg ikke ud af andre forsøg. Var der kampe i Danmark? Af en politiker havde jeg fået den oplysning, at forsvarslinjen i givet fald ikke skulle ligge i grænselandet, men et sted oppe i Nordjylland. Og januar-erklæringen var jo ikke gammel. I den stod der, at Danmark skulle forsvares, udtalt af et næsten énstemmigt folketing. I krigstilfælde er det jo skik at internere udlændinge, og det var ikke noget godt tegn, at der ikke skete os noget.

Op ad formiddagen, da børnene var sendt hjem, gik jeg hen til byen. Jeg var ikke oplagt til at tale med nogen og var lige ved at betragte alle, jeg mødte, som fjender. En mand, ikke erklæret dansksindet, men dog danskvenlig, som jeg i øvrigt satte pris på, kom forbi mig på cykel. Til min forbavselse strakte han højre arm i vejret og sagde højt og tydeligt: »Heil Hitler«. Min genhilsen var lige så tydelig, og den lød: »Hold kæft«.

I landsbyen vidste man, at besættelsen var sket efter overenskomst med den danske regering. Jeg talte med en mand, og mens det skete kom et par pansrede biler nordfra, fra vejen mod Rens, medbringende en falden officer, fra træfningen ved Bredevad viste det sig senere. Han blev begravet på kirkegården. Ifølge bladreferater var den eneste tysker, der officielt var faldet, begravet flere steder. Men det var, som om denne begivenhed ændrede stemningen noget. Nu mærkede man for første gang krigens nærhed. »Det må jo være en »Irrtum«, lød det fra flere sider. Jeg mente her at se et dementi på påstanden om en overenskomstbestemt be-

sættelse. En af de ledsagende officerer bemærkede, (jeg husker ikke, om jeg selv hørte den eller har fået den refereret): »Sie schiessen wie die Teufels, diese Dänen«. Det var i hvert fald et opmuntrende træk på denne sorte dag.

Hjemme var der gæster det meste af dagen. Jens Hansen fra Karlum kom cyklende i morgensko, ophidset og bleg af vrede. Der blev ikke meget tilbage af min brors kaffedåse. Det var den sidste kaffe i måneder.

Om aftenen var jeg hos Nissen, Klint, og hørte dér Staunings tale i radioen. Det gjorde indtryk, da han mindedes de unge, der var faldet denne morgen. Altså var der gjort modstand, hvor lidt det var, vidste vi ikke den dag.

Næste dag forsøgte jeg at komme til Tønder for at høre nyt, men nu var et visum ikke længere tilstrækkeligt, der skulle en gul »Durchlassschein« til. På tilbage-rejsen gennem Sønder Løgum mødte jeg en gårdejer, der kom kørende med et par fede heste. Han nærmest råbte: »Har du hørt det sidste nye? Der er 10 stærke karle, der har overfaldet en lille dreng«.

Den 11. april tog jeg med rutebil til Flensborg. På Duborgskolens lærerværelse fandt en kraftig diskussion sted om det rigtige i den hurtige kapitulation i Danmark. Derefter besøgte jeg tre sårede soldater på Franziskus Hospital. Der var ingen vanskeligheder med at få adgang og ingen vidner til stede, så de fortalte frimodigt om den træfning, de havde deltaget i ved Hokkerup. Jeg husker kun navnet på den ene af de sårede, en nordmand, Hakon Finseth hed han.

Jeg traf på gaden lærer Hans Eskildsen, Jaruplund. Han mødte med store skægstubbe, og i »Borgerforeningen« forklarede han situationen: Han havde siddet i fængsel i byen. Den 9. om formiddagen ville han til Kruså for at høre om familien i Tønder. Faderen var

Claus Eskildsen, der stod højt på tyskernes sorte liste. Han havde ifølge sin natur været temmelig provokerende ved grænsestationen, og da han forsøgte at få en besked sendt til Tønder gennem nogle fangne danske soldater, der stod opmarcheret der, blev han arresteret. På en eller anden måde havde pastor Waage Beck overværet optrinnet og kunne nu give fru Eskildsen besked. Hun blev indlagt på sygehuset samme dag og fødte et barn om natten.

Betjeningen i »Borgerforeningen« var på det tidspunkt tysk og tysktalende. Værten selv var indkaldt, og det var meget godt, for den måde, vi tilsammen udtrykte vor harme over de stedfundne begivenheder på, ville, hvis den kom for Gestapos øre, kunne få ubehagelige følger. En lille, gammel flensborger, der sad i nærheden, må have opfattet pointerne i vore erklæringer, der mildest talt ikke var præget af hoviskhed eller af respekt for herbergstaten og dens regime. Han kom hen til os, slog i bordet med knyttet næve og råbte: »Es kommt ein Tag der Vergeltung«.

Vandrelærer Gustav Lindstrøm, der rådede i forsamlingshuset Kirkevang i Ladelund, var ikke nået over grænsen inden besættelsen og nåede først hjem en halv snes dage senere. Til søndag den 14. april var der berammet gudstjeneste ved pastor Waage Beck. Da jeg regnede med stor deltagelse, lod jeg en smed dirke døren op.

Lørdag aften kom min gamle ven Niels Christensen på uventet besøg. Han var ikke nået over grænsen den 8. april og kunne nu fortælle nogle enkeltheder i og omkring besættelsen. Niels blev modtaget med åbne arme, og sjældent har vi, min kone og jeg, lyttet mere hengivent til hans beretninger fra Danmark. Gennem sin far, landstingsmand Jepsen Christensen, havde han muligheder for at få en ekstra god orientering.

Kirkegængernes antal var det største, jeg endnu havde oplevet her. Efter gudstjenesten kunne jeg videregive Niels' informationer – eller en del af dem – og de er nok blevet påhørt med mindst lige så megen opmærksomhed som skriftens ord. Vor lille danske kreds var levende optaget af, hvad der angik Danmark, og dets skæbne på godt og ondt.

Sommeren 1940

Kort efter 9. april fik jeg underhånden at vide, at soldater havde fået udleveret kort over Holland, så den store offensiv i maj-juni var ventet. Skoleforeningen holdt sit årsmøde en søndag i maj. Jeg tog ind med rutebilen om morgenen og gik om eftermiddagen op på Duborgskolen. På ZOB (rutebilstationen) lykkedes det at købe »Politiken«, og den sad jeg og læste i ventetiden på en bæk uden for skolen. Det var smukt solskinsvejr. Inspektør Dirks kom og satte sig ved siden af og læste med. Pludselig sagde han: »Hvad er det?« og pegede på en overskrift, der omtrent lød: Tysk statsborger død i fængslet! Det var redaktør Viggo Lausten fra »Flensborg Avis« i Tønder. Han var, fremgik det, anklaget for spionage, og det drejede sig ifølge avisen om selvmord. Vi nærrede dengang ikke tvivl om, at det var mord. Hans begravelse i Tønder fandt sted med et masseopbud af deltagere, og der var en del mystiske omstændigheder knyttet til dødsfaldet i København. Selv et udsagn senere fra folketingsmand Petersen, Røj, der havde set aktstykker og fotos hos justitsministeren, Thune Jacobsen, som bekræftede selvmordet, kunne ikke helt overbevise mig. Mange har gransket i sagen,

også den utrættelige sagfører Carl Madsen, men selv han måtte opgive at finde frem til et andet resultat.

Den sommersøndag drøftede Dirks og jeg, hvad der skulle gøres, for vi regnede med, at såvel Laustens gamle far, faktor ved »Flensborg Avis«, som hans søster og svoger, generalsekretær Frederik Petersen, ville komme til mødet. Nu kom skoleleder Svend Johannsen, Slesvig, til, og han tog sagen i sin hånd og fik fat i Frederik Petersen. I festsalen så jeg Frederik Petersen modtage sin gamle svigerfar ved indgangen og stille forlade mødet. Ingen kunne rigtig forestille sig Viggo Lausten som spion.

Kort efter ophørte »Flensborg Avis« at udkomme. Forklaringen gav redaktør Ernst Christiansen den 2. juni, da der blev holdt årsmøde i Flensborg. Det var blandt andet en mindeartikel over Viggo Lausten, »To grave« hed den, der gav anledning til forbudet, som varede et par uger, men Christiansen blev sat fra bestillingen og fik forbud mod overhovedet at skrive.

I vor private verden var lørdag den 1. juni en begivenhedsrig dag. Da kom vort første barn til verden. Fødselen skulle være foregået i Fredericia, der var bestilt plads på sygehuset der, og naturligvis søgt om udrejsetilladelse, »Durchlassschein«. Den kom også, men først nogle dage efter fødselen. Vi havde også sikret os plads på Diakonissestiftelsen i Flensborg, så da tegnene kom bemeldte lørdag, sendte jeg skolebørnene hjem med besked om at holde fri om mandagen. Jeg havde en fridag til gode.

Det var imidlertid et problem at komme til Flensborg. Lejebiler fandtes ikke mere, men bager Ochsen tilbød straks at ville køre, kun skulle borgmesteren – »der Gemeindevorsteher« – Max Feddersen, give sin tilladelse. Den kom også. For en sikkerheds skyld tog den lokale jordemoder med. På vejen kom vi i tanker

om, at vi skulle betale et indlæggelsesgebyr på 125 mark, dem havde vi naturligvis ikke, og bankerne var lukket. Vi vidste, at Henry Thomsen fra Langbjerg altid var velforsynet med kontanter, så vi kørte ad betonvejen over den nærmeste markvej til Langbjerg, hvor finansieringen blev ordnet.

Alt forløb ellers nogenlunde planmæssigt. Ventetiden tilbragte jeg i byparken og resten af tiden i selskab med Niels Christensen og Henry Thomsen, men om en brige kunne jeg mod sædvane ikke samle mig. Vi besluttede at spise i fiskerestauranten hos fru Jørgensen og maden var lige blevet serveret, da jeg igen ringede til sygehuset, hvorfra det højtideligt lød: »Der er født Dem en søn.« Et par mundfulde mad og så derop. Jeg skulle som flere gange før bo hos de gæstfri biblioteksfolk, Line og Frederik Mommsen – og der havde jeg om aftenen nerver til en brige.

Grænsen var stadig totalt spærret for os, men familien derhjemme måtte jo underrettes om begivenheden. Mærkeligt nok fik jeg af Gestapo i Kruså næste morgen tilladelse til at tage over. Hos frk. Heiselberg på restauranten i Kruså fik jeg telefoneret til vore pårørende, og jeg nød for første gang i mange uger en kop rigtig kaffe og en ordentlig cigaret.

Det før omtalte årsmøde foregik inden døre i Borgerforeningen, hvor der trods de ydre omstændigheder herskede en nogenlunde stemning ved det mere tvangfri samvær i restauranten efter mødet.

Så kom de store tyske sejre i Frankrig, der slog verden »med forbavselse og beundring«, som Scavenius udtrykte det. Det var næsten ufatteligt, at en af verdens stærkeste militærmagter kunne løbes over ende på et par uger, og det faldt på et tidspunkt vanskeligt at betegne Dunkerque-evakueringen som en sejr. Churchill sagde jo også: »Krigen vindes ikke ved evakueringer«.

Havde begejstringen været meget behersket tidligere, sporede der nu et virkeligt omslag. Vor holdning var dyster, den knyttede næve i lommen var den eneste mulige indre reaktion, når man kom ud for glædesudbrud og sejrstemning.

Min kones ophold på sygehuset blev længere end ventet, så jeg havde mange cykelture og busture til Flensborg. Også på Diakonissestiftelsen sporede krigsbegejstringen, og samtidig florerede rygterne om en forestående grænseændring. En tysksindet sygeplejerske fra Nordslesvig, der påstod ikke at kunne dansk, spurgte mig en dag: »Meinen Sie auch, dass die Grenze bald »geflyttet« wird«.

En anden sygeplejerske, der var dansksindet, fortalte, at der lå soldater på sygehuset med sennepsgasforgiftning (Gelbkreuz). Det rystede mig noget, for jeg kunne formode, at hvis de allierede havde brugt giftgas i Frankrig, måtte tyskerne også have gjort det. Der kom ingen bekræftelse på påstanden, og jeg bragte den ikke videre. Først flere år senere blev jeg klar over, at den unge pige havde tilbøjelighed til at omgås lidt letsindigt med sandheden. Vi opfattede det dengang som en provokation, når sygehuspersonalet pralede af sejrene, men senere er jeg kommet til den opfattelse, at de slet ikke regnede os for modstandere, snarere som en slags allierede. Vor førstefødte Erik var forøvrigt en af de første dage efter fødselen blevet anbragt i bombekælderen. Det var det første angreb på Flensborg, og der faldt ingen bomber, men personalet var ovenud nervøst.

En dag, jeg var med rutebilen, blev der på hjemvejen talt om den forestående invasion af England. Da vi holdt i Medelby, var en af passagererne inde hos købmanden for at høre de sidste nyheder, og han kunne glædesstrålende forkynde, at en af de engelske kanaløer var

erobret. Der var nærmest jubel i bussen, især gjorde en ikke helt ung pige sig bemærket ved begejstringsudbrud. Efter krigen mødte jeg den samme dame som ivrigt medlem af den danske forening, og jeg må tilstå, at min holdning over for hende ikke kunne undgå at være præget af en vis kølighed.

Hvorfor der på dette tidspunkt var beordret skolelukning, står mig ikke klart – det drejede sig vistnok om 10 uger inklusive sommerferien. Måske regnedes der med hurtige sejre og derpå følgende fredsslutning. Men det var en tid, hvor følelsen af isolation blev særlig stærk. Naturligvis kunne man cykle rundt på egnen, men det var et virkeligt savn at undvære normal kontakt med Danmark. Jeg cyklede nogle gange til Avenstoft og talte med bageren, som altid var optimist, men den største opmuntring gav samtaler med de danske grænsegendarmere ved henholdsvis Sønder Løgum og Rens, for det skete undertiden, at jeg fik lov til at mødes i ingenmandsland mellem grænsestationerne med bekendte fra Nordslesvig, således med min moster fra Røj og assurandør Hugo Stokport fra Tønder. Hos gendarmene var der ingen tvivl om, at tyskerne til slut ville lide nederlag. Det var på den tid en overbevisning, der mere byggede på ønsker end på realiteter.

Peter Andersen fra Avenstoft, bror til Niels Bøgh Andersen, var beskæftiget i nærheden som vagtmand i krigsfangelejren i Ladelund. Han kom flere gange på besøg og nød at sidde i vor stue nogle timer og tale dansk. Peter Andersen var en yderst intelligent mand, der som sin bror forstod at bruge øjne og øren, og han havde i sin soldatertid tid til at iagttage eksempler på den kolossale tyske oprustning. Han troede ikke på et tysk nederlag – og det var også uhyre svært i denne tid. Nogle af krigsfangerne var belgiere, og de passerede hver dag forbi skolen. Jeg hilste altid på dem, når deres

vagtmand, som regel en ældre soldat, førte dem til arbejde i marken, men de så lige ud i luften og hilste ikke igen. Der var også slået plakater op med advarsler mod at vise venlighed mod fangerne, der jo i den nazistiske begrebsverden blev betragtet som mindreværdige personer.

En dag kom en ung fange og spurgte om vej til en bestemt mark, hvor han skulle hente gulerødder. Han kunne ikke tysk, og jeg kunne ikke fransk, og min kones franske kundskaber slog ikke helt til her. Nu er der en vis lighed mellem flamsk og plattysk, så vi meget nødtørftigt fandt et par kontaktflader. Da han forbavset spurgte, om vi da ikke var tyskere, og hørte mit svar: »Nein, Gott sei Dank,« klarede han yderligere op, og for fremtiden hilste alle krigsfangerne venligt smilende på os. Det var mit indtryk, at fangernes arbejdsgivere gennemgående behandlede dem godt, og forbudet mod at lade dem spise ved samme bord blev i hvert fald ikke overholdt alle vegne. Efter krigen var der en vis tendens til at vurdere bønderne ud fra deres forhold til krigsfangerne, og da var der unægtelig også ellers ansete bønder, der dumpede ved denne prøve.

Under kampene i Frankrig faldt Peter Lund fra Medelby, den første dansker, der gik til. Han var i dødsøjeblikket sammen med Marius Andersen, også en af Aventoft-brødrene, som selv faldt senere. Marius Andersen har berettet, at Peter Lunds sidste ord drejede sig om, at Danmark igen ville få sin frihed. Jeg var med ved sørgegudstjenesten i Medelby kirke. Her var stor deltagelse. I sådanne øjeblikke udviskes de nationale skel, og kun samhørighedsfølelsen inden for det fælles landsbysamfund træder frem. Den unge kvindelige organist, Peters skolekammerat, var så bevæget, at det mærkedes på anslagene på orgelet. Det virkede ikke stødende, at hun sluttede med at spille: »Ich hatt einen

Kameraden«. Jeg blev indbudt til aftensmad hos Johannes Lund og var som sædvanlig glad for at være sammen med familiemedlemmer i dette hjem, der fra gammel tid var det bærende i sognets danskhed.

I begyndelsen af august aftalte vi at mødes med mine svigerforældre ved grænsen ved Pebersmark. Den tyske toldembedsmand havde givet sin tilladelse i forvejen – der var ikke Gestapo på dette sted. Da vi ankom til fods med barnevogn, kunne vi se min kones forældre på vej sydpå – også til fods. Men nu meddelte tolderen, at mødet måtte udsættes, selve finansministeren, grev Schwerin von Krosigk, havde anmeldt at ville inspicere alle grænseovergangene. Tolderen lod sig dog blødgøre af min kones tårer, og vi fik lov at passere på den betingelse, at vi skulle komme tilbage ved det første afgivne tegn, så ville han få sin kollega mod øst til at advare, når greven var startet fra Padborg. Vi nåede dog at få en lille times samvær over en kop rigtig kaffe med danske kager i overgendarm Petersens hyggelige stue. Men så kom det bebudede signal, og vi var lige nået ud på betonvejen, da en fornem bil rullede op mod grænsestationen. Altså i sidste øjeblik. Vi fik lige et glimt af ministeren, en af de borgerlige politikere, der overlevede i hele nazitiden og oven i købet var udenrigsminister i Dönitz korte regeringsperiode omkring 5. maj 1945. Han fik ved processen i Nürnberg 10 års fængsel, men sad kun til 1951.

En søndag i august skulle jeg til et møde på Rens efterskole. Det drejede sig om en eventuel ny stilling i Nordslesvig – som dog ikke blev til noget. Det utrolige skete, at tolderen ved Pebersmark gav mig flere timer. Efter konferencen på skolen var jeg hos den stedlige købmand, der åbenbart ikke tog det så strengt med søndagslukning. Han fortalte, at vi havde rationeringsmærker liggende til et pund kaffe, hvad vi lykkeligt

havde glemt, og det var en udsøgt glæde for os begge, da jeg åbnede mappen og præsenterede kaffen, cigaretter, chokolade og vaskesæbe, alt af gammel kvalitet. På grund af den illegale grænseoverskridelse kunne der jo ikke foretages normal toldkontrol, men tolderen fik en pakke cigaretter.

Ved Læk var der blevet anlagt en stor flyveplads, som kun lå ca. 4 km fra vor bopæl. Senere på sommeren var der tit overflyvninger af Royal Air Force, og der forekom ikke sjældent luftkampe over stedet. Vi havde nogle dage i ferien besøg af Laurids og Signe Enevoldsen, der var lærere i Slesvig, og en aften, det var særlig livligt i luften, gik Lause og jeg udenfor og betragtede sceneriet. Der gik temmelig mange tændstikker til piberygningen, og det har muligvis givet anledning til rygter, som en nabo havde forebragt en bekendt i landsbyen om, at jeg havde givet signaler til englænderne. Selvfølgelig kunne ingen med fornuften i behold fæste lid til sådan noget sludder, alligevel spurgte jeg denne nabo, hvem rygterne stammede fra. Han var ellers en flink mand. Men han havde intet som helst hørt og var rædselsslagen ved tanken om eventuelt at skulle vidne.

Der var også aftener, hvor de engelske flyvere måtte lette sig for deres bombelast – for bortset fra flyvepladsen kunne der ikke være strategiske bombemål på egnen af betydning. Nogle bomber faldt temmelig tæt på vor bolig, en enkelt i en mose. Når det blev for skrapt, gik vi i kælderen. Ved byggeriet to år før var der blevet krævet et bombesikkert rum. Lindstrøms søgte også ned i vor kælder, især efter at deres førstefødte var kommet til verden, også i denne sommer. En aften, jeg sad der, var min liggestol anbragt lige foran døren, da der faldt en bombe i nærheden. Den var så kraftig og lufttrykket så stærkt, at døren sprang op og væltede

stolen, jeg sad i. Men alt dette var jo kun småtterier i sammenligning med, hvad andre kom ud for.

Eriks barnedåb var berammet til en søndag i august. Lørdagen før skulle jeg til Læk for at købe visse småting. Som det før var sket, cyklede jeg ad den korteste vej gennem Karlum skov og over flyvepladsen. Det skulle jeg ikke have gjort. Ved udkørslen fra pladsen blev jeg standset af en vagtpost og af et par af hans kolleger ført til kommandocentralen, hvor et øjeblik efter en lille ophidset tyksak i majoruniform optrådte, som om det tredje riges sikkerhed var alvorligt truet. »Min danske herre,« sagde han blandt andet. »De er trængt ind på militært område. De må vide, at vi tyskere hverken forhandler eller diskuterer, vi skyder straks.« For at være helt sikker havde man stillet en bevæbnet soldat på hver side af mig. Mærkeligt nok kunne jeg ikke tage majorens trusler helt alvorligt. Han havde ganske vist sendt en stafet af sted for at konstatere, at der var opslået skilte med forbud mod at betræde flyvepladsen, og han kom tilbage og meldte, at sagen var i orden – trods min påstand om, at der ingen skilte var. Jens Hansen kunne om mandagen meddele mig at skiltene først var blevet sat op efter min »pågribelse«.

Imens ventede vi på Gestapo, som der var sendt bud efter. Majoren fortsatte med sine moralprædikener. Det var antagelig den første sag, han var ude for, og han var uden tvivl skuffet over dens ringe omfang. Men jeg tilstår ærligt, at der gik en let gysen igennem mig, da manden fra Gestapo ankom, en stor og kraftig mand med et bulbideransigt, der nøje svarede til de karikaturer, man så i de såkaldte venstreorienterede blade i Danmark – før besættelsen. Nå, han sendte efter at have modtaget en foreløbig rapport de andre ud, og jeg sad alene med ham, og til min store overraskelse formede hele forhøret sig nærmest som en hyggelig dialog.

Besøg i Siemens-Werke 1937.

Engelske tropper overskrider grænsen i 1945.

Vesby skole i 1948. Den røde skolebarak blev indrettet i 1947.

Den eneste uoverensstemmelse forekom, da jeg forlangte at læse hans rapport igennem, inden jeg underskrev den. Han havde jo dog læst den op for mig. Nå, også det klaredes, og hans afsluttende bemærkning lød, at jeg jo ellers havde et godt rygte på egnen. Men mit pas beslaglagde han, det kunne jeg hente hos amtsforstanderen, sagde han, og samtidig fik jeg forbud mod at forlade egnen. Under forhøret anvendte han en sætning: »Mein Name ist Haase, ich weiss von nichts«. Jeg kendte den ikke, men han erklærede, at det var en gammel tysk vits, og da hans navn var Haase, slog jeg pligt-skyldig en latter op.

At min kone var ikke så lidt nervøs over min lange udebliven, er let at forstå. Jeg nåede først hjem klokken ni om aftenen, så mindst fem timer havde intermezzoet varet.

Der gik flere uger, inden jeg fik mit pas igen. Det viste sig dog, at det lå hos amtsforstanderen, der selvfølgelig ikke gjorde sig den ulejlighed at videresende det. Det holdt hårdt at rette sig efter forbudet mod at forlade Ladelund. En dag deltog jeg i et møde i Valsbøl, hvor en Flensborg-klasse var på lejrskole. L. P. Christensen trak mig til side og bebrejdede mig min uforsigtige opførsel. Bl.a. havde jeg i et brev med en indbydelse til Henry Thomsen skrevet noget om »pakket«, der ikke ville lade os komme over grænsen. Brevet bragte desuden en angivelse af, hvor »Flakket« var stillet op, og det var ved en fejltagelse gået til censur med udlandsposten, men meddelelsen om skytset var omhyggeligt klippet bort. Jeg var nu, sagde redaktøren, der fungerede som Skoleforeningens formand, skyld i, at de ledende folk i Sydslesvig ikke kunne få visum. Jeg må ærligt indrømme, at hans bebrejdelser ikke gjorde særligt indtryk. Kort efter måtte jeg nødvendigvis til Flensborg – stadig uden pas. Den første, jeg så, da jeg

steg ud af rutebilen, var netop min gode ven, gestapomanden fra Læk. Jeg gik op ad Rådhusgade og så mig et par gange forsigtigt tilbage. Haase var stadig efter mig. Jeg drejede om ad Nordergraben. Han forfulgte mig også gennem Selkstrasse, og først da jeg drejede ud ad Burgfried, så jeg ham fortsætte ligeud. Nu havde jeg i Læk kun haft plusfours på, mens jeg her havde jakke og hat, så han har slet ikke genkendt mig. Jeg så ikke Haase siden, et savn, som dog var til at bære.

I sommerens løb blev der afholdt øvelser i luftbeskyttelse. Vi blev beordret til at deltage, hvad der senere viste sig at være en misforståelse. Den tyske lærer i Vestre, Fischer, ledede kurset og mødte frem i sort uniform, dog ikke SS. Det vakte en del munterhed, da han yderst sagkyndigt anbefalede at drikke kaffe og at hælde benzin på sårene for at modvirke sennepsgasforgiftning. Ingen af delene kunne jo fremskaffes. Den sidste aften var salen i Hündings kro tæt stoppet, men jeg var så heldig at få plads i et mellemlokale sammen med et par dansksindede og nogle ældre fra Ladelund. Vi nød et par grogger og sludrede indbyrdes uden at lade os forstyrre af taleren i salen. Ved afslutningen påtalte lærer Fischer temmelig skarpt den formløse måde, Ladelunderne sidste gang havde forladt salen på. Der skulle nu udbringes et »Sieg Heil«. Jeg rejste mig straks og forlod salen uden tilkendegivelser.

Samme lærer Fischer undrede sig over, at vi ikke kunne rejse på ferie i Danmark. Han trøstede mig med, at vi ville kunne rejse på juleferie, for så var krigen i hvert fald forbi. Da jeg gik ham lidt på klingen, indrømmede han rent ud, at hvis ikke krigen var forbi inden jul, kunne Tyskland ikke vinde. Selv var Fischer sikkert ikke klar over de umådelige ressourcer, Tyskland rådede over, og som tillod det at føre krig i endnu fem lange år.

Til Nordslesvig

Der skal ikke her gøres noget forsøg på at forklare, bortforklare eller undskylde beslutningen om at forlade Sydslesvig. Kun dette, at besættelsen af Danmark spillede en vigtig rolle i vore overvejelser.

Jeg havde flere gange søgt om udrejsetilladelse for at kunne fremstille mig for myndighederne på de steder, hvor jeg søgte hen, men det glippede hver gang. Med et papir fra amtsskolekonsulent Novrup i hånden, skrevet på tysk, fik jeg i Kruså at vide, at jeg kunne henvende mig hos »Abwehrnebenstelle«, der vistnok svarede til kontraspionagen. Her blev jeg venligt modtaget af en officer, som mente, at sagen hurtigt kunne ordnes. Han gik ind i et tilstødende værelse for at telefonere og kom et øjeblik efter tilbage og beklagede, at der alligevel ikke var muligheder. Året i forvejen havde jeg haft besøg af den konstituerede generalkonsul i Flensborg, Dons Møller. Vi havde den dag en lang samtale, og jeg havde benyttet mig af det korte bekendtskab til at anmode om hans hjælp til visumudstedelse. Det var ham, der rådede mig til en direkte henvendelse til Gestapo, og hvis det ikke battede, skulle jeg komme til ham igen. En dag i efteråret, jeg var i Flensborg, mødte jeg konsulatssekretær Steenholdt på gaden, og han sagde: »Der er kommet visum til Dem«. Jeg kunne ikke bare mig for at gå op til L. P. Christensen på avisen og ikke uden triumf vise ham min gule »Durchlassschein«. Det viste sig, at Dons Møller havde henvendt sig direkte til den danske gesandt i Berlin, kammerherre Zahle.

Og så var det med at komme nordpå. Landet havde nu været besat i syv måneder, men for første gang så jeg tyske soldater i Danmark. Hos Tangs i Åbenrå lånte jeg en cykel og tog ud til Nr. Hostrup, hvor det viste sig, at

der dagen i forvejen var foretaget indstilling til første-lærerembedet. Jeg var blandt de tre sideordnet indstillede, men blev altså foretrukket til stillingen. Trods dårlig samvittighed over for min kone, der måtte blive tilbage, måtte der selvfølgelig aflægges besøg hos mine svigerforældre i Fredericia og hos mine forældre ved Randers. Der skulle jo gives rapport både om det ene og det andet.

Vi fik visum til juleferien. Mens vore koner blev kørt til Pebersmark af vor flinke nabo, travede Lindstrøm og jeg med hver sin barnevogn af sted, og det var godt, vi havde vognene at støtte os til, for vejene var spejlglatte. Næste etape var Tinglev.

Selve flytningen fandt sted den 31. januar 1941. Det var en bidende kold dag. Mærkværdigvis havde jeg fået lov at tage bilen med, mens en skrivemaskine og en støvsuger åbenbart blev regnet for krigsvigtige varer og måtte efterlades. Købmanden, Christian Jensen købte dem.

Nr. Hostrup skole

Vi kom ikke til at tilbringe mange år i Nr. Hostrup, men det var trods alt begivenhedsrige år. Skolen var beliggende på en bakkeø, og den lå temmelig ensomt, ingen direkte naboer. Da vi kom dertil, var der sørget for gode æltetørv, og i den første tid brugte vi frimodigt af tørvene, som dog hurtigt fik ben at gå på. Det var meget store stuer, 3,65 m til loftet, og der var ingen muligheder for at få tilstrækkelig opvarmning. Det trak fra alle vinduer, så fordelene ved en tjenestebolig var det nok muligt at overskue. Sådant set er det udmærket, at den senere indførte praksis med den tvungne tjenestebolig nu er afskaffet.

Da der nogen tid efter blev ansat en ny pedel på skolen, var der indført i hans kontrakt, at han ikke havde forpligtigelse til at fyre i skolens kakkelovn, det var overladt til førstelæreren. Jeg henvendte mig til Danmarks Lærerforening og spurgte, om denne ældgamle paragraf i lærerlønningensloven stadig bestod og fik et bekræftende svar.

Jeg kan nævne, at min kone overtog gymnastik- og håndgerningstimerne på skolen for pigerne, og det blev dengang vurderet til 650 kr. – om året – for 8 ugentlige timer, altså ca. 2 kr. pr. time – og det var faktisk anset for en høj betaling. Et par år efter forhøjede amtsskolekonsulent Novrup beløbet til 1200 kr. med det resultat, at skolekommissionen – og sognerådet – satte min kones timetal ned med halvdelen. Men de glemte at spørge pigernes mødre, og der løftede sig et enstemmigt råb om at bevare det gamle timetal – hvad også lykkedes.

Der er dog også meget at rose, når talen er om Nr. Hostrup, især om sommeren. Vi havde et herligt, frit terræn at færdes på, og en smukkere plet kunne man vanskeligt finde. Der var rigeligt med jord – 8–10 tøn-der land – til skolelodden, så man kunne genoplive sine landøkonomiske færdigheder. Stedet optræder i dag som Sønderjyllands centrum for idrætsudøvelser. Skolen er for længst nedlagt.

Det vil ikke være passende at sammenligne med vore dages lønforhold. Ifølge de dengang rådende økonomiske strammingslove var det især tjenestemændene, der blev ramt – for slet ikke at tale om de arbejdsløse, der oven i købet i mange tilfælde næsten blev tvunget til Tyskland for at arbejde. De arbejdsløse havde kun til det allernødvendigste. Men selvfølgelig skulle man klare sig. Det følgende år, jeg var der, gravede jeg tørvene selv, og priste mig lykkelig, over at der var så me-

gen arbejdskraft i mig endnu. Det var ganske vist hårdt arbejde, særlig var den såkaldt »Mohrdüvel« tung at jage ned i mosedyndet (betegnelsen er plattysk og betyder direkte oversat »mosedjævel«). Den bemeldte genstand var 1,30 m lang, og med et passende tykt lag af mosejorden var den svær at trække op. Derefter skulle de køres ud, og så kom stabling og kørsel til, så der var nok at rive i. Det var umuligt for mig at skaffe den sum, tørvene ville koste i indkøb.

Det var lidt af en blandet fornøjelse, at jeg deltog i et tiugers kursus på Askov Sløjdscole. Man traf jo en del lærere, og der var mange, jeg havde udbytte af. Noget af fritiden spillede vi kort, men jeg besøgte af og til højskolen, blandt andet til et todages elevmøde. Nå, mine resultater blev jo ingen succes, og jeg har ikke siden følt trang til at beskæftige mig med sløjdundervisning.

Nr. Hostrup var en toklasset skole. Andenlæreren, A. Christensen, havde de små, og der var ialt omkring 60 børn. Egentlig havde jeg tænkt at foretage en fagdeling, så Christensen kunne overtage regneundervisningen og jeg dansk, men jeg gjorde hurtigt den erfaring, at reformer i den retning ikke var på tapetet. Det var en god børneflokk; det vrøvl og den snakkesalighed, som senere er blevet kendt, mærkede jeg intet til. Normalt ville det have været sådan, at de dygtigste af eleverne kom på en højere skole, men krigstidens trafikvanskeligheder umuliggjorde noget sådant. Så vidt jeg husker var der kun en enkelt elev som fortsatte på statsskolen i Åbenrå.

Det var skik i lærerforeningen, at der hver sommer afholdtes et møde på landet ved en skole, der tilfældigt – eller ikke tilfældigt – blev valgt. I 1943 ringede formanden for Åbenrå amts nordre kreds, førstelærer Jens Kristensen, Øster Løgum, til mig og bad om jeg ville lade mødet afholde i Nr. Hostrup skole. Jeg måtte sige

nej tak, fordi skolelokalerne var i en elendig forfatning, men pludselig fik jeg en idé og anmodede Kristensen om at vente lidt med svaret. Jeg ringede straks til P. Jepsen Petersen, der var skolenævnformand og samtidigt sognerådsformand, og forelagde ham situationen. Der kom nu ca. 50 lærere på besøg, og vi kunne ikke være bekendt at byde kollegerne disse forhold, med umalede vægge og døre, og hvad der ellers var. P. Jepsen var straks fyr og flamme, og jeg fik på stedet besked om, at malerne straks kunne gå i gang med arbejdet. Det lykkedes heldigvis at få det ordnet, så jeg kunne give Kristensen besked om, at de var velkomne.

Foreningsliv

Der var – især i krigstiden – stor interesse for det, vi kalder folkeligt arbejde. Vi kunne meget tit mønstre fulde sale, om det var foredrag, oplæsning m.m. Vores nabo, gårdejer Peter Slipsager, der var formand for forsamlingshuset, satte sig i bevægelse for at få udvidet huset, og i begyndelsen af 1944 fik vi arrangeret en bazar, som gav et godt overskud. Der blev indrettet scene. Den tids målestok for den slags bygninger er for længst ude af spillet, men målt med tidens alen var det store ting, der gennemførtes.

Der var stor interesse for amatørkomedie på stedet, og det var som regel foreninger, som tog sig af arrangementet. Det var ungdomsforeningen, det lokale brandværn, husmoderforeningen – og så er de vist nævnt. Jeg var i næsten alle tilfælde instruktør og havde undertiden succes; det modsatte var sjældent tilfældet, for der var altid begejstring til stede, når de hjemlige kræfter optrådte på de skrå brædder. Gennem årene

opførte vi Hostrups »Eventyr på fodrejsen«, »Intrigerne«, og hvad der ellers kunne være af kendte og ukendte forfattere. Ved alle lejligheder optrådte amatørskuespillerne for fulde huse.

Også den lokale sport tog jeg mig af. Det gjaldt udelukkende håndbold, og det kunne nok optage mange aftener. Det var om at sætte sig ind i reglerne, og når jeg endelig mente, at jeg var nogenlunde orienteret, kom der nye regler, som jeg så måtte sætte mig ind i. Nogen succes som dommer fik jeg aldrig.

Jeg kom ind i Grænseforeningens bestyrelse for Åbenrå amt og fik tegnet en del medlemmer. Det var nok til, at jeg i maj måned 1944 deltog i Grænseforeningens årsmøde, der dette år afholdtes i København. Skoleinspektør Thau, Åbenrå, var formand og den anden tilforordnede var lærer Jes Christensen fra Tumbøl, der senere blev min efterfølger i Nr. Hostrup. Egentlig var det forbavsende, at vi fik lov til at afholde dette møde, og at den tyske besættelsesmagt ikke nedlagde forbud, men der blev vogtet nøje over, hvad der blev sagt. En ting skinnede klart igennem på mødet: Der måtte sørges for reserver til hjælp i arbejdet i Sydslesvig, når om kortere eller længere tid krigen var forbi.

Folketingsvalg 1943 og efteruddannelse

Det kom som noget af en overraskelse, at der blev udskrevet folketingsvalg til den 23. marts 1943. Selvfølgelig var mandaterne udløbet, så der ikke længere var forfatningsmæssig basis for, at de kunne fortsætte. Ved dette valg forekom det mærkelige, at man fra Dansk

Samlings side proklamerede, at dette parti var det eneste alternativ til regeringen Scavenius. Jeg havde den største sympati for Arne Sørensen og den bevægelse, han havde skabt, men indså hurtigt, at det ud fra en almindelig bedømmelse ville medføre skuffelser, hvis man anbragte Arne Sørensen som modpol til Scavenius. Det var den almindelige opfattelse, at man regnede med, at det ville blive et stemmetal, der nogenlunde svarede til det, man var vant til. Dansk Samlings proklamation ville kun betyde, at man ude i verden kunne se, at et nederlag for Dansk Samling ville tage sig ud som en støtte til den nuværende regering. Jeg tørnede ved et offentligt møde i forsamlingshuset sammen med min gode ven og kollega Aage Primdal fra Hønky, der var ivrig Arne Sørensen-mand. Redaktør Bjørn Hanssen fra Hejmdal var hovedtaler, og det var altsammen indrettet på, at man først og fremmest skulle arbejde på et *dansk* valg.

Dansk Samling fik tre mandater med et stemmetal på 43.367, mens nazisterne holdt 43.309 stemmer og ligeledes fik tre mandater. Derimod fik Bondepartiet, som stod nazisterne nærmest, to mandater med kun 24.572 stemmer. Det havde valgtekniske årsager, da det lykkedes at samle langt de fleste stemmer i Jylland.

Det konservative Folkeparti opnåede at få godt 420.000 stemmer og 31 mandater. Der var næppe tvivl om, at den store fremgang skyldtes Christmas Møllers flugt til London, hvor han dagen efter flugten med rolig stemme rådede folk til at gennemføre sabotage mod virksomheder, der arbejdede for tyske interesser. Efter martsvalget takkede han Danmark for et godt demokratisk valg – selv om det kommunistiske parti ikke fik lov til at deltage.

Der var en betingelse knyttet til løfterne fra de danske partier, nemlig at det tyske mindretal fik et kon-

taktudvalg med officielt kontor i statsministeriet. Leder blev Rudolf Stehr. Det holdt lidt hårdt at få rigsdagens partier til at godkende løftet til tyskerne, og den daværende folketingsmand A. Svensson forsvarede på et møde, som Det konservative parti afholdt i Åbenrå kort før valget, sin stilling til kontorets oprettelse med, at han var den sidste, der sagde ja. Men i øvrigt talte man ikke særligt om dette punkt, og de to daværende folketingsmedlemmer blev igen opstillet. P. Petersen, Røj, var ikke til stede på grund af sygdom. De blev begge genvalgt.

I efteråret 1943 deltog jeg i Dansk Folkeoplysnings Samråds kursus på Århus universitet. Det var et kursus, som gav stort udbytte. Ganske vist levede vi under primitive forhold, vi boede 5 mand på hvert værelse, men de forskellige lærere, der alle var interessante, fangede os ind. Blandt dem var Thorkild Kristensen, Bøggild Andersen, Troels Fink, Kjeld Philip, Jørgen Pedersen og flere andre. Både i fagene historie og samfundsøkonomi blev jeg kendelig styrket.

I øvrigt mærkede jeg på kurset temmelig megen modstand mod den såkaldte frihedsbevægelse. Det kom især tydeligt frem hos et par repræsentanter fra den socialdemokratiske arbejderbevægelse, der så ud til at være påvirket af udtalelser, der var fremsat af Alsing Andersen. Denne negative indstilling var dog ikke til at spore hos f.eks. den senere landstingsmand, Dose, og hos den senere borgmester i København, Børge Schmidt. På kurset deltog den senere berygtede stikker, Arne Petersen, der var lærer i Sønderborg og som blev henrettet efter krigen.

Jeg havde i næsten to år deltaget i et fjernkursus i historie fra Århus Akademi med henblik på at tage faglærereksamen i dette fag. Jeg indskrev mig til eksamen i efteråret 1944, men skrev forinden en ansøgning om at

kunne få den store skriftlige opgave allerede inden for sommerferiens rammer. Der blev ikke svaret på ansøgningen, men opgavens ordlyd kom en aften, hvor vi næste dag havde bestemt at tage til min familie på Randers-egnen. Vi opholdt os denne dag i Fredericia, og det var et held, at min svigerfar var postmester og derfor kunne overrække mig opgavens ordlyd samme aften. Det gav yderligere to dage ekstra, hvad nok kunne være nødvendigt. Den var ellers beregnet til at gøres færdig på 10 dage. Opgaven hed »Hans Andersen Krügers politiske virksomhed 1864–1879«. Det var egentlig en opgave, som jeg slet ikke havde regnet med, men det var heldigvis en aften, hvor der ikke var lukket på biblioteket. Jeg fik bøger, der kunne klare formålet, og det var en vældig stak. Uden at have nogen egentlig lærer i faget havde det krævet et stort slid i en periode, og det lykkedes ved eksamen, der faldt i to omgange, først en lille skriftlig prøve, der varede 5 timer, og den mundtlige eksamen med lektor Knud Kretzschmer og forstanderinde Karen Bagge som censorer. Det gav dog mig i gennemsnit, og jeg må sige, det var fuldt tilfredsstillende.

Modstandsbevægelsen

En dag i marts 1944 fik jeg brev fra min far, at min bror Andreas var forsvundet, og min yngre bror Jens var arresteret af Gestapo. Jeg tog straks hjem til Kondrup og fik så historien gennem far, der ikke havde haft den ringeste anelse om, at de havde forbindelse med illegalt arbejde. Arresteranterne var familien på Hvidsten kro, faderen Marius Fiil, sønnen Niels, svigersønnen Bergenkammer Sørensen og de to døtre Tulle og Gerda –

foruden fire andre af de implicerede. Trods choket tog min familie det forbavsende roligt. Far havde været i kostalden, da et par revolverbevæbnede mænd stod over for ham og truede med våbnene. Han udbad sig legitimation, hvad de nærmest ignorerede. Min mor, der lå syg, blev udsat for en pistol i maven. Hun stod straks op og havde åndsnærværelse nok til at gemme en stak illegale blade, som hun tog på skødet. Men bladene havde ikke deres store interesse, det var større vildt, de var ude efter.

Man forsøgte at lede efter Andreas, der boede på kvisten i et nærliggende hus – han havde en måned i forvejen solgt sin gård i Hvidsten og helligede sig nu opgaven som kurér. Der stod nogle Gestapo-mænd ved verandadøren og nogle ved fordøren, men bagdøren havde de mærkværdigvis glemt. Andreas gik gennem et nærliggende hus, som også ejedes af far, og op på gården Houmark, hvor karlene var optaget af at sortere kartofler. Han havde taget en kartoffelgreb over nakken og var gået i gang med at sortere kartofler.

Et øjeblik efter, at han flygtede, var Gestapo på falderebet, og de spurgte en mand, der boede i huset, om han havde set Andreas. Da de fremviste en revolver, nægtede han at kende noget til sagen, i modsat fald havde han sikkert sagt i god tro: Han går derhenne.

Der kom ingen Gestapo på Houmark. Andreas gik så over markerne til Hvidsten, hvor han var inde på møllen, der ejedes af Henning Andersen, som senere blev arresteret og henrettet. Derefter var han i banken i Randers og fik hævet penge, søgte ned til en onkel ved Odder, hvor han overværede en diletantforestilling og kom derfra til København. Hans videre skæbne med deltagelse i brigadens feltøvelser og udnævnelse til sergent, skal ikke berøres her.

Men i stedet tog de Jens. Det var ganske vist i næste

runde, de kom til gården, og Jens var faktisk ikke mistænkt, men endnu var de implicerede ikke tilstrækkeligt overbevist om, at det først og fremmest drejede sig om at holde kæft, i hvert fald var de tilsyneladende hurtigt klar til at lade munden løbe.

Jeg var nede at se, hvordan tyskerne havde efterladt Andreas' værelse. Det flød over alt på gulvet med revolverpatroner, og inde på loftet ved siden af fandt jeg en maskinpistol. Far havde talt med politikommissær Jæger, som indtrængende anmodede om, at maskinpistolen blev overladt dem, dvs. til modstandsbevægelsen. Vi fik den foreløbig gravet ned og passede på, at mor ikke fandt ud af noget. Far traf aftale med Jæger, at han skulle have en sæk kartofler. Der kunne ligge meget i en sæk, så sagen kom i orden.

Jeg lovede far og mor, at jeg ville undersøge forholdene vedr. Jens, der sad i arrest i Århus. Ganske vist regnede jeg ikke med stort udbytte af denne tur. Jeg var først på politistationen, men fik her besked om at henvende mig på Statsadvokaturen for særlige anliggender. En ansat her, titlen har jeg glemt, Bertelsen, traf aftale med Gestapo, men jeg fik på forhånd en advarsel. De ville meget gerne træffe mig. Bertelsen kørte mig derhen, og vi kom ind til hans stormægtighed, Schwitzgebel, der var leder af den jyske afdeling af Gestapo. Her fik jeg forelagt Jens' tilståelse, så der kunne ikke længere være nogen tvivl. Jeg fik underligt nok lov til at tale med Jens i telefonen, men forinden sagde Schwitzgebel, at hvis samtalen udviklede sig til at skildre forholdene, som de lå, ville jeg blive arresteret. Selvfølgelig sagde Jens, at han havde det udmærket. Jeg sagde i samtaleens løb, at mit tog snart skulle afgå sydpå, hvortil Schwitzgebel mumlede noget om frechheit. Naturligvis måtte jeg benægte at have noget som helst kendskab til det, der var foregået i Hvidsten.

Bertelsen kørte mig til banegården, og han gav mig nogle advarsler med på vejen, hvis betydning jeg nok var klar over. Da jeg erfarede, at Schwitzgebel var mellem de omkomne ved RAFs angreb på kollegiet på Århus universitet den 31. oktober 1944, var der ikke just tårer i mine øjne.

Min forbindelse til modstandsbevægelsen kom temmelig sent. Der havde været tilløb til det allerede i 1943, men jeg mistede kontakten på grund af nogle arrestationer. Det var i slutningen af 1944, at min kollega, førstelærer Peter Hansen, Hellevad, kom med opfordring til at danne en modstandsgruppe i Nr. Hostrup. Alle, jeg henvendte mig til, sagde straks ja, men en af dem følte sig trængt af sin mor, der må have haft en sjette sans, og som oven i købet var syg, så han måtte opgive. Det varede temmelig længe, inden vi fik våben. Så vidt jeg erindrer skyldtes det en sprængning af et hus og beslaglæggelse af et arsenal af våben. Først i februar måned kom våbnene, der var beregnet til tre grupper. De var indkapslet i fedt eller olie, og det var et slid at få olien af med det resultat, at vor spisestue stank af olie efter rensningen. Vi havde tre maskinpistoler og 15 af de berømte Kauffmann-rifler.

En dag i januar 1945 blev jeg vidne til, at der kom en Gestapo-bil til Nr. Hostrup og blev fyldt med benzin. Jeg troede, at købmand Hans Jessens benzinlager for længst var tømt. Vi havde en smed fra Hellevad i vor gruppe, men han var forhindret den aften, og så måtte jeg i stedet henvende mig til Alfred Asmussen, der var smedelærling i Horsby. Hos ham var der ingen tvivl – men han var meget ung. Han søgte efter krigen ind i det engelske militær og døde efter en nedstyrtningsulykke for få år siden. Han var blevet uddannet som flyver. Han var en prægtig gut. Det var selvfølgelig om natten, aktionen skulle løbe af stabelen. Vi havde et par solide

tønder til at opbevare benzinen i og fik dem med møje og besvær fyldt med købmand Jessens benzin, og de blev bragt i sikkerhed. Men der var stadig en del benzin tilbage, og den måtte vi pumpe op, hvad der tog lang tid – og det var med blødende hjerte, vi måtte se den forsvinde. Men hellere det end at overlade den til Gestapo. Det stank af benzin over hele den lille landsby.

Jeg var medlem af det såkaldte vagtværn, som på sin vis skulle erstatte politiet, der var opløst den 19. september året før. Sognefogeden Jacob Hansen kom til mig næste dag og forklarede om benzintyverierne, og vi fik fat i en tredje mand, Hans Henrik Nissen, til at gå til købmanden. Han havde selv deltaget i vor såkaldte aktion, og det var med tungt hjerte, jeg måtte spille komedie over for Jakob Hansen, som jeg regnede for en god ven. Nå, Hans Jessen var enig med os i, at det nok var undergrunden, der havde været på spil, og der skete ikke mere i den sag.

I april måned 1945 kom der tyske flygtninge til Nr. Hostrup, ca. 50 blev anbragt i skolens gymnastiksal og vistnok ca. 70 i forsamlingshuset. Vi havde i forvejen sørget for, at de store madrasser og en del køkkenredskaber blev anbragt på et sikkert sted. Lederen af det tyske »Frauenschaft« i Hellevad bragte en fortegnelse over alt, der kunne bruges, og hun begyndte et forhør over alt det, der savnedes, men blev hurtigt standset. Sognerådsformanden, Conrad Hansen, forlangte, at lederen, en underofficer Krohn, skulle spise hos os, og det nægtede jeg – men tilfældigvis så jeg, at en større flok drenge var på vej til en grusgrav, der lå vest for skolen, og netop der havde vi nedgravet vore våben. Jeg tog en rask beslutning og gav underofficeren tilladelse til at spise hos os på den betingelse, at han sørgede for at holde drengene fra den vestlige side af vores have. Det lovede han højtideligt. Dagen efter flyttede vi

våbnene til en nærliggende skov, og der skulle ikke lang forhandling til, før han opgav spisningen. Han forsøgte at få min kone til at stege en mægtig bøf, som han og en tilfældig veninde blandt flygtningepigerne tilsammen skulle dele. Naturligvis sagde min kone nej til denne ekstraforplejning.

Underofficeren, der for øvrigt var et skikkeligt skrog, var fra Breslau og havde efter sin egen fremstilling mistet kone og børn under det svære bombardement af byen. Nogle år efter traf jeg ham i Flensborg. Han var arbejdsløs, var »Handelsvertreter«. Han lovede at besøge os, der var jo for længst fred i landet, og spurgte om han måtte tage sin kone med. Jeg spurgte, om han var gift igen. Ja, det havde vist sig, at hans familie havde overlevet bombardementet. Hun kom dog ikke med. Underofficeren fortalte ved denne lejlighed, at tiden, han tilbragte i Nr. Hostrup, var »die schönste Zeit meines Lebens«. Jeg tænkte på, at det måtte have været en fattig tilværelse, han havde haft, når dette at bo i et af gymnastiksalens få »værelser« kunne kaldes en gylden tid. Det eneste positive skulle da være, at han på denne tid havde magt for et kortvarigt tidsrum.

Befrielsen

I april måned lykkedes det som bekendt grev Folke Bernadotte at få en del af de overlevende danske og norske fanger ud af de tyske koncentrationslejre og at få dem bragt til Sverige. Jeg tog en af de dage, hvor man kunne forvente fangerne, til grænsen på cykle. Men jeg var ikke så heldig at træffe min bror Jens. Nogle dage efter ringede forstander Hans Haarder til

mig og meddelte, at han havde truffet Jens. Han havde været elev på Rønshoved højskole i vinteren 1941–42. Hans forfatning var ikke god, han led på den tid af paratyfus, og skønt han var ca. 187 cm høj, var hans vægt kun o. 95 pund. Ved sit ophold i fængslet Dreibergen-Bützow sørgede man stort set for, at fangerne fik nogle kalorier, men også kun nogle få. Det var dem forbudt at modtage madpakker hjemmefra. Der havde fangerne i koncentrationslejrene en fordel – hvis de altså fik pakkerne. De kunne ikke sammenlignes med muselmændene, men stor forskel var der ikke. Efter et par måneder i Sverige kom han dog forholdsvis frisk hjem.

Min anden bror, Andreas, mødte jeg tilfældigt ved den gamle grænse mellem Christiansfeld og Kolding. Det var bestemt, at brigaden skulle spadserere over den gamle grænse, og der var nok lagt lidt symbolsk stemning over denne rejse. Vi holdt stille med bilen, og vi fik lige tid til et favntag – senere mødtes vi så i Kruså og kunne tilbringe nogle timer sammen.

Hen imod den 1. maj 1945 gik der vedholdende rygter om, at krigen var afsluttet. Rygterne svirrede om os, men for nogle af os så det ud til, at den tyske værnemagt gjorde sig rede til at tage endnu en kamp i Nordslesvig, og man kunne se, at der var anlagt befæstningslinier heroppe. Den 4. maj var jeg inviteret til både frokost og senere middag hos vor nabo Jens Callesen, der den dag fyldte 50 år. En anden nabo og gårdmand, Mathias Hansen, var til marked i Åbenrå, men stillede et par timer efter og kunne meddele, at det var umuligt at komme til Åbenrå, da engelske flyvere kredsede overalt, og de skød på de tyske biler, ja, det gik også ud over danskere. Skolen var lukket på grund af skarlagensfeber blandt flygtningene. Vi var hjemme nogle timer og gik så derved igen, for da skulle middagen finde sted. Og så kom den danske speaker i engelsk radio med en

særmelding. Hans ord er kendt af enhver dansker og der løftede sig et råb af begejstring. Inden der kom ordre til at stille til tjeneste, havde jeg – vi – i nattens timer lejlighed til at høre den kommende statsminister Buhl og nogle andre tale i radioen. Næste morgen tidligt startede vi til Hellevad. Vi kom dog ikke i aktion, men tilbragte en del af dagen på hotel »Kløver Es«, for så næste dag at køre til Åbenrå og derfra, for nogles vedkommende til grænsen.

Det var en broget flok, som udgjorde bevogtningen ved landegrænsen, og der var ikke megen orden og disciplin. Skønt uden nogen som helst militær uddannelse blev jeg sat til som delingsfører at kommandere med ca. 30 mand, hvoraf de fleste heldigvis hørte til Hellevad-gruppen. Min kommando dér blev nærmest en fiasko. Det hjalp noget, da jeg blev ansat som motorordonnans og fik nogle ture i omegnen og også et par ture noget længere borte. Alle de implicerede havde regnet med, at vi skulle ud og slås med fjenden. Heldigvis blev det ikke til noget. Man må prøve at forestille sig de små styrker af frihedskæmpere, der skulle gå i kamp med en trænet hær på mange tusinde mand. Jeg havde dog lejlighed til at deltage i visse arrestationer.

En dag kom et regiment – eller hvad det nu var – til grænsestationen på vej hjem til Tyskland. I nærheden stod en tysker, klædt i træningsdragt, høj og slank med et lille sort overskæg. Han holdt sig på afstand af de uniformerede. Jeg gik hen til ham og spurgte på tysk, hvorfor han ikke holdt sig til de uniformerede. Han talte nu på dansk og forklarede, at han var lektor ved Århus universitet. Man var ikke på dette tidspunkt særlig ivrig efter at tage et sådant udsagn for gode varer, men jeg lod mig dog bevæge til at give manden en chance og gik med ham for at forestille ham for kommando-centralen. Jeg efterlod ham der til hans videre skæbne.

Det var en døvstummelærer i Fredericia, Forchhammer, som var beslægtet med mine svigerforældre, der senere gav en forklaring. Han var virkelig lektor i Århus og fik af overkommandoen lov til at tage tilbage til Århus.

En dag, vi var ude at foretage arrestationer, kom en bilfuld personer, der hævdede, at de var sendt ud fra landbrugsministeriet for at inspicere de mange heste, som tyskerne ejede eller havde lagt beslag på. Da jeg kendte folketingsmand Jørgen Gram i flokken (jeg erfarede senere, at han var formand for et landbrugsministerielt udvalg), kunne jeg meddele, at de var ude i lovligt ærinde, hvorefter de fik lov at passere. Der gik det rygte, at de mange heste blev solgt til danskere af englænderne, og nogle har set en fortjeneste i, at priserne var 1200 kr. for en hest, altså beregnet til en skattepligtig vurdering, mens den egentlige værdi var en 2-3000 kr. eller mere. Det værste var, at vi skulle betale englænderne de penge, hestene kostede. Jeg var temmelig oprørt over denne aftale, som desuden omfattede en del materiel af forskellig art. Det ville have været noget lettere at drive hestene sydpå over grænsen, så de kunne gøre nytte som slagteheste over for den til dels udhungrede befolkning. Det kom jo også til at gå ud over betalingsbalancen med England – hvis altså mine informationer er rigtige.

Vi var nogle stykker, der modsatte sig det store antal tyverier, som frihedskæmperne og mange andre forevøvede, det gjaldt brigaden, der var kommet fra Sverige, englænderne, ja, mon ikke alle de drivende kræfter var implicerede. Bagefter er jeg kommet til den overbevisning, at man – trods umoralen i det – bare skulle lade det ske. Jeg nåede til den opfattelse, at når først frihedskæmperne havde aflagt visit ved materialerne, var der ikke meget tilbage til det engelske hoved-

kvarter, som jo sikkert har tømt resten af lageret. Men det med hestene kunne have været undgået.

Efter 14 dage ved grænsen blev jeg udkommanderet til Rugbjerg skov tæt ved mit hjem. Der var et vældigt ammunitionslager i skoven, bevogtet af ca. 40 mand, men man kunne med gru forestille sig følgerne, hvis der på en eller anden måde opstod ild i skoven. Der var et stort lager af håndgranater, nogle større eller mindre torpedoer, ja, i alt var der en halv snes depoter, hvert af dem fyldte 20–30 kubikmeter. Der skete dog ikke noget. Det var ellers min opfattelse, at ammunitionslageret ikke var beskyttet tilstrækkeligt, men naturligvis var der ikke midler nok til at beskytte det, hvis nogle sabotører fik den ide at ødelægge lageret. Det varede ikke længe, inden jeg traf beslutningen om at tage hjem, og tilladelsen blev ret hurtigt givet.

Længere hen på sommeren måtte jeg af og til møde til en slags regionalmøde, hvor jeg var valgt af modstandsbevægelsen i de vestligste egne i Åbenrå amt. Det var i denne tid, en flok modstandsfolk sprængte monumentet på Knivbjerg i luften. Ganske vist var det tyske monument ikke nogen skønhedsåbenbaring, men jeg følte at det var noget af en terrorhandling, som der ikke var tilstrækkeligt grundlag for. De implicerede måtte dog efter min mening selv afgøre deres handlinger.

Jeg har tit tænkt på, at det ikke var nogen god løsning at sætte modstandsfolk til at agere politikere. Vi havde ganske vist en vis aversion mod en del politikere, men til syvende og sidst manglede der hos modstandsfolkene politisk erfaring. Man havde i visse kredse sommetider forestillet sig noget i retning af »de lange knives nat«, men her viste modstandsbevægelsen en god disciplin, og bortset fra enkelte hævntogter blev den enkeltes forsøg på at tage hævn hårdt bremset.

Igen til Sydslesvig

En af majdagene i 1945 løb jeg ved grænsen på den daværende konsulent for det sydslesvigske skolevæsen, Bernhard Hansen. Under samtalen lod jeg forstå, at jeg havde lyst til igen at tage fat dernede. Man havde naturligvis hørt rygter om, at der var en national udvikling i gang syd for grænsen, men at den skulle komme til at tage et så imponerende omfang, som det skete, havde vist kun få forestillet sig. Bag min tilkendegivelse over for Bernhard Hansen lå således ikke forventningerne til en snarlig grænseændring, men et ønske om ud fra et folkeligt og nationalt engagement at være med i det spændende arbejde, der forestod i Sydslesvig.

I de dage var jeg for første gang i lang tid i Flensborg. Pastor Kyster fra Broager, der ligesom jeg gjorde tjeneste ved grænsebevogtningen, bad mig køre over grænsen med gavepakker til mindretallet, og da jeg havde en bil til disposition, fik jeg hurtigt lov af min overordnede, som var den daværende toldassistent Funder Nielsen. Den første hindring kom ved det danske toldsted. Küster forklarede formålet med vores tur og fik af toldforvalteren et klart og bestemt nej, men samtidig sagde han, nærmest som en hvisken mellem tænderne: »Hvorfor spørger I?« Ved den engelske kontrol var der intet i vejen.

I Harreslev så vi en halv snes drenge med pistoler og gasmasker manøvrere, men der skete intet, og forhåbentlig er deres krigstogt snart blevet stoppet.

Vi overværede maduddelingen på Flensborghus, og bagefter var vi til morgensang på Duborgskolen, hvor Bernhard Hansen lod sine oratoriske evner udfolde sig og meddelte forsamlingen, at vi var »to soldater fra

Danmarks frihedshær«, og at vi begge havde en fortid i Sydslesvig.

Jeg blev igen lærer i Sydslesvig. Der gik imidlertid nogen tid inden jeg fik visum til igen at tage over grænsen. Stedet, jeg skulle virke i, var Vesby i Medelby sogn, altså kun en halv snes kilometer fra mit tidligere domicil, Ladelund. Jeg kørte til Flensborg på cykel, og efter en orientering hos Bernhard Hansen, hos hvem jeg spiste til middag, gik det ud ad landevejen på en lånt motorcykel, mod Vesby.

Her gjaldt mit første besøg Christine og Nicolaj Hinrichsen, et gårdejerpar, som jeg kendte fra gamle dage. Men også flere andre familier besøgte jeg. Der blev fra alle sider udtrykt længsel efter snart at få en dansk skole i gang. Der skulle imidlertid gå over tre måneder, inden vi fik tilladelse til at begynde.

Efter besøget i Vesby blev det klart, at jeg ikke turde tage kone og børn med derned i første omgang. Vores datter var først født i august måned.

Min første bopæl blev et par rum i aftægthuset til Hinrichsens gård, et lille værelse og en stue. For at komme til den sidste måtte man imidlertid passere gamle Hinrichsens eget værelse, og da alderen efterhånden havde sat sit præg på ham, og han var ved at gå i barndom, indskrænkede jeg mig til at bebo det lille værelse.

Bernhard Hansen var betænkelig ved, at jeg efter min første helt lovlige tur over grænsen rejste tilbage igen. Normalt gjaldt visum kun til én rejse. Men der var nok sket en fejl ved udstedelsen, for der stod ikke noget om kun én rejse, og faktisk kunne jeg i et halvt år rejse frem og tilbage. Men flytningen og den nødvendige adskillelse fra kone og børn skulle også forberedes.

Den dag chaufføren startede lastbilen med mit flytte-læs var jeg ikke helt uberørt af situationen. Der var ud-

sigt til langvarig isolation fra familien og Danmark og heller ikke let adgang til samvær med kolleger i det ny arbejde.

En lærers gøremål ved en dansk landsbyskole i Sydslesvig i de første år efter krigen omfattede langt mere end blot undervisningen. Det vil fremgå af et par små artikler, som jeg i maj-juni 1948 skrev til tidsskriftet Grænsekampen, hvori jeg skildrede Vesby skoles tilblivelse og min hverdag. Jeg har valgt at gengive disse artikler i deres oprindelige skikkelse. Måske de på grund af samtidigheden nok så godt er i stand til at indfange stemningen fra dengang.

En dansk skole i Vesby bliver til

»I begyndelsen af Oktober 1945 ankom det pas fra »SHAEF«, der aabnede grænsen til Sydslesvig. Et kort besøg paa stedet med undersøgelse af boligforholdene overbeviste hurtigt læreren om, at han foreløbig maatte indstille sig paa en tilværelse som græsenkemand.

Arbejdsmarken var i hedeegnene mellem Flensborg og Tønder, hvor dansk endnu overvejende er befolkningens daglige omgangssprog, men hvor man ogsaa, som det efterhaanden er blevet fast sædvane, taler tysk med børnene. Forældrekrederen om de 15 børn, der var tilmeldt den danske skole, modtog ham hjerteligt og gav udtryk for forventninger om alt det, der nu skulde ske. Paa kongens fødselsdag var der i en gaard holdt et møde med en student fra »Hejmdal«, og overalt talte man om dette i snart en menneskealder første danske møde paa egnen, den første hilsen fra det Danmark, som hele deres higen og alle deres tanker var rettet

imod. Lærerens ankomst betød genoptagelsen af en afbrudt forbindelse, og han betragtedes som en slags gesandt for moderlandet, og som et bevis for, at man deroppe ikke havde glemte dem.

Skolen var ikke anerkendt, saa børnene maatte stadig besøge den tyske folkeskole. Undervisningen fandt derfor sted uden for skoletiden i private hjem, hvor børnene fik den første indførelse i dansk, de lærte at læse det og at udtrykke sig paa dansk, og først og fremmest lærte de at synge danske sange. Paa denne maade at blive stillet over for en lille skare børn og se deres forventning og iver efter at høre og lære om det fædreland, de bekender sig til, giver et indtryk af vandre-lærernes betydning, og man lærer at værdsætte disse pionerers arbejde og at indse, hvor megen tak vi er dem skyldige.

Men selv om denne undervisning ved dens frie form, uden skematisering og bundethed af metodik, var fængslende og interessant, og selv om man nødigt vilde have undværet disse maaneders oplevelse, saa fik lærerens tilstedeværelse dog først sin fulde berettigelse, da der i januar 1946 kom meddelelse om den engelske militærregerings officielle anerkendelse af Skolen. Først nu kunde han overtage ansvaret for børnenes hele undervisning og danske opdragelse.

En lille stue i den tyske skolebygning blev stillet til raadighed. Vi fik den tapetseret, nogle gamle skoleborde fra Danmark blev stillet op, snedkeren lavede en reol med skab, hjuleren slog vægtavle op og reparerede det nødvendigeste i stuen. Læreren fandt i sine gemmer et danebrogsflag og et kongebillede, og selv om kakkelovnen ofte røg og det trak fra vinduer og døre, saa syntes vi, vi havde det hyggeligt.

17 børn stillede op i skolen den første morgen. I løbet af et par uger steg tallet til 25, fra det nye skoleaars be-

gyndelse – i April – til 36, for saa fra foraaet 1947 at vokse til 65 elever.

Paa grund af lærernes indkaldelse til krigstjeneste, skolernes lukning som følge af brændselsmangel eller af andre grunde var undervisningen i de sidste krigsaaer temmelig forsømt i de tyske skoler. Endnu lider de i forfærdende grad under plads- og materialemangel. De nazistisk prægede lærebøger er inddragne, og nye har ikke kunnet komme frem i et omfang, der blot nogenlunde tilfredsstillende behovet. Trods vanskeligheder med censur og toldvæsen har de danske skoler været relativt godt forsynede paa dette omraade, og de fleste steder – i hvert fald paa landet – har undervisningen kunnet gennemføres paa omtrent normal vis.

Alligevel var der for den danske lærer en del problemer at overveje og tage stilling til, da han den første dag saa ud over den forskelligartede børneflokk, som nu for en aarrække var betroet til hans omsorg. Foruden aldersforskelle – fra 6 til 16 aar i samme klasse – var der mange andre individuelle forskelle. For at nævne nogle eksempler: Johan var i lang tid blevet undervist af en dansk vandrelærer. Anna og Karl Heinz havde kun talt dansk i deres hjem. Adele og Ernst var nok vant til at høre dansk tale og kunde forstaa en del, flere andre kunde tale noget dansk, mens Christian, Elna og Andreas hverken kunde tale eller forstaa andet end tysk.

Saa utroligt det kan lyde, saa var i løbet af faa maaneder disse forskelligheder næsten udjævnede. Børn har en vidunderlig evne til at tilpasse sig nye forhold. Trods den tidligere mangelfulde elementærundervisning naar de i løbet af et par aar op paa saa godt som samme undervisningsmæssige udvikling som børn paa tilvarende alderstrin i skoler i Danmark. Det maa i denne forbindelse betænkes, at mens der i Danmark kun er undervisningspligt i 7 aar, er der her skolepligt i 9 aar.

Alligevel kan man ikke begrunde fremskridtene med henvisning til tilpasningsevne alene. Der maa være andre og bedre forklaringer. Der kan være denne, at sydslesvigernes karakter og folkepsyke i sit grundpræg er dansk og at omstillingen til det danske derfor foregaar let og umærkeligt. Men det er heller ikke forklaring nok. Hovedvægten maa lægges paa dette, at børnene i forvejen fra deres hjem har modtaget paavirkninger og tilskyndelser i dansk retning og nu anvender al deres flid og evne paa et indleve sig i moderlandets kultur og sprog. Uden denne samvirken mellem skole og hjem vilde arbejdet paa forhaand være dømt til at mislykkes. Forældrenes interesse for og medleven i skolens arbejde ser vi bedst paa forældredagene, hvor de indbydes til at overvære undervisningen. Saa kommer de alle, hvis de ikke netop er forhindret af særlige aarsager.

Da Sydslesvigs statspolitiske fremtid tegner sig meget usikkert, og man – i bedste fald for et aaremaal – maa indstille sig paa at leve i et tysk statssamfund, er det af praktiske grunde nødvendigt, at skolebørnene ogsaa lærer det tyske sprog. Læreren mener dog, at de efter 5–6 aars tysk skolegang i begyndelsen maa kunne undvære tyskundervisningen en tid, og han koncentrerer sig saa om kun at lære dem dansk. Da han mener, tiden er inde til en regelmæssig tyskundervisning, oplever han imidlertid en ubehagelig overraskelse: børnene har glemt en stor del af det tysk, de har lært, og i visse tilfælde maa man begynde næsten helt fra grunden. I en dansk og en tysk diktat, beregnet for samme alderstrin og med samme forberedelse, kunde fejlene gennemsnitligt forholde sig som 2:8 – i hvert fald i begyndelsen. Altsaa maa der en ekstra anstrengelse til for at raade bod paa skaden.

Mange Opgaver uden for Skolen

Selv om arbejdet med børnene naturligvis er langt det vigtigste, saa faar et sydslesvigsk lærerpar ikke lov til at begrænse deres arbejdsfelt til skolen. Der er mange andre opgaver at tage op. Læreren er forbindelsesled til præsten, naar danske gudstjenester ønskes. Disse afholdes i sognekirken, og de lokale kirkelige myndigheder stillede sig fra første færd forstaaende i dette spørgsmaal. Det er ikke usædvanligt, at tysksindede, men dansk talende beboere møder i kirken, naar den danske præst prædiker. I vintertiden er der for koldt i kirken, men saa har vi en stor skolestue, der i en haandevending kan omdannes til kirkerum.

Det politiske arbejde i sognet varetages af Den sydslesvigiske Forening, der ofte afholder møder sammen med ungdomsforeningen. Den sidste – under lærerens ledelse – tæller ca. 140 medlemmer i alderen 15–60 aar, og den har under sig det vidtfavnende omraade, der afgrænses af kirke, skole og politik. Vi afholder møder med foredrag af talere fra Danmark eller hjemlige kræfter. Desuden koncerter og film. Vi har ogsaa forsøgt med amatørkomedier, der her som alle andre steder stærkt optager baade de optrædende og tilskuerne. Om sommeren dyrker de unge haandbold, om vinteren folkedans og gymnastik. Af stor værdi er det, at der gennem idræt og folkedans er aabnet lejlighed til at aflægge besøg nord for grænsen og prøve kræfter med ungdom derfra og til at modtage disse igen. Et besøg i Danmark er som en rejse til eventyrland for en ung sydslesviger, og mindet om rejsen kan de leve paa i lang tid derefter.

I begyndelsen afholdtes møderne i private hjem. Der var snæver plads, men der var en egen stemning over

disse sammenkomster. Efter som kredsen voksede, gik vi over til at benytte krosalene, altid med god tilslutning, sjældent under 50–60 deltagere, og paa store møder med gymnastikopvisning, amatørkomedie, film eller lignende har der ofte været samlet over 200 mennesker.

Der er stor interesse for at faa oplysninger om forholdene i Danmark, og man følger levende med i, hvad der sker deroppe. Natten efter sidste folketingsvalg var en lille kreds samlet hos læreren, og alle sad i spændt forventning og lyttede til resultaterne fra radioen, lige til den sidste melding med slutresultatet indløb hen paa morgenstunden. Der er stor efterspørgsel efter dansk læsning, og udlaansbiblioteket bliver flittigt benyttet.

Som bekendt er det institutioner i Danmark, der opretholder Sydslesvigs danske skoler, men man maa ikke tro, at Sydslesvigerne intet bidrag yder. Der er utallige eksempler paa vilje til at være medydende, og meget store frivillige pengegaver er indsamlet til »Dansk Skoleforening«. Inden et andet eksempel paa offervilje omtales, maa først baggrunden for denne kendes:

Da læreren havde været alene et halvt aar, lykkedes det at erhverve en 3 værelses lejlighed, saa han kunde faa kone og børn ned fra Danmark. Lærerkonen var saa heldig at have lærerindeeksamen, saa hun kunde overtage en nyoprettet afdeling af skolen i nabobyen. Men kun nogle maaneder varede de forholdsvis gode boligforhold, en skønne dag kom husets ejerinde hjem fra udlandet, det ene værelse maatte overlades til hende, og resten af lejligheden kom nu nærmest til at minde om et pulterkammer, hvor visse gymnastiske færdigheder var paakrævede, naar man skulde i seng, eller der skulde hentes en bog i reolen.

Samtidig steg børnetallet i skolen, og lokalet blev hurtigt for lille, saa undervisningen maatte foregaa i af-

delinger, en tid havde læreren saaledes 45 ugentlige lektioner (normale maksimum 36).

Forældrenes Indsats

I løbet af sommeren 1947 klarede alle spørgsmaal. Der blev bygget barak baade til klasseværelse og til lærerbolig, og en ny lærerinde blev ansat.

Mange mænd arbejdede ved opførelsen af barakkerne uden løn, til transportarbejdet stillede landmændene med heste og vogne, nogle kørte grus – et lille halvt hundrede læs – andre pløjede, og atter andre skænkede gødning til læhegnet. Mens opførelsen stod paa, skiftedes forældreredsens medlemmer og andre interesserede til at holde vagt om natten ved materialerne.

De bedre boligforhold medførte større arbejdslyst hos lærerens, og humøret i det daglige steg kendeligt.«

Den anden artikel kaldte jeg

En Arbejdsdag for en dansk Skolemand i Sydslesvig

»Til illustration af et lærerpars ret mangeartede virksomhed kan benyttes dagbogen fra en tilfældig valgt uge i efteråret 1947:

Søndag formiddag er der altid besøg. Landsbynyt, herunder de nyeste hændelser i sogneraadet, tilgang af flygtninge i den seneste tid og disses optræden samt meget andet skal drøftes. En har hørt en udtalelse om Syd-slesvig i dansk radio eller har læst noget i en tysk avis og ønsker nu disse emner uddybet. Om eftermiddagen er der gudstjeneste i skolen. Søndag aften vil en af naboerne gerne have »et hold snak«, og lærerens indbydes til en kop tysk erstatningskaffe, mod hvilken Jaba og lignende smager som nektar og ambrosia.

Mandag eftermiddag er næsten altid helliget en flensborgtur. Der skal indgives beretninger til kontoret, hentes skolemateriel, træffes aftaler med ungdomssekretariatet om talere og andet. I denne tid staar ogsaa en tandlægebehandling paa programmet. Om aftenen er der bestyrelsesmøde i ungdomsforeningen.

Lærernes kundskaber er sjældent tilstrækkelige til at forestaa den krævende tyskundervisning, hvorfor der afholdes tyskkursus i forskellige distrikter, for dette steds vedkommende 10 km østpaa. Her slides i tre timer, og naar aftensmaden er gledet ned, er der skriftlige arbejder for et par dage at rette. Desuden skal der forberedes til næste dag. Hver onsdag eftermiddag har lærerparret hver to timers undervisning i en kostungdomsskole 10 km vestpaa. Om aftenen har de lovet at besøge en gammel ven noget længere mod vest for at hjælpe ham med nogle papirer.

Torsdag eftermiddag skulde de egentlig igen til tandlæge, men der kom netop et billæs brændsel til skolen, og det skal jo bringes i hus. Afbud til tandlægen. Om aftenen er der gymnastik og folkedans paa kroen.

Fredag skal der igen rettes stile. Ganske vist var der besøg af en sygeplejerske, en landbrugskonsulent og en mand, der skulde have nogle papirer oversat, men det meste arbejde kom da fra haanden, inden læreren om

aftenen tog til nabobyen for at undervise et hold voksne i dansk. Inden sengetid blev der ogsaa en time tilovers til at lægge sidste haand paa værket.

Lørdag efter skoletid skrives der tysk stil. For aftenen er der indbydelse til en sammenkomst hos en kollega, men da ungdomsforeningen har arrangeret koncert, maa der gives afkald paa dette samvær. Der kom ogsaa et par besøg om eftermiddagen, og der skulde bringes lidt i orden omkring huset, saa stilene blev ikke færdige, men man noterer med stor tilfredshed, at hele søndagen er fri.

Det er ikke noget driverliv at være lærer hernede. Men trods alt betragter de fleste det som en oplevelse og en glæde at virke ved skolearbejdet i Sydslesvig, og vi er saa indbildske, at vi anser det for at være et privilegium at faa lov til at være med i det opbygningsarbejde, der foregaar. Mange sider af udviklingen inden for skolearbejdet og det folkelige arbejde i almindelighed er det maaske svært for udenforstaaende at faa øje paa, men i det stille vokser danskheden sig stor og stærk, og en dag vil forhaabentlig grøden i folkelivet virke saa overbevisende, at alle skeptiske røster over for den danske opvaagnen vil forstumme.«

Ja, sådan skrev jeg dengang, sådan tænkte jeg og oplevede jeg. Jeg vil ikke løbe fra det nu, men der er heller ikke tvivl om, at ordene i dag ville falde betydeligt anderledes.

Efterkrigsproblemer

Sydslesvig lå i den britiske besættelseszone og var som det øvrige Tyskland i de første efterkrigsår underkastet militært styre – et forhold, der også kom til at sætte sit præg på hverdagen. Unægteligt kunne de politiske, administrative og retslige forhold undertiden virke indviklede på almindelige mennesker.

Det var dog især nøden og fattigdommen, der prægede tilværelsen i disse år. Hertil bidrog ikke mindst de mange flygtninge, hvis antal i begyndelsen oversteg halvdelen af de fastboende, hos hvem de fleste af dem var tvangsindkvarteret.

Det må dog siges, at i det lille bondesamfund stod det ikke værst til, i de store byer var det langt værre. Der kunne her af og til stikkes en bid til de nødlidende. Selvfølgelig var også bønderne undergivet de almindelige rationeringsbestemmelser, men der fandtes udveje. Det var ikke særlig vanskeligt at gemme et svin – når kontrollen ikke var for skrap – og når et slagtesvin skulle have den lovbestemte vægt på 170 pund, og man i stedet slagtede et svin på 300 pund, var der ikke så lidt indvundet. Det fortaltes, at der i landsbyen var en gris, som havde den lovbestemte vægt og overalt blev brugt ved kontrolvejningen, så den efterhånden af sig selv sprang op på vægten. Ikke få gange vågnede jeg om natten ved at høre vilde grisehyl, når der slagtedes illegalt.

De forordnede fødevarerationer lå ved krigens slutning på 1500 kalorier om dagen, men det faldt til 1100. Til en arbejdsdygtig mand regnedes 3000 kalorier. Til sammenligning kan nævnes, at den danske hær på samme tid fastsatte rationen til 6000 kalorier pr. mand.

Det siger sig selv, at der var udbredt kriminalitet til stede, selv om man nok skal være varsom med at bruge

ordet »kriminalitet« under disse forhold. Man måtte tage, hvad der var for hånden. Der kom en aften i mørkningen en lastbil med tørv til mig. Vi fik med besvær læsset af, men nåede ikke at få den sidste kurvfuld inden døre før spærretiden. Så kunne man risikere, at englænderne kom, og at bryde udgangsforbudet kunne koste 14 dages fængsel. Næste morgen var tørvene væk.

Man skulle i det hele taget passe meget på at overholde de forskellige spærretider. Man lukkede en overgang for elektriciteten fra kl. 16 til 23. Jeg gik derfor over til i den mørke del af året at sove fra kl. 19 til kl. 23, når lyset kom igen. Så kunne der indvindes nogle timer til læsning. En aften henad midnat hørte jeg en bil standse uden for og tunge trin nærme sig min dør. Jeg greb en gummiknippel, som jeg havde gemt fra min tid som medlem af vagtværnet under besættelsen i Nr. Hostrup, og fik i dørens glastrude øje på to engelske soldater. Jeg lukkede op, og de stormede ind og rettede en pistol mod mig. Heldigvis havde jeg smidt gummikniplen fra mig. De fordrede »Ausweiss« og virkede en smule beroligede, da jeg fremviste mit pas med visum fra SHAEF. Men de gentog på tysk flere gange: »Kein Licht nach 11 Uhr«. Jeg havde ikke hørt noget om en bestemmelse, der betød en ekstra spærretid, så jeg protesterede og fremhævede mine rettigheder som allieret statsborger, men det lod dem tilsyneladende ubørte, og de forsvandt.

I og for sig var bønderne et privilegeret folkefærd under disse tilstande. Sortbørshandelen blomstrede. Cigaretter gjaldt både som omsætningsmiddel og værdimåler: 10 cigaretter for et pund smør, 5, når det drejede sig om margarine.

Der gik hver dag rutebil til Flensborg, og det var lige som før krigen Sofus fra Ladelund, der kørte bussen. Der var stor trængsel om pladserne, og man måtte ofte

vente 14 dage, før det blev ens tur til at komme med. Der var mange, mest bønderkoner, som medbragte store pakker med smør, pølser og meget andet, der kunne sælges på den sorte børs. Der var ofte kontrol, og så blev flere taget med på politistationen. Men de nægtede så tit at kende noget til de pakker, der havde ligget i bagagerummet.

Det var lærerens opgave at forestå uddelingen af de fødemidler, som Grænseforeningen gennem organisationen Sydslesvig-Hjælpen sendte ned til det danske mindretal. Og der var naturligvis også på landet stort behov for dette tilskud af madvarer. Mange af børnene måtte efter lægelige kriterier karakteriseres som underernærede. Levertran regnedes for meget vigtigt, og vi nærmest tvangsfodrede dem dermed. Jeg kunne ikke selv fordrage levertran og måtte gøre det med blødende hjerte. Det skete på den måde, at børnene på deres siddeplads i klassen måtte læne nakken tilbage, hvorved jeg hældte fra flasken direkte ned i den åbne mund. Børnene fik lov til at tage levertran med hjem til ikke-skolesøgende søskende, og da det en gang skete, at nogle kom og forlangte en ny flaske kun et par dage efter, de havde fået den sidste, forhørte jeg mig derom. Et barn fortalte så, at de brugte levertran til at bage pandekager i. Da vi havde rigeligt af det, fik de naturligvis en ny flaske med hjem. Der var otte børn i hjemmet.

Rationerne var ellers nøje tilmålt, dog kunne det ske, at der ikke var den fornødne mængde marmelade. Men da vi regnede med, at der også fordampede noget, klarede vi det med at hælde vand i.

Ikke alle var dog altid lige solidariske i deres holdning. En dag, hvor der var kartoffeluddeling, kom en gårdmand med et par fede heste for at hente sin ration. Han havde et stort areal med kartofler – måske flere tønder land – og jeg så forbavset på ham og spurgte, om

han virkelig ville gøre krav på kartoflerne, da der afgjort var folk på egnen, der trængte mere. Svaret lød: »Det steh vos jo te«, hvilket betød så meget som: Det er jo vores ret. Der var dog ingen tvivl om mandens nationale sindelag. Episoden kan derfor heller ikke bidrage til at belyse det omdiskuterede spørgsmål om, hvorvidt den danske fødevarehjælp bidrog til opslutningen bag det danske mindretal, som det fra tysk side anvendte udtryk »Speckdäne«, flæskedansker, antydede.

Tildelingen var forbeholdt medlemmer af mindretallets organisation, SSF. Men for at blive medlem heraf skulle man opfylde en lang række betingelser. Således måtte man ikke have været medlem af nazistpartiet. Der var folk, som af ikke-politiske årsager, mere eller mindre af nødvendighed, havde meldt sig ind i partiet. For at blive »entnazifiziert«, afnazificeret, skulle der udfyldes en »Fragebogen«, et spørgeskema, med et utal af spørgsmål. Ikke alle kunne bestå prøven, og det viste sig ofte, at det var hæderlige, anstændige folk, som nu blev skubbet til side, og som dermed heller ikke kunne få del i maduddelingen fra Danmark.

Til de mange praktiske problemer, hverdagen bød på, føjede sig, som nævnt, også transportproblemet. Med en afstand af 23 kilometer til Flensborg spøjte tanken om at købe en bil til stadighed i mig i den første tid. Jeg havde da også held til ret hurtigt at erhverve en DKW med trækarosseri. Prisen var 900 danske kroner. Det var en årgang 1939, men den havde været klodset op og ikke kørt så forfærdelig meget. Der fulgte imidlertid kun to hjul med bilen. Det lykkedes at opspore en mand, der havde fire hjul liggende, godt gemt, og så skulle der skaffes dæk af samme størrelse. Også det kom i orden. Det var underligt nok forholdsvis let at få bilen indregistreret i Danmark, på grænseplader, med rødt kendingsbogstav.

Det var i en lang tid den eneste kørende bil i hele Medelby sogn, og jeg måtte ofte være parat til at køre med syge mennesker.

Der er ingen tvivl om, at min erhvervelse af bilen var en lovovertrædelse, og det kunne forudses, at de tyske myndigheder før eller siden ville begynde at interessere sig for sagen. Den danske forbindelsesofficer, oberstløjtnant Hans Lunding, ytrede betænkeligheder. Dog først i 1950 fik jeg bilen over til Danmark og fik den solgt der, efter en del besvær med danske myndigheder.

Den 20. juni 1948 gennemførte besættelsesmagterne en pengereform i de vestlige zoner i Tyskland. Arkitekten bag var dog den senere økonomiminister Ludwig Erhardt. Den ændrede med ét slag den vesttyske økonomi. Fra nu af gik det stærkt fremad. Reichsmarken havde efterhånden mistet sin værdi og sin betydning som omsætningsmiddel. Der var dog i begyndelsen i befolkningen ikke knyttet de store forventninger til pengereformen og indførelsen af den ny D-mark. Pengene faldt i første omgang i værdi, og kursen kom ned på 60 øre for en mark. Men den steg hurtigt igen. Pludselig var der ingen varemangel mere. Så snart pengeombytningen havde fundet sted kom der biler fra Flensborg, som udbød masser af varer til salg. Købelysten steg kraftigt, og det kunne på den anden side føre til ågerpriser. Jeg husker prisen 4 DM for et hvidkålshoved.

Indeståender på konti i pengeinstitutter blev konverteret i forholdet 100 RM til 6,50 DM. Der kunne den 20. juni pro persona til parikurs veksles 40 Reichsmark til DM. En ældre, ret velhavende gårdmand i Vesby kunne til sig selv og sin kone således kun erhverve 80 DM. Men han solgte et får til en ret fattig skomagerfamilie med ti børn. Prisen var 400 DM. Skomagerens kunne nu smovse nogle dage – og så var de gamle tilstande genoprettet.

Et par dage før pengeombytningen kom en landmand til mig for at søge råd. Han havde ca. 30.000 af de gamle Reichsmark liggende i kontanter. På min forespørgsel svarede han, at han hos skattevæsenet stod til en indkomst på 2.200 mark. Det var lidt vanskeligt for mig at skabe overensstemmelse mellem de to poster, og at han havde drevet sort handel, var jeg ikke i tvivl om. Jeg sagde rent ud til ham: »Brænd pengene«. Han så forfærdet på mig og mumlede noget om helligbrøde, men indså til sidst, at der ikke var nogen anden udvej.

Der fandtes ved krigens slutning nogle få illegale kampgrupper, de såkaldte »Werwölfe«, og det var naturligvis englændernes opgave at tage forholdsregler mod sådanne. Bortset fra få eksempler var frygten for dem betydeligt overdreven. Tyskland var uigenkaldeligt slået, kampmodet og krigslysten var væk, når man ser bort fra nogle SSeres virksomhed.

Et eksempel på deres optræden oplevede vi hos Jens Hansen på Karlum Mark. En gruppe SSere havde i dagene efter kapitulationen erobret den afsides liggende gård og holdt beboerne under skarp bevogtning. Andreas, den ældste søn, blev antaget for desertør, og det hjalp ikke, at han var delvis invalid efter et skud gennem højre hånd. Jens Hansen fik selv skriftligt overrakt sin dødsdom, som senere fik en ærefuld plads i en ramme på stuevæggen. Dødsdommen havde de stedlige nazister æren for. Familien fik mærkeligt nok lov til at drive kreaturerne bort, så de ikke kom til at sulte, og man benyttede sig af lejligheden til at tilkalde englænderne, som var stationeret i Læk. Det var nok, at de kørte op foran gården med en tank, så blev der kapitulert.

Dansk foreningsliv og lokalpolitik

Det var den britiske besættelsesmagts mål gradvist at etablere et politisk liv med befolkningens deltagelse, og man ville starte fra bunden med det lokale selvstyre. Denne udvikling kom jeg naturligvis til at følge på nært hold fra min lokale udsigtspost.

Der var mange, især blandt de danske sydslesvigere, som langt fra var tilfredse med det engelske besættelsesstyre. Man havde ventet, at englænderne kom som befriere og på forhånd var beredt til at tale mindretallets sag, men det skulle gå helt anderledes.

Tilstrømningen til de danske rækker kunne især læses af medlemstilgangen til de danske organisationer og i valgtallene. Der var grøde i det danske foreningsliv. Ved årsskiftet 1945/46 havde de danske slesvigske foreninger i Sydtønder amt 600 medlemmer. Men ved årsskiftet 1946/47, hvor de var blevet sammenfattet i Sydslesvigsk Forening, SSF, havde de 3.100 medlemmer. Vi følte nærmest, at vedtægterne for den ny forening blev os dikteret. Protester til SSFs generalsekretariat blev dårligt nok besvaret. I dag ved vi, at vore egne myndigheder har haft ringe indflydelse. Den britiske militærregering fremlagde i februar 1946 udkast til ny statutter med betoning af, at væsentlige ændringer ikke kunne godtages. Spørgsmålet blev taget op af den danske regering og førte til langvarigt tovtrækkeri med det britiske udenrigsministerium.

Vi fik i vinteren 1945/46 grundlagt en ungdomsforening, der dog stort set rummede de samme medlemmer som SSF. Formand for SSF blev en landmand, Chr. Lassen fra Jarlund. Jeg blev selv formand for ungdomsforeningen og var samtidig sekretær for SSF. Som regel var det dog begge foreninger, der stod som ind-

byder til møder og arrangementer, og en lang række talere, foredragsholdere, skuespillere og filmforevisere nord fra fik i disse år medlemmerne til at møde talstærkt frem.

Da besættelsesmyndighederne i efteråret 1945 tillod oprettelsen af politiske partier, blev det nægtet det danske mindretal at danne en politisk organisation. Først i 1948 blev Sydslesvigsk Vælgerforening oprettet med status som politisk parti.

Ved de første regulære valg efter krigen til kommunalråd og kredsdege (amtsråd), som fandt sted i september og oktober 1946, havde mindretallet kun mulighed for at opstille uafhængige kandidater. Valgreglerne var meget udviklede og udarbejdet efter engelsk forbillede. Således havde vælgerne fra sted til sted et skiftende antal stemmer.

Før amtsrådsvalget holdt vi nogle møder for at opstille kandidater, som selvfølgelig kun kom til at omfatte dem, som vi regnede for dansksindede. Ved amtsrådsvalgene kunne hver vælger afgive tre stemmer. Flygtningestemmerne ville naturligvis gøre det vanskeligt at vurdere den nationale ligevægt i den hjemmehørende befolkning. Ved et hurtigt arrangement fik vi anbragt en »spion« ved de forskellige afstemningslokaler.

Jeg sendte efter valget en oversigt til Flensborg Avis, men glemte at tilføje, at oplysningerne skulle behandles fortroligt – hvad jeg regnede med var en selvfølge. Næste dag kunne Flensborg Avis triumferende meddele, at der var et stort dansk flertal i Medelby sogn blandt de fastboende. Det måtte nok betragtes som en krænkelse af valghemmeligheden, at der havde været kontrol med, hvem der stemte, og et par dage nærede jeg frygt for, at englænderne skulle reagere. Der skete intet.

Forud for dette valg kom borgmesteren til mig for at få mig til at være valgstyrelse. Hans stilling svarede til en

dansk sognerådsformands på den tid, og han var udnævnt af englænderne. Han var tysksindet, men havde ikke været nazist, og man sagde om ham, at det også var hans eneste kvalifikation til at bestride borgmesterembedet. Han var naturligvis først gået til den tyske førstelærer, som hed Berg, var flygtning og stammede fra Pommern. Under krigen havde han været major. Åbenbart havde borgmesteren følt, at man ikke kunne forbigå den danske lærer, men jeg måtte beklage, at jeg som udenlandsk statsborger var afskåret fra at nyde det tillidshverv, og heri gav Berg mig ret.

Til Berg fik jeg et rimeligt godt og neutralt forhold. Men selvom vi i hened to år underviste i skolestuer, der lå side om side, og børnene delte legeplads, hindrede omstændighederne, at der udvikledes noget egentligt kollegialt, for slet ikke at tale om venskabeligt forhold mellem os.

Da vi i 1947 fik den røde skolebarak med et større undervisningslokale, forsøgte Berg at få os fjernet fra det lille lokale i den tyske skole. Jeg blev indbudt til et møde med kommunens skoleudvalg, og jeg foreholdt dette, at vi nu havde fået en lærerinde, og at skolen dermed var blevet toklasset. Jeg fremførte endvidere, at havde vi i landsbyen ikke haft den danske skole, ville den eksisterende skolebygning ikke have kunnet rumme samtlige elever. Forhandlingerne blev delvist ført på tysk, men til tider slog man helt over i dansk. Det passede naturligvis ikke Berg, som var protokolfører og ikke forstod et ord dansk.

Skoleudvalget bøjede sig i øvrigt for mine argumenter, og vi beholdt foreløbig det lille lokale i den tyske skolebygning.

Det havde for besættelsesmagterne fra begyndelsen været tanken, at det ny Tyskland skulle opbygges som en forbundsstat. I begyndelsen af 1946 oprettedes en

provisorisk landdag for den tidligere preussiske provins Slesvig-Holsten, hvis medlemmer var udnævnt, og ikke valgt. I april 1947 fandt det første landdagsvalg sted. Det danske mindretal fik ved denne lejlighed af englænderne tilladelse til at optræde som politisk parti gennem SSF. Men tilladelsen gjaldt kun for dette valg. Og her opnåedes et klart, omend beskedent, dansk flertal blandt de hjemmehørende i Sydslesvig med et stemmetal på over 99.000.

Hermed kulminerede den danskorienterede bevægelse i Sydslesvig. Ved lokalvalgene i 1948 lå stemmetallet på godt 92.000 og ved det første forbundsdagsvalg i 1949 på lige knap 75.000. I dag har mindretallets stemmetal i en årrække været stabiliseret på ca. 24.000.

De høje stemmetal i de første år gav naturligvis anledning til overvejelser. På forhånd havde jeg været skeptisk over for udsigten til at generhverve Sydslesvig. Men mange af mine betænkeligheder forsvandt, og jeg følte en tidlang, at vi i Danmark også kunne bære denne udvidelse af landområdet og lod også betænkelighederne ved at skulle huse måske en halv snes tyske rigsdagsmedlemmer på Christiansborg falde. Jeg kunne dog ikke lide tanken om, at det tyske sprog kunne blive sideordnet med dansk, som det var tilfældet i Rigsrådet mellem de to slesvigske krige. Og det var ikke behageligt at forudse, at vi ved en grænseændring fik en omfattende tysk bevægelse i Danmark, der ville presse herbergsstaten og udøve et stadigt tryk mod en ny grænse.

En overgang var jeg optaget af muligheden for en mere begrænset grænseflytning, omfattende de nordligste områder af Sydslesvig med Flensborg, måske svarende til 2. zone ved afstemningen i 1920. Tanken stødte med få undtagelser på skarp afvisning hos størstedelen af mindretallets ledende skikkelser. Parolen var hele Sydslesvig eller intet. En af undtagelserne var bibliote-

kar Fr. Mommsen, med hvem jeg drøftede muligheden en del. Fra 1948 veg min optimisme atter for skepsis med hensyn til mulighederne for en grænseændring. Dybest set stod jeg jo nok Christmas Møller nærmere end Knud Kristensen i deres vurdering af det sydslesvigske spørgsmål.

Sprogundersøgelser

I 1946 tog jeg en gammel interesse op, det overordentlig blandede folkesprog i egnene syd for grænsen.

Foruden dansk, det vil sige den sønderjyske dialekt, tales højtysk og plattysk og i de vestlige egne desuden frisisk. Sprog mønstret kan selv i den samme familie være meget indviklet. Det var og er ikke ualmindeligt, at en og samme familie bestående af tre generationer taler tre, ja endog fire sprog, for eksempel når et ægtepar taler ét sprog indbyrdes, et andet med deres forældre og et tredje med deres børn. Det daglige omgangssprog er derfor langt fra noget kriterium for nationalt sindelag. Befolkningens sproglige vaner i det daglige har aldrig ligget fast og er altid underlagt udvikling og forandring.

I 1932 havde den tyske Paul Selk udgivet en omfattende statistisk undersøgelse over de sproglige forhold syd for grænsen. Det var baggrunden for, at Claus Eskildsen i 1938 tilskyndede mig til at foretage en mindre undersøgelse, der kom til at omfatte landsbyerne Ladelund og Bramsted, og som i det store hele bekræftede Poul Selks resultater.

I 1946 og 1947 gennemførte jeg en ny, større undersøgelse af familiernes daglige omgangssprog. Jeg anvendte Selks metode og spørgsmål, og der var således

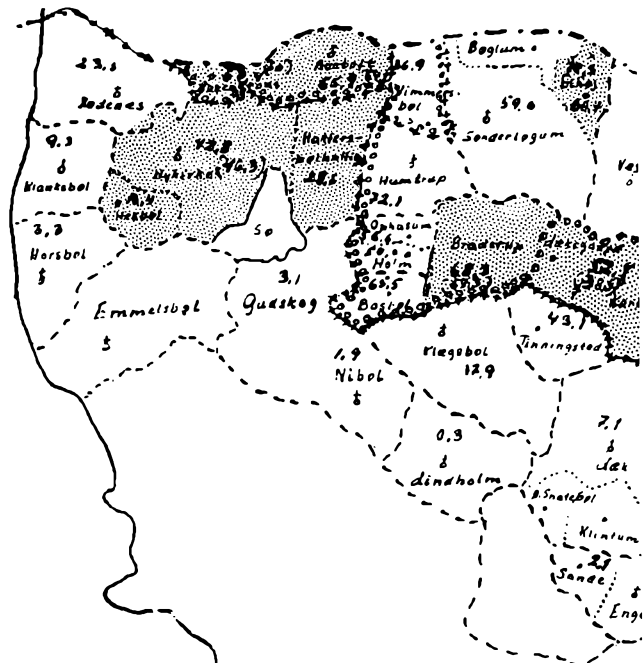
tale om en åjourføring af dennes undersøgelse. Den indbefattede en kortlægning af sognene med samtlige familier og deres sammensætning. Oplysningerne indhentede jeg ved direkte at tage rundt og opsøge folk, men jeg kunne dog overvejende nøjes med mennesker jeg kendte i forvejen. Undersøgelsen omfattede sognene Medelby, Ladelund, Karlum og Brarup, som jeg selv tog mig af, medens jeg fik hjælp med indsamling af oplysninger fra kolleger blandt de danske lærere i Agtrup, Nykirke og Aventoft. Undersøgelsen medtog ikke flygtningene.

Dens hovedresultat var, at der i grænseegnene var ved at foregå et langsomt sprogskifte, hvor dansk var vigende, men at dette kun i mindre grad var foranlediget af nationale motiver.

Min undersøgelse blev optaget i Sønderjyske Årbøger for 1947, og den blev i 1949 tilkendt Dansk Historisk Fællesforenings pris som bedste afhandling i historiske årbøger.

Opbrud fra Vesby

Året 1949 blev i mange henseender skelsættende. Pengereformen året i forvejen havde bidraget til en stabilisering af samfundsforholdene, besættelsesstyret ophørte, og de to tyske stater oprettedes. Danmark tilsluttede sig Atlantpagten, og de tiltagende spændinger mellem øst og vest har i den udenrigspolitiske debat i Danmark nok i nogen grad bidraget til at skubbe de sydslesvigske spørgsmål i baggrunden. Det danske mindretals tilbagegang ved valgene og den fortsatte tilstedeværelse af de mange flygtninge nedsatte stærkt forventningerne om en snarlig grænseflytning.

- Kigsgrænse
- Sognegrænser.
- Kommune grænser
- ++++ Grænse for dansk Sprog iflg
Selts Resultater.
- ooooo Sproggrænsen 1946

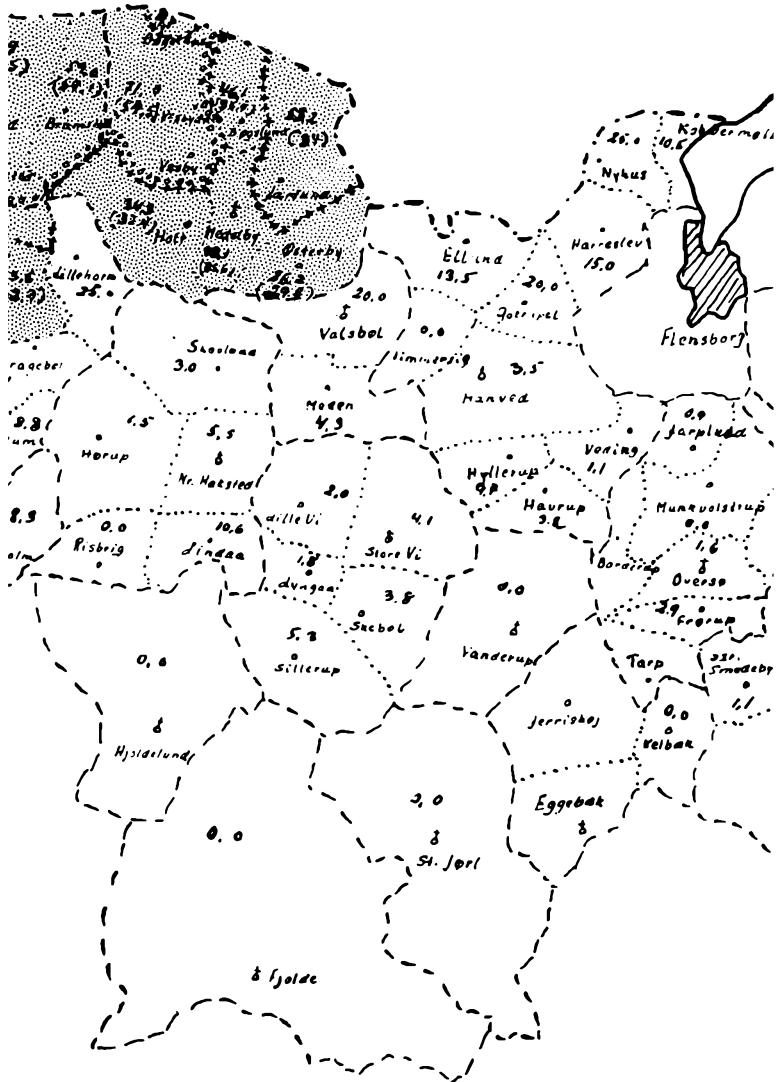
Tallene angiver Procenten af de Forældre, der taler Dansk indbyrdes. De i Parantes er fra 1946, de andre Selts.

De i 1946 undersøgte Områder
Procenttallet i Parantes for Nykirke gælder
for hele Sognet.

Oversigt over Chr. Stenz' sprogundersøgelser 1946-47.
Efter Sønderjyske Årbøger 1947.

Det danske Sprogs Sydgrænse

I 1949 så også den såkaldte Kielerklæring dagens lys. Den var formelt et dekret med lovmæssig virkning, hvori den slesvig-holstenske landsregering garanterede den danske folkedels politiske og kulturelle rettigheder. Reelt var den en aftale mellem Sydslesvigsk Forening og regeringen i Kiel, hvis indgåelse både den danske og den engelske regering bag kulisserne havde bidraget til. På længere sigt er der næppe tvivl om, at Kielerklæringen medvirkede til at neddæmpe de nationale spændinger i grænselandet, selv om dens virkning af den almindelige iagttager i den første tid ikke kunne mærkes umiddelbart.

Også for min familie og mig betød året 1949 oprud. Efter oplevelsesrige, men krævende år i Vesby under ret usædvanlige vilkår fik min kone og jeg ansættelse ved det danske skolevæsen i Flensborg. Bag vores ønske om at flytte lå dels et hensyn til børnenes fortsatte skolegang, dels lysten til større faglige udfordringer ved udsigten til at komme til at undervise ved en mellem- og realskole. For mit eget vedkommende ville jeg gerne i højere grad finde anvendelse for den faglærereksamen i historie, jeg i sin tid havde taget. Men når vi i 1949 forlod Vesby, så hang det nok også sammen med en fornemmelse af, at en pionertid af grunde, jeg har berørt, var til ende og at vilkårene for det danske arbejde var i færd med at ændre karakter.

Atter var et afsnit i min tilværelse slut og et nyt begyndte. Og lad dette være anledningen til at slutte mine erindringer som dansk landsbylærer i Sydslesvig.

Efterskrift

Fra 1949 til 1957 virkede jeg ved Chr. Paulsen skolen i Flensborg, som dengang var mellem- og realskole. I 1951 blev jeg viceskoleinspektør. I 1957 fik min kone og jeg ansættelse ved Rugkobbelskolen i Åbenrå, hvor jeg blev viceinspektør fra 1962. Med udgangen af 1976 tog jeg min afsked fra skolevæsenet og har siden levet som pensionist i Åbenrå.

Foruden skolearbejdet har fremfor alt min interesse for politik og historie optaget meget af min tid. Således var jeg i 30 år fra 1950 til 1980 medredaktør af Sønderjysk Månedsskrift og har stort set i samme periode været medlem af styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland, herunder i perioder som sekretær og næstformand.

Min politiske interesse kom til udfoldelse i Det konservative Folkeparti. Ved folketingsvalgene i 1964, 1966, 1968 og 1971 var jeg opstillet som kandidat i Tønder- og Løgumklosterkredsene. Og fra 1970 til 1974 var jeg medlem af Sønderjyllands Amtsråd.

Personregister

- Albers, kørelærer 80
Alstrup, Carl 35
Albeck, Emil 24, 47, 48
Andersen, Bertel, bager, Aven-
toft 112 f, 124
– Holger, landstingsmand 98 f
– Jens, Agtrup 71
– Marius, Aventoft 125
– Peter, Aventoft 124
– Poul, Søgård ved Højer 109
Andresen, Jens, Kalleshave 64
– Siegfried, Kalleshave 64
Appel, Erik 100
Arildskov, Max 19
Asmussen, Alfred, smedelær-
ling, Horsby 142
- Bach, Knud 16
Begtrup, Holger 10
Berg, Agtrup 66, 84
Berg, ty.lærer, Vesby 168
Beyer, Hans, Åsgård 37
Birke, P. L. M. 93 f
Bjerre, Axel, politimester 99
Bojlesen, Katrine 66
Bonde, Johs., pedel på semi-
nariat 48
Branth, William, Juellinge
12–13
Brodersen, Boy, Agtrup 71 f
Büchert, A. Lorenz 64 f
Bøgh Andersen, Niels 59 f, 63
- Bøgholm, Karl, folketings-
mand 101
- Callesen, Jens, Nr. Hostrup 144
Carlsen, Antoni & Annesofie
74 f, 81, 107
Christensen, A. lærer, Nr. Ho-
strup 134
– Jes, lærer, Tumbøl 136
– L. P. 129, 131
– Niels, lærer, Flensborg 58,
63, 119, 122
– S. N., Ravsted 45
– Villy, vognmand 115
Christian X 46 f
Christiansen, C. P. O. 13
– Ernst 20, 60, 121
– Friedrich, æresborger i
Vyk 79
– Hans Albert, Tætvang 107
Christmas Møller, J. 50
Clausen, Frits 19, 21, 49, 99
– M. N., melhandler, Tønder
45 f
Cordsen, Johannes & Anna,
skrædder, Ladelund 82 f, 85,
106, 108, 116
- Dael, Niels 66
Dahlggaard, Bertel 17
Damkjær Poulsen, Jørgen 57
Dane, Leo 101

- Danielsen, Hans, Gerup 37
 Demuth, Mette & Chr. 36, 43 f
 Dinsen Hansen, Fr. 67
 Dirks, Dirk 56, 58, 67, 120 f
 Dons Møller, Birger 131
- Emborg, E. 47
 Enevoldsen, Laurids & Signe 127
 Eskildsen, Claus 24, 35, 41, 46, 56, 85, 113, 118, 170
 – Hans 57, 118
- Fedderson, ty. førstelærer, Ladelund 85–87
 – Max, Gemeindevorsteher 121
 Filskov, Lorens 37 f
 Finseth, Hakon 118
 Fischer, ty. lærer, Vestre 130
 – H. 60
 Flogt, Magda 58
 Forchhammer, Johannes, døvstummelærer 147
 Funder-Nielsen, J. 149
- Gad, Peter, Heisel 44 f
 Gotthardsen, N. J. 38–40
 Gram, Jørgen 100, 147
 dr. Grosser, Berlin 88
 Gudme, Margrethe 107
- Hammerich, Martin 30, 37, 39
 Hansen, Andreas, Karlum Mark 165
 – Andreas, mekaniker 63, 106
 – Bernhard 60, 69, 149 f
 – Christian, Agtrup 71
- Christian, Nørgård, Agtrup 66, 107
 – Conrad, sognerådsformand, Egvad 143
 – Cornelius, Flensborg 71
 – Jacob, sognefoged, Nr. Hostrup 143
 – Jens, Karlum 66, 103, 106 f, 109, 118, 128, 165
 – Mathias, Nr. Hostrup 145
 – Peter, lærer, Hellevad 142
 – Thomas, Bramsted 75
 Hanssen, Andreas 51, 56, 60 f, 63 f, 115
 – Bjørn 70, 137
 – H. P. 29, 30, 36 f, 40, 49, 69 f, 84
 Harck, Hans 87
 Hartung, Mathias 72
 Heyer, Flensborghus 56
 Hinrichsen, Nicolaj & Christine, Vesby 150
 Holstein, Bent 17–18
 Haarder, Hans 145
- Jefsen, J. N., boghdl., Tønder 35
 Jefsen Christensen, H. 29, 58
 Jensen, Hans, bankkasserer, Tønder 35
 – N. A., præst, Møgeltønder 39
 Jepsen, Holger, borgmester, Tønder 22
 Jepsen-Petersen, P., sognerådsformand, Egvad 135
 Jessen, Hans, købmand, Nr. Hostrup 142 f
 Johannsen, Svend, Slesvig 87, 121
 Jæger, Aage, politikommissær, Randers 141

- Karpfen, M., Borgerforeningen, Flensborg 58 f
- Kjeldsen, Rasmus, Hallendrup 11
- Kjems, Niels 65, 67, 80, 108, 113
- Kjær, Holger, Askov 13
- Kristensen, Jens, lærer, Ø. Løgum 134 f
- Kronika, Jacob 28, 115
- Kyster, J. præst, Broager 149
- la Cour, Vilh. 20, 32, 114
- Larsen, Aksel 16, 18
- Lassen, Chr., Jarlund 166
- Lauesen, Marcus 33
- Lausten, Viggo 120
- Lembcke, C., ritmester 19
- Lindstrøm, Gustav 40, 56, 63, 64, 67 ff, 74, 78, 82, 84, 86, 93–95, 105, 107, 113 f, 119, 127
- Lohse, Hinrich 28, 73
- Lorenzen, Andreas, Vestre 66, 68
- Ludvigsen, Peter & Sine, Toghale 37, 40
- Lund, Johannes, Medelby 126
– Peter, Medelby 114, 125
- Lunding, H. M. 114, 164
- Madsen, Carl, lrs. 121
- Madsen-Mygdal, Th. 17 f
- Malling, Anders 20–21, 33, 99
- Marcussen, Peter 30
- Markussen, Janne, Skovgård 95
- Meng, Hans 56
- Meyer, politibetjent, Ladelund 80 f, 83
– Johannes, præst 78–79
- Mikkelsen, Carl V., overtrafikassistent, Tønder 36
- Mommsen, Frederik & Line 122, 170
- Munch Knudsen, H., bankbogholder 36
- Munch-Petersen, Arne 16
- Møller, Jens 101
- Nielsen, Frede 29
– Gunhild 63, 67 f
– I. P. 29
– O. V., trafikassistent, Tønder 109
– Peter, Refsø 99
- Nissen, Carl, Klint 66, 72, 109, 118
– Hans Henrik 143
– Tilde 75 f, 82
- Nissen-Ellum, Kr. 16
- Noack, C. W. 59
- Nordentoft, Benedict 58 f, 73 f
– Inger Merete 102
- Novrup, H. P. 47, 131, 133
- Nørregaard, Jens, Testrup 10
- Ochsen, bager, Ladelund 79, 121
- Oechsle, amtsforstander, Ladelund 80, 111, 129
- Olesen, Ejnar 58, 61
- Olsen, Marius, frimenighedspræst, Bovlund 107
- Ossietzky, Carl v. 57
- Otterstrøm, Karoline Sofie 35
– Ahrent 47
- Ottosen, Inger 63, 69
- Paludan-Müller, S. B., Gråsten 113
- Paulsen, Erik, Musbæk 70
– Johan, borgmester, Tønder 22

- Peperkorn, Johann 27 f, 71,
81 f, 86
- Petersen, Arne, lærer 58, 138
- Cornelius 39
 - Erik 109
 - Frederik, generalsekretær
100, 121
 - H. F., præst 78
 - Peter (Røj) 37, 49 f, 98,
109, 120, 138
 - Thomas, Bramstedlund 66,
72, f
- Peters-Lehm, G. 103
- Primdal, Aage Hønkys 137
- Pürschel, Victor 18, 99, 101
- Pörksen, præst 78
- Rahr, Aage 24
- Randløv, P., forstander,
Rens 112
- Rattenborg, August, Kobber-
møllen 57
- Refslund Poulsen, Marten 7
- Reimers, skoleråd, Niebøl 67,
87
- Roust, Th. 35 f, 46, 96
- dr. Rumpf, Berlin 88
- Röh, Meta 70
- Saxtorp Mikkelsen 59
- Schröder, Ernst 26
- Schwitzgebel, Gestapo,
Århus 141 f
- Selk, Paul 170
- Sievers, Wilh. 26
- Skovrøy, P. 45
- Skrumsager, Niels 37
- Slipsager, Peter 135
- Stauning, Th. 32, 118
- Steenholdt, Alfred Chr.,
konsulatssekretær, Flens-
borg 131
- Stehr, Rudolf 138
- Stenz, Andreas 10, 139 f, 146
- Christian 9
 - Erik 122 f, 128
 - Ingeborg 67, 96, 107
 - Jens (farbror) 9 f
 - Jens (bror) 139, 141, 145
 - Søren 9, 140
- Stokport, Hugo 124
- Svendson, Nicolai 51
- Svensson, A. 138
- Søgård, Jørgen, Jaruplund 70
- Sørensen, Arne 99, 137
- Maren 66, 107
- Tang, Adolf, vejassistent,
Åbenrå 106, 131
- Hans 107
- Thau, Jens, Åbenrå 136
- Thomsen, Henry, Langbjerg
57, 102, 122, 129
- Jens 49
 - Johs., borgmester, Tønder
22
 - Thomas, Vejstrupgård 49
 - Valdemar, folketingsmand
49
- Thorborg Olsen, journalist,
Tønder 31
- Thygesen, Frants 72
- Tiedje, Johannes 15
- Torp, Alfred 17
- Tønnsen, Hans 60
- Vig Nielsen, Agnete,
Harreslevmark 57
- Vind, Hans, overbetjent, Sød
115
- Voltelen, Thomas 110
- Vaaben, Ejnar 20
- Winther, Niels, Ladelund 82

Wirth, Jeseph 25
Wolff, Jägerslust 97
Wolffhechel, Emil, Tønder
115
Wåben, Jess 9f

Waage Beck, præst 78, 112,
119

Zahle, C. Th. 70
- Herluf 131

SØNDERJYDSKE LEVNEDSLØB

I denne serie er hidtil udkommet:

Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.

Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Udsolgt.

Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Udsolgt.

Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet. Udsolgt.

Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.

Frederik Høyberg: Gennem 80 år. Udsolgt.

Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag. Udsolgt.

Jens Bladt: Alsiske minder. Udsolgt.

H. Gjessing: Drengear og manddomsvirke i Tønder. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb.

I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. Udsolgt.

J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb.

Jens Bladt: – og så blev jeg folketingsmand. Indb.

Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Indb.

Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. Udsolgt.

Peter Beck: Ung mand fra Sundeved. Udsolgt.

J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. Indb.

Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem dansk og tysk. Indb.

Edith Bergholt Andersen: Kroen i Halk og kredsen omkring den. Indb.

Nr. 19. Hans J. Hansen: Alsisk landmandsvirke. Indb.

Nr. 20. Hans J. Muusmann: Stavedskov – Ejstrup – Kragelund. Indb.

Nr. 21. Marius Schildt: Et jævnt og virksomt liv. Indb.

Nr. 22. A. Andresen: Den gamle landmåler fortæller. Indb.

Nr. 23. Chr. Stenz: Dansk lærer i grænselandet. Indb.

Nr. 22 og 23 koster kr. 45,-, normalpris kr. 70,-

Enhedspris for medlemmer indtil nr. 19 incl. 25,- kr. pr. bd.

Normalprisen er 45,- kr. Nr. 20 og 21 koster for medlemmer kr. 30,-, normalpris kr. 50,-. Priserne er incl. moms.

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition,
Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.

Chr. Stenz er kendt som lærer i Nord- og Sydslesvig, som amtsrådsmedlem og folketingskandidat, som forfatter af historiske afhandlinger og kronikker og som aktiv i Historisk Samfund indtil 1980.

Stenz er den fødte fortæller, og han beretter levende om studieårene på Tønder seminarium 1930–35, hvor han tog del i de politiske og nationale brydninger. Fra 1936 til 1940 gjorde han en stor indsats i opbygningen af den danske skole i Ladelund lige syd for landegrænsen. Han giver et fornøjeligt billede af livet på den magre hedeslette og skildrer skik og brug, sproglige, nationale og politiske forhold i den yderste krog af det «tredje rige». Læseren får et klart indtryk af den danske skoles og de dansksindedes vilkår i diktaturstatens skygge.

I 1940 søgte Stenz til Nr. Hostrup som førstelærer, og op til 1945 var han aktiv i modstandsbevægelsen. I 1945 drog han atter til Sydslesvig, nu som skoleleder i Vesby. Beretningen giver et værdifuldt indblik i de ændrede vilkår for det danske arbejde i efterkrigsårene, præget af fremgang trods flygtningestrøm og forsyningsproblemer.

Erindringerne omfatter perioden 1930–49. De er præget af Stenz' evne til at fortælle en god historie, hans humor og sans for at skildre mennesker og holdninger.

Omslagsbilledet:

*Chr. Stenz og eleverne i Vesby skole i 1948.
Den røde skolebarak blev indrettet i 1947.*